

VOKIEČIŲ SAUGUMO POLICIJOS IR SAUGUMO TARNYBOS (SD) VADO INSTITUCIJA LIETUVOS GENERALINĖJE SRITYJE 1941–1944 METAIS

Dr. Petras STANKERAS

Istoriografija

Šia studija autorius toliau gvildena vokiečių policijos struktūrų buvimą Lietuvos generalinėje srityje paskutinio pasaulinio karo XX a. metais¹. Iki šiol įvairių autorių parašyti darbai, kuriuose tiesiogiai arba netiesiogiai būtų aptariami karo metu vokiečių saugumo policijos ir saugumo tarnybos vado institucijos įsteigimo bei struktūrizavimo Lietuvos generalinėje srityje klausimai, yra gana kuklūs. Apie šią instituciją, jos padalinių genezę, struktūrą, organizacinius pasikeitimus, kadro kaitą bei funkcijas, veiklą Lietuvoje Antrojo pasaulinio karo metais kol kas nėra atskiros išsamios istorinės monografijos, – yra tik atskiri skyriai kai kuriose knygosose bei keli straipsniai įvairiuose periodiniuose leidiniuose.

Svarbiausias informacijos šaltinis istoriniams tyrimams yra archyvai. Gausi archyvinė medžiaga, kurioje yra nemaža duomenų apie vokiečių institucijų veiklą Pabaltijyje Antrojo pasaulinio karo metais, taip pat ir Lietuvoje, karo metu pateko JAV armijai ir buvo išgabenta į Ameriką, į Aleksandrijos miestą netoli Vašingtono. Nemaža dalis medžiagos pateko į JAV Kongreso biblioteką, Huverio biblioteką ir kitur. Itin svarbus mums yra vyresnio-

---

¹ Pirmoji studija – P. Stankeras, „Aukščiausioji vokiečių SS ir policijos vadovybė Lietuvos generalinėje srityje 1941 – 1944 metais“, Genocidas ir rezistencija, 2001, Nr.2 (10), p. 17 – 30.

jo vokiečių saugumo policijos ir SD vado Rygoje fondas, kuris, deja, yra saugomas Istorinių – dokumentinių kolekcijų saugojimo centre Maskvoje². Likę Lietuvoje didžiausi ir pagrindiniai archyvinių dokumentų klodai nagrinėjama tema yra sukaupti Lietuvos centriniame valstybės archyve (toliau – LCVA). Čia saugomi vokiečių valdžios išleisti dokumentai sovietmečiu buvo prieinami nedaugeliui – tik patikimiems istorikams ir KGB žinybų darbuotojams, nes buvo įtraukti į slaptų fondų sąrašus. Dabar, kai dauguma fondų yra išslaptinta, ypač daug vertingų dokumentų bei įvairios informacijos rasta šio archyvo Lietuvių kriminalinės policijos skyriaus prie saugumo policijos ir SD vado (f. R-1216), saugumo policijos ir SD vado Lietuvoje Lietuviškajame Panevėžio skyriuje (f. R-650), Lietuvos generalinės srities vokiečių saugumo policijos ir SD vado Lietuvoje (f. R-972 ir f. R-1399) ir kituose fonduose. Fonde R-1399 yra 126 saugojimo vienetai. Čia randame įvairius direktyvinius vokiečių vyresniojo vokiečių saugumo policijos ir SD vado Ostlande nurodymus, vokiečių saugumo policijos ir SD vado Lietuvos generalinėje srityje kasmėnesines ataskaitas Vyriausiajai Reicho saugumo valdybai, susirašinėjimą apie sovietinių partizanų veiklą bei gyventojų sabotажą įmonėse, susirašinėjimą apie lietuvių pogrindį, apie suėmimus, tardymo bylas, statistinius duomenis apie suimtuosius, mėnesines ataskaitas apie gyventojų nuotaikas, susirašinėjimą su lietuvių saugumo policija, su lietuvių policijos batalionų vadovybe apie bendras akcijas prieš bolševikų partizanus, informaciją apie Kaune įsteigtą aukštesniąją vokiečių mokyklą, kurioje buvo numatyta rengti vadų korpusą Rytams ir konkrečiai Lietuvai valdyti ir kt. Rytų frontui grįžtant į Lietuvos teritoriją, vokiečių saugumo policijos padaliniai, jei nespėjo išvežti į Vokietiją, tai spėjo sunaikinti savo pačių sukauptą archyvą, to meto dokumentus, kartotekas ir kitą medžiagą. Be to, nemažai vertingų dokumentų sudegė arba buvo sunaikinta mūšių metu, ypač Vilniaus tvirtovės gynybos metu.

Saugumo policijos ir SD operatyvinių grupių veiklą užimtose priešo teritorijose aptaria vokiečių dokumentai, paskelbti tarptautinio Niurnbergo proceso dokumentų rinkiniuose. Čia randame garsią dr. F. V. Štalekerio (*F. V. Stahlecker*) 1941 m. spalio 15 d. ataskaitą (dokumentas L-180)³, kurią reikėtų vertinti kritiškai, bei to paties autoriaus priešmirtinės ataskaitos juodrašį be tikslios datos (1942 m. vasaris – kovas) (Tarptautinio Niurnbergo proceso dokumentas PS-2273).

² S. Jegelevičius, „Ypatingasis archyvas Maskvoje“, Lietuvos istorijos studijos, t. 3, 1996, p. 144.

³ Нюрнбергский процесс, Москва, 1966, том 3, с. 321–335.

Vos ne pirmą kartą istorinėje literatūroje lietuvių kalba abreviatūrą „SD“ randame 1946 m. birželio 19 d. pasirašytoje spausdinti ir Valstybinės politinės literatūros leidyklos masiniu tiražu (net 10200 egz.!) išleistoje 79 puslapių knygelėje „Kaltinamoji išvada ir nuosprendis byloje dėl vokiškųjų fašistinių grobikų piktadarybių Latvijos, Lietuvos ir Estijos TSR teritorijoje“⁴. Čia „SS“, „SD“, gestapas, įvairūs komendantai, gebitskomisarai įvardijami kaip „karinė vokiečių valdžia ir baudžiamieji organai“, kitoje vietoje minima „SD“ kariuomenė“ (p. 24). Jokio iššifavimo, ką reiškia „SD“, o tuo labiau informacijos apie minėtų institucijų struktūras, funkcijas, vadovus nepateikiama.

1957 m. dienos šviesą išvydo Valstybinės politinės ir mokslinės literatūros leidyklos 7000 egzempliorių tiražu išspausdintas leidinys gana ilgu pavadinimu: „Ypatingosios valstybinės komisijos vokiškųjų fašistinių grobikų bei jų bendrininkų piktadarybėms nustatyti ir ištirti pranešimas apie hitlerinių grobikų nusikaltimus Lietuvos Tarybų Socialistinėje Respublikoje“⁵. Nedidelės (tik 24 puslapiai) brošiūros paskutiniame skyrelyje „Pogromininkai ir taikių gyventojų bei tarybinių karo belaisvių žudikai turi stoti į tarybinės liaudies teisimą“ yra pateiktos 127 pavardės (deja, dauguma iškreiptos) tų, kuriuos Ypatingoji valstybinė komisija pripažino „baisingų nusikaltimų <...> kaltininkais“. Tačiau šiame nemažame sąrašė yra tik vienas vokiečių saugumo policijos pareigūnas – „Lietuvos saugumo policijos ir SD vadas oberfiureris daktaras Fuksas“ (turėtų būti F u c h s – P. S.). Tačiau dėl neaiškių priežasčių į šį sąrašą nepateko F. V. Štalekerio, K. Jegerio (*K. Jäger*), H. Biomės (*H. Böhme*) ir kitų vokiečių saugumo policijos aukštų pareigūnų, gana aktyviai veikusių karo metais Lietuvos generalinės srities teritorijoje, pavardės.

Tais pačiais metais bei tos pačios leidyklos išleistame dokumentiniame propagandiniame leidinyje „Hitlerininkų piktadarybės Pabaltijyje“⁶ be papildomų paaiškinimų bei komentarų paminėta abreviatūra „SD“, „SD“ kariuomenė.

Kai kurie leidiniai, kaip dviem kalbomis išleista monografija „Hitlerinė okupacija Lietuvoje“⁷, balansuoja tarp moksliskumo ir propagandos. Tokio

---

⁴ Kaltinamoji išvada ir nuosprendis byloje dėl vokiškųjų fašistinių grobikų piktadarybių Latvijos, Lietuvos ir Estijos TSR teritorijoje, Valstybinė politinės literatūros leidykla, 1946.

⁵ Ypatingosios valstybinės komisijos vokiškųjų fašistinių grobikų bei jų bendrininkų piktadarybėms nustatyti ir ištirti pranešimas apie hitlerinių grobikų nusikaltimus Lietuvos Tarybų Socialistinėje Respublikoje, Vilnius, 1957.

⁶ Hitlerininkų piktadarybės Pabaltijyje, Vilnius, 1957.

⁷ Hitlerinė okupacija Lietuvoje, Vilnius, 1961. Гитлеровская оккупация в Литве, Вильнюс, 1966.

pobūdžio leidiniuose maža vilties rasti įdomios ir vertingos medžiagos nagrinėjamai temai, tačiau ir į juos verta atkreipti kritinį dėmesį. Šiame propagandinių straipsnių rinkinyje J. Paleckis mini „*brigadefürerį Štalenerą*“ (p. 12). Kitas autorius P. Kežinaitis rašo apie „Kauno miesto gestapo viršininką Jegerį“ (p. 72) ir apie neegzistuojantį „*SS brigadefürerį Štachlingą*“ (p. 90). Straipsnelio pabaigoje autorius parodo savo nekompetenciją nagrinėjamu klausimu pateikdamas abreviatūrą RSHA kaip Vyriausiąją rasinės politikos ir įkurdinimo reikalų valdybą vietoje Vyriausiosios Reicho saugumo valdybos (p. 155).

Teisininkas Andrius Bulota, supažindindamas sovietų Lietuvos skaitytojus „su buržuazinių nacionalistų siekimais, su lietuviškųjų fašistų pasidavėliška veikla ir tos veiklos metodais praesityje“, lygiagrečiai prabėgom pamini ir H. Himlerio (*H. Himmler*) vadovaujamą Saugumo tarnybą (*Sicherheitsdienst des Reichsführers SS*, trumpai vadinama SD)⁸.

1965 m. išspausdinta dokumentų rinkinio „Masinės žudynės Lietuvoje“ I dalis⁹. Tik po 8 m. išleista šio rinkinio antroji dalis¹⁰. Rinkiniuose apstu nagrinėjamai temai vertingų dokumentų vertimų ir jų fotokopijų. Pirmoje dalyje pateikiama garsioji vokiečių saugumo policijos ir SD vado Lietuvos generalinėje srityje bei 3-ojo operatyvinio būrio vadovo *SS štandartenfiurerio* Karlo Jegerio ataskaita Vyriausiajai Reicho saugumo valdybai (*Reichssicherheitshauptamt*, toliau – RSHA) Berlyne apie nuveiktą darbą jo valdomoje teritorijoje. Ją reikėtų vertinti kritiškai ir ne viskuo, kas yra parašyta karjeros siekiančio pavaldinio savo viršininkams Berlyne, tikėti. Rinkinio pirmos dalies komentaruose trumpai apibūdinama vokiečių saugumo policijos bei jos operatyvinės grupės A struktūra bei funkcijos. Dokumentų rinkinio antroje dalyje (psl. 17 – 22) pateikto *SS brigadefiurerio* ir policijos gen. mjr. teisės dr. F. V. Štalekerio 1941 m. spalio 15 d. raporto¹¹ (Niurnbergo proceso dokumentas L-180) skaičius aptarė netgi SS gen. O. Olendorfas (*O. Ohlendorf*) (operatyvinės grupės „D“ vadas – P. S.), teigdamas, kad jie gerokai didesni, siekiant įtikinti *SS reichsfiureriui* H. Himleriui¹². Rinkiniuose esantys dokumentai papildė jau iki to laiko plačiai visuomenei žinomus faktus. Be to, leidinyje pateiktos vokiečių saugumo policijos ir SD vadų Lietuvoje kai

---

⁸ A. Bulota, Nuo balto žirgo iki svastikos, Vilnius, 1962, p. 45–46.

⁹ Masinės žudynės Lietuvoje (1941–1944), Dokumentų rinkinys, I dalis, Vilnius, 1965.

¹⁰ Masinės žudynės Lietuvoje (1941–1944), Dokumentų rinkinys, II dalis, Vilnius, 1973.

¹¹ Nors turėjo slaptumo žymą „*Geheime Reichssache*“, šio dokumento buvo atspausdinta ir išplatinta 40 kopijų.

¹² Нюрнбергский процесс, Москва, 1960, т. VI, с. 305; Malczużyński K. Oskarzeni nie przyznają się do winy, Warszawa, 1981, s. 253.

kurių kasmėnesinių RSHA ataskaitų apie padėtį Lietuvoje ištraukos.

Trumpai apie vokiečių saugumo policijos ir SD vadovybės funkcijas kontroliuojant Lietuvos pramonę bei siunčiant darbo jėgą į Vokietijos karinės pramonės įmones bei žemės ūkį rašė K. Rukšėnas¹³. Apsigintoje istorijos mokslų kandidatiniėje disertacijoje¹⁴ K. Rukšėnas bando skaitytojams pateikti, kiek tai buvo įmanoma sovietiniame moksle, vokiečių karinių bei policinių struktūrų Lietuvoje vaizdą. Tačiau jo disertacijoje yra vienokių ar kitokių faktografinių netikslumų.

1969 m. nedideliu tiražu (tik 700 egzempliorių) Lietuvos TSR Mokslų Akademijos Ekonomikos institute išleista J. Bulavo monografija „Vokiškųjų fašistų okupacinis Lietuvos valdymas (1941–1944 m.)“¹⁵. Remdamasis archyvinių šaltinių bei įvairių vokiškų dokumentų, atitinkamos literatūros ir to meto gyvenimo faktų analize, autorius visapusiškai pateikia ir apibūdina vokiečių Lietuvos valdymo laikotarpį. Atskleisdamas monografijos temą, J. Bulavas rašo, kad „aukščiausia policijos įstaiga Lietuvoje buvo vokiškasis saugumas (gestapas ir SD), pavaldus betarpiškai Reicho saugumo įstaigai (Himleriui) ir generaliniam komisarui Lietuvoje“¹⁵. Kitoje vietoje autorius rašo, kad „jam (Rosenbergui – P. S.) buvo betarpiškai pavaldūs <...> SS, gestapo ir SD viršininkai“¹⁶.

1970 m. išleistame dokumentų rinkinyje „Nacionalistų talka hitlerininkams“¹⁷ yra pateikiama daug dokumentų, saugomų Lietuvos archyvuose, nuorašų. Tarp kitų dokumentų pateikiamas visas lietuvių saugumo policijos skyriaus prie vokiečių saugumo policijos ir SD vado Lietuvoje viršininko S. Čenkiaus raštas K. Jegeriui su prašymu nelikviduoti šios tarnybos, kuri taip reikalinga kovojant su bendru priešu – bolševizmu. Čia pat pateikiama keletas vertingų ir nagrinėjamai temai įdomių dokumentų.

Istorikas Algirdas Rakūnas savo monografijoje „Lietuvos liaudies kova prieš hitlerinę okupaciją“¹⁸, remdamasis vokiečių saugumo policijos ir SD vado Lietuvoje mėnesinėmis ataskaitomis Vyriausiajai Reicho saugumo valdybai, teigia, kad „policijos įstaigos ir esesininkai buvo pavaldūs SS ir

---

¹³ K. Rukšėnas, *Į vergovę*, Vilnius, 1966.

¹⁴ K. Rukšėno disertacija „Hitlerininkų politika Lietuvoje 1941 – 1944 metais“, 1970. Asmeninis autoriaus archyvas.

¹⁵ J. Bulavas, *Vokiškųjų fašistų okupacinis Lietuvos valdymas (1941–1944 m.)*, Vilnius, 1969, p. 71–72.

¹⁶ Ten pat, p. 96.

¹⁷ *Nacionalistų talka hitlerininkams*, Vilnius, 1970.

¹⁸ A. Rakūnas, *Lietuvos liaudies kova prieš hitlerinę okupaciją*, Vilnius, 1970.

policijos Lietuvoje štabui (išskyrus saugumo policiją ir SD, kurią minėtasis štabas turėjo teisę kontroliuoti)“ (p. 34). Deja, autoriui pritrūko tikslumo ir nuoseklumo. Vienoje vietoje A. Rakūnas rašo apie „operatyvinę grupę 3/A“, o kitame puslapyje šį padalinį įvardija kaip operatyvinį būrį (p. 39). Abejonių sukelia iš ne visai patikimo šaltinio (mėnraštis „Švyturys“) cituojama operatyvinio būrio „ataskaita apie pasipriešinimo judėjimą Ostlande“, kuris (Ostlandas – P. S.) nebuvo jo tyrinėjamas. Nors A. Rakūno veikalas turi rimtų trūkumų, tam tikri jo teiginiai, kur cituojami autentiški vokiečių dokumentai, yra naudingi to laikotarpio tyrinėtojams.

Nesumažinant daugybės knygų bei straipsnių apie Antrąjį pasaulinį karą autorių nuopelnų, tenka konstatuoti, kad nemaža jų dalis yra paviršutiniški. Sovietmečiu istorija buvo paversta valdžios tarnaitė ir todėl Antrojo pasaulinio karo istorija ne kartą buvo perrašoma, pataikaujant vis naujam partijos lyderiui. Kai kurių karo epizodų prisiminti apskritai buvo nepriimta. Po sovietinio režimo žlugimo Lietuvoje Antrojo pasaulinio karo įvykius mūsų šalyje stengiamasi pateikti ir interpretuoti naujoviškai, mažiau politizuotai, skelbiant naujus duomenis bei istorinius faktus. Dienos šviesa išvydo nemažai istoriją gvildenančių periodinių leidinių, kuriuose lietuvių istorikai turi galimybę skelbti savo tiriamuosius darbus.

Lietuvos politinių kalinių ir tremtinių sąjungos leidinys „Laisvės kovų archyvas“ paskelbė vyriausiojo karo komendanto Lietuvoje 1941–1944 m. gen. mjr. Emilio Justo pokarinius parodymus sovietų tardymo organams¹⁹. Juose tardomasis pasakoja apie vokiečių valdžios struktūras Lietuvoje, pareigybių pasiskirstymą ir t. t. Pateikia šios tokios informacijos ir apie šiame straipsnyje nagrinėjamą instituciją. Perskaičius generolo parodymus, susidaro dvejopas įspūdis: arba Vermachto generolas nepakankamai buvo susipažinęs su savo šalies policijos struktūra bei jos funkcijomis ir nesugebėjo aiškiai įvardyti jos atliekamo darbo Lietuvoje, arba specialiai davė miglotus parodymus savo priešams. Jau vien jo, kaip vyriausiojo karo komendanto Lietuvoje, teiginys, kad su SD ir gestapo vadu Lietuvoje nepalaikė jokių tarnybinių ryšių, kelia nuostabą²⁰. Tačiau tai jo neišgelbėjo ir jis atsidūrė Vilniaus Tuskulėnų kapavietėje.

Išėjimoje gyvenęs lietuvių žurnalistas ir sociologas A. Gražiūnas, naudodamasis gausia faktografinė medžiaga, parašė knygą apie mūsų Tėvynę dviejų

---

¹⁹ Lietuviai okupantų vokiečių akimis. Generolo Emilio Justo parodymai. Laisvės kovų archyvas, t. 9–10, Kaunas, 1993–1994.

²⁰ Ten pat, t. 10, Kaunas, 1994, p. 190.

okupacijų replėse²¹. Pasinaudodamas gausiais šaltiniais, dokumentų vertimais, karo meto ir pokario išėivijos spauda, autorius aprašė vokiečių valdomą Lietuvą. Tačiau negalėdamas tirti autentiškų archyvinių šaltinių, autorius, rašydamas šiame darbe nagrinėjama tema, neišvengė rimtų klaidų bei netikslumų: *Einsatzgruppe A* vado pavardę rašo „Stahleris“ (p. 218), Jeckelną įvardija kaip „vokiečių saugumo policijos ir SD vadą Ostlande“ (p. 205), mini jokiuose archyviniuose dokumentuose neregistruojantį mįslingą „Arnsą“, kaip vokiečių SS ir policijos vadą Lietuvoje (p. 358). Randame ir kitų netikslumų.

Užuominų apie vokiečių saugumo policiją ir saugumo tarnybą Lietuvoje yra lietuvių išėivijos autorių pokario darbuose. Lietuvių aktyvistų fronto įgalotinio Leono Prapuolenio prisiminimuose²², išleistuose, deja, tik 300 egzempliorių tiražu, pasakojama, kaip vokiečių saugumo policijos ir SD vadovų Kaune skatinamas Lietuvių nacionalistų partijos (voldemarininkų) atstovas J. Pyragius su savo bendraminčiais 1941 m. liepos 23 – 24 d. surengė pučą prieš Lietuvos laikinąją vyriausybę (toliau – LLV) ir likvidavo LLV atkurtą Kauno karo komendantūrą. Patį prisiminimų autorių ankstyvą rugsėjo 27 d. rytą suėmė SD pareigūnas Richardas Valdemaras Šveiceris (*Richard Waldemar Schweizer*)²³. Savo pokario prisiminimuose Priverčiamojo darbo valdybos viršininkas Bronius Aušrotas rašo²⁴, kaip vokiečių saugumas griežtai kontroliavo įkalinimo įstaigas Lietuvoje. Karo metais lietuvių saugumo policijos Kauno apygardos valdybos Sekimo dalies viršininkas Juozas Grušys savo atsiminimų knygoje²⁵ rašo, kaip įkandin vokiečių armijai atvyko *Einsatzgruppen* (EG) daliniai. Gen. Stasys Raštikis atsimena²⁶, kad jam „teko susidurti su įvairiais vokiečių pareigūnais“, tarp jų ir su saugumo policija.

Apie straipsnyje nagrinėjamą vokiečių instituciją užsimena ir įžymus išėivijos atstovas Adolfas Damušis savo „matematinėje“ studijoje apie Lietuvos netektis karo ir pokario metais²⁷. Deja, ir jis neišvengė gan rimtų klaidų. Pasiremdamas autoritetingu H. Krausnicko veikalu²⁸, autorius klaidin-

²¹ A. Gražiūnas, *Lietuva dviejų okupacijų replėse: 1940–1944*. Vilnius, 1996.

²² L. Prapuolenis, *Gestapo pavedimu...* (Prisitaikymo politikos apraiškos 1941 m.), Vilnius, 2000.

²³ Vokietis, gimęs Lietuvoje, *Einsatzgruppen* „A“ vertėjas.

²⁴ B. Aušrotas, *Laisvės niekas nežadėjo*, Vilnius, 1990.

²⁵ J. Grušys–Žilvinas, *Laukti nebuvo kada*, Marijampolė, 2000.

²⁶ S. Raštikis, *Kovose dėl Lietuvos: kario atsiminimai*, d. 2, Vilnius, 1990.

²⁷ A. Damušis, *Lietuvos gyventojų aukos ir nuostoliai antrojo pasaulinio karo ir pokario (1940–1959) metais*, Kaunas, 1991.

²⁸ H. Krausnick, H. H. Wilhelm, *Die Truppe des Weltanschauungskrieges. Die Einsatzgruppen der Sicherheitspolizei und des SD 1938–1942*. Stuttgart, 1981.

gai teigia, kad „kiekviena Einsatzgrupė buvo sudaryta iš penkių komandų“ (vien EG „A“ turėjo jų vienuolika, EG „B“ – septynias, EG „C“ – penkias, EG „D“ – septynias – P. S.), kad „A Einsatzgrupės 2, 3 ir 8 komanda žygiavo per Lietuvos teritoriją su Šiaurės Vermachto grupe“ (p. 67) (komandos su indeksu 8 EG „A“ niekadoms nebuvo – P. S.), o generolą F. V. Štalekerį pažemina iki pulkininko laipsnio (p. 72). Reikia paminėti šio autoriaus ir kitus įdomius darbus, susijusius su vokiečių saugumo policija Lietuvoje²⁹.

Izidoriaus Ignatavičiaus dėka 1999 m. Lietuvos skaitytojus pasiekė knyga – rinkinys apie pusės amžiaus lietuvių tautos kovą su pavergėjais³⁰. Ją recenzavo būrys (net 6!) garbių Lietuvos istorikų, tačiau, deja, mane dominančiame skyriuje „Hitlerinė okupacija“ nesugebėjo išvelgti daugybės rimtų istorinių netikslumų. Viename iš rinkinio straipsnelių I. Itakis rašo, kad „pirmosiomis karo dienomis Lietuvoje ėmė veikti SS ir gestapas“ (p. 72), o kitame puslapyje teigia, kad „pačioje Lietuvoje gestapas neišsikūrė“ (p. 73). Toliau autorius rašo, kad „Gestapas ir komendantūra (skliausteliuose pateikia vokiškai saugumo policijos ir SD vado Lietuvoje pareigų pavadinimas – P. S.) Kaune ėmė veikti tada, kai <...> panaikino LLV“. Dėl nežinomos priežasties autorius nurodo, kad pirmojo vokiečių saugumo policijos ir SD vado Lietuvoje vardo pirmoji raidė „F“, adaptuotai pavidę rašo „Jėgeris“, o originalo forma skliausteliuose pateikia „Jöger“ (p. 73). Kito greta esančio straipsnelio autorius I. Ignatavičius nurodo, kad minimo vokiečių pareigūno pavardė „Jegeris“, o vardo pirmoji raidė „J“ (p. 78). Abu autoriai kaip susitarę teigia, kad Jegeris buvo gestapo vadas Lietuvoje. Be to, antrojo straipsnelio autorius klaidingai pateikia „nacių partijos“ abreviatūrą kaip „NSDPA“ (p. 75). I. Ignatavičius nenurodo šaltinio, kuriuo rėmėsi rašydamas apie vokiečių saugumo policijos ir SD operatyvines grupes, nes pateikia klaidingą informaciją, teigdamas, kad jų sudėtyje buvo „po 200 – 300 esesininkų kiekvienoje“. Toliau autorius klaidina skaitytoją rašydamas, kad „grupėse buvo po 5 komandas (SS *Einsatzkommando*), o šios susidėjo iš ypatingų būrių (SS *Sonderkommando*)“.

Dokumentų ir straipsnių rinkinyje „Lietuvos žydų žudynių byla“ (suda-rytojas A. Eidintas)³¹ įvairių autorių darbuose neapsieita nepaminėjus vokiečių saugumo policijos ir SD operatyvinių grupių ir saugumo policijos ir SD „nuopelnų“ Lietuvoje. Vieno nedidelio straipsnelio autorius (A. Astaška),

---

²⁹ A. Damušis, Lietuvių pogrindis vokiečių saugumo policijos dokumentuose, I laisvė, 1983, Nr. 88 (125).

³⁰ Lietuvos naikinimas ir tautos kova (1940–1998), Vilnius, 1999.

³¹ Lietuvos žydų žudynių byla. Sudarė A. Eidintas, Vilnius, 2001.

nepateikdamas šaltinio, o sudarytojui nepatikrinus, teigia, kad „Einsatzgrupe A buvo 1200 žudikų, iš jų 350 esesininkų, 150 vairuotojų ir mechanikų, 100 gestapininkų, 40–50 kriminalinės policijos pareigūnų, 85 SD (žvalgybos) darbuotojų, 130 policininkų ir 80 pagalbinės policijos pareigūnų, išrenkamų vietoje“³². Toliau dar daugiau netikslumų: „A. Lileikis ir kiti jo pavaldiniai kaip tik ir buvo tarp tų vietose parenkamų „pagalbinės policijos pareigūnų“³³. Deja, darbe pasigendama rinkinio sudarytojo A. Eidinto tikslesnių paaiškinimų bei komentarų.

Be paminėtų leidinių, vokiečių saugumo policija ir SD minima ir kituose veikaluose³⁴.

Iš Antrojo pasaulinio karo Lietuvoje laikotarpio problematiką tyrinėjantių lietuvių mokslininkų išsiskiria Arūnas Bubnys, kuris yra parašęs daug rimtų studijų. Rašydamas darbą „Lietuvių antinacinė rezistencija 1941–1944 m.“ autorius, šalia kitų šaltinių, remiasi vokiečių saugumo policijos ir SD slaptų agentų pranešimais apie lietuvių antinacinės rezistencijos dalyvių veiklą³⁵. Tačiau šiame gan išsamiam veikalui nepavyko išvengti ir dalykinių klaidų: „Jekelį“ jis įvardija kaip „Rytų krašto vokiečių saugumo policijos ir SD vadą“ (p. 25). A. Bubnys paruošė nemažai darbų, tiesiogiai susijusių su vokiečių saugumo policijos ir SD institucija³⁶. Straipsnyje „Vokiečių ir lietuvių saugumo policija (1941–1944)“ autorius trumpai aptaria dviejų policijų organizacines struktūras. Rašydamas apie EG „A“ atsiradimą Lietuvoje, A. Bubnys sumažina grupės dydį iki keturių padalinių, tuo tarpu jos sudėtyje buvo šešios *Einsatzkommandos* ir penkios *Sonderkommandos*. Kaip teisingai savo darbe pastebi A. Bubnys, svarbiausi vokiečių saugumo policijos ir SD vado Lietuvos generalinėje srityje įstaigos skyriai buvo III (SD) ir IV (Gestapo).

Lietuvoje, deja, negausioje vokiečių saugumo policijos ir SD lietuvių istoriografijoje yra įvairaus pobūdžio klaidų bei prieštarų faktų ir duomenų. Daugelio autorių darbų trūkumas tas, kad jie savo veikaluose po adaptuotos vokiškos pavardės, minėdami ją pirmą kartą, skliaustuose nepateikia jos ori-

---

³² Ten pat, p. 589.

³³ Ten pat.

³⁴ Pirčiupio tragedijos kaltininkai, Vilnius, 1975; V. Žeimantas, Teisingumas reikalauja, Vilnius, 1984; V. Žeimantas, Procesas nesibaigia, Vilnius, 1988; Lietuva. Lietuvių enciklopedija, penkioliktas tomas, Vilnius, 1990; J. R. Misiūnas, R. Taagepera, Baltijos valstybės: Priklausomybės metai 1940–1980, Vilnius, 1992; Atminties dienos, Vilnius, 1995.

³⁵ A. Bubnys, Lietuvių antinacinė rezistencija 1941 – 1944 m., Vilnius, 1991.

³⁶ A. Bubnys, Vokiečių ir lietuvių saugumo policija (1941 – 1944), Genocidas ir rezistencija, 1997, Nr. 1.

ginalo forma. Ši pastaba ypač skirta autoriams, rašantiems rusų kalba. Dėl šios priežasties autoriams, taip pat ir lietuviams, nesisekė susitarti dėl vieno dumo rašant vokiškas pavardes. Labiausiai jiems sudarė sunkumų rašyti vokiškas pavardes su umliautais (ä, ü, ö). Tuomet autoriai jas iškreipdavo, kaip kas norėjo: vienur „fašistinės saugumo policijos ir SD vado SS štandartenfuhrerio“ pavardė pateikiama kaip „Jugeris“³⁷, kitur „Jegeris“³⁸ ir pan.

Vertingos faktinės informacijos straipsnyje nagrinėjamai temai randame daugelyje mums pasiekiamų užsienio šalių autorių darbų³⁹.

Tačiau ir čia yra nežinia iš kur paimtų faktų. Didžiausias kuriozas įvyko su SS štandartenfuhrerio Karlo Jegerio nuotrauka. Niujorke išleistoje holo kausto enciklopedijoje⁴⁰ vienas iš sudarytojų, neradamas tikros pulkininko nuotraukos, rado kažkokio vokiečių parašiutininko nuotrauką su parašu „Fallschirmjäger“ ir pateikė ją kaip K. Jegerio. Ši klastotė pasikartojė daugelyje vėliau išleistų knygų bei interneto tinklalapyje. Ilgus metus tokia suklastota K. Jegerio nuotrauka kaboję Valstybiniame Vilniaus Gaono žydų muziejaus ekspozicijoje. O anglų publicistas Edvardas Krenkšou (Crenkschou) savo veikalė sunkiai atskiria valstybinės slaptosios policijos (Gestapo) ir SD operatyvinių grupių kompetenciją.

Rusų prokomunistinių autorių duetas D. Melnikovas ir L. Čiornaja teigia, kad vokiečių operatyvinės grupės „savo kruviną kelią tarybine žeme pradėjo 1941 m. liepos mėnesį“, kad „liepos 8 d. buvo duotas įsakymas apie operatyvinių grupių permetimą iš Lenkijos į naują karinių veiksmų teatrą – TSRS“⁴¹. O N. S. Aleksejevas rašo, kad operatyvinėse grupėse buvo 14000 tarnautojų⁴². Amerikiečių autorius Dž. Tolandas (*John Toland*) teigia, kad „vokiečių armijai iš paskos sekė keturios SS *Einsatzgruppen* po tris tūkstančius žmonių kiekvienoje“⁴³. Lenkų istorikas M. Cyganski (*Miroslaw Cygański*) tvirtina, kad keturiuose *Einsatzgruppen* tarnavo apie 9 tūkstančiai žmo-

³⁷ V. Žeimantas, Atpildas už nusikaltimus, Tiesa, 1978 02 19, Nr. 43.

³⁸ Lietuvos naikinimas ir tautos kova (1940–1998), Vilnius, 1999, p. 78.

³⁹ Martin Gilbert, Niekada per amžius. Holokausto istorija, Vilnius, 2001; К. Залесский, РСХА, Москва, 2004; О. Ю. Пленков, Третий Рейх. Нацистское государство, Санкт-Петербург, 2004; А. Зегер, Гестапо–Мюллер, Москва, 1997; М. Cygański, SS w ruchu narodowosocjalistycznym i w III Rzeszy 1925 – 1945, Poznań, 1978; The Einsatzgruppen Reports, Holocaust Library, New York, 2001 ir kt.

⁴⁰ Encyclopedia of the Holocaust, Edited by Israel Gutman, Macmillan Publishing Company, Vol. 2, s. 733.

⁴¹ Д. Мельников, Л. Черная, Империя смерти, Москва, 1987, с. 321.

⁴² Н. С. Алексеев, Злодеяния и возмездие, Москва, 1986, с. 258.

⁴³ Джон Толанд, Адольф Гитлер, Кн. 2, Москва, 1993, с. 147.

nių⁴⁴. Niurnbergo proceso metu SD organizacijos gynėjas Gavlikas 1946 m. rugpjūčio 27 d. posėdyje pareiškė, kad „iš viso visose keturiose operatyviniuose grupėse buvo nuo 1000 iki 1200 žmonių“, o žymuo „SD“ operatyvinių grupių oficialiame pavadinime nebuvo naudojamas⁴⁵. Tuo tarpu gestapo istorikas R. Batleris rašo, kad „Einsatzgruppen, <...> po 3000 žmonių suskirstytos į grupes, vadinamas Einsatzkommando“⁴⁶. Dž. Pulas knygoje „Hitleris ir jo slaptieji partneriai“ rašo, kad „<...> kiekvienoje Einsatzgrupėje buvo nuo 50 iki 1000 vyrų <...>. Visi vyrai buvo SS nariai, išėję specialų apmokymą“⁴⁷. Maskvietis K. Berezinas priskiria lietuvių saugumo policiją prie RSHA struktūrų, o A. Lileikį įvardija kaip RSHA pareigūną⁴⁸. Aleksandras Slavinas knygoje „Pompėjos žūtis“ pateikia operatyvines grupes „A“ pranešimų ištraukų apie padėtį Lietuvoje pirmais karo mėnesiais⁴⁹.

Neišsenkamas informacijos apie SD veiklą bei užregistruotų įvykių užimtose teritorijose šaltinis yra vokiečių saugumo policijos ir SD (tuo pačiu operatyvinių grupių) vadų raportai Vyriausiajai Reicho saugumo valdybai, pavadinti „Pranešimai apie įvykius Sovietų Sąjungoje“ („*Ereignismeldungen UdSSR*“). Jie apėmė laikotarpį nuo 1941 m. birželio 23 d. iki 1942 m. balandžio 24 d. (iš viso 195 pranešimai)⁵⁰ ir buvo parašyti labai preciziškai (buvo skirta vietos net oro sąlygų aprašymui). 1941 m. birželio 27 d. pranešime Nr. 6 pirmą kartą pasirodo operatyvinių grupių informacija. Kitą tokio pobūdžio informaciją randame pranešime Nr. 8 (1941–06–30). Operatyvinių grupių vadai savo pranešimus RSHA teikdavo dviem būdais: pirmas – per radiją, kitas – raštu per kurjerį. Pranešimai per radiją buvo labai išslaptinti: išskyrus vadą, jo pavaduotoją, vyriausiąjį radistą ir kitą radijo personalą, niekas neturėjo teisės įžengti į radijo stoties patalpas. Pirmieji septyni apibendrinti „Pranešimai apie įvykius Sovietų Sąjungoje“ buvo pasirašyti *SS grupenfiurerio* H. Miulerio, tuo tarpu likusieji buvo platinami uždareme rate be parašo. H. Miulerio nurodymu, nuo rugpjūčio 1 d. įsigaliojo įsakymas referuoti A. Hitleriui

---

⁴⁴ M. Cygański, *SS w ruchu narodowosocjalistycznym i w III Rzeszy 1925 – 1945*, Poznań, 1978, s. 379.

⁴⁵ *Нюрнбергский процесс*, Москва, 1960, т. VI, с. 512, 515.

⁴⁶ R. Batleris, *Gestapo istorija*, Kaunas, 1997, s. 250.

⁴⁷ Dž. Pulas, *Hitleris ir jo slaptieji partneriai*, Kaunas, 1998, p. 206–207.

⁴⁸ К. Березин, *Дело нацистского преступника Лилейкиса*, *Вестник*, No.12(246), 20 июня 2000 г.

⁴⁹ А. Славин, *Гибель Помпеи. Записки очевидца*, Тель Авив, 1997.

⁵⁰ Paskutinio pranešimo Nr. 195 buvo padauginta 75 egzemplioriai.

raportus apie operatyvinių grupių veiklą Rytuose⁵¹.

1942 m. balandžio 16 d. vokiečių saugumo policijos ir SD vadas R. Haidrichas įsakė nutraukti šių pranešimų ruošimą bei siuntinėjimą ir nurodė nuo 1942 m. gegužės 1 d. ruošti „Pranešimus iš užimtų rytinių teritorijų“ („*Meldungen aus den besetzten Ostgebieten*“). Iki 1943 m. gegužės 21 d. buvo paruošti 55⁵² šie pranešimai su grifu „Slaptai“ („*Geheim*“) po 100 egzempliorių kiekvienas. Iš viso buvo paruošta, padauginta bei išsiuntinėta kompetentingoms valstybinėms bei policinėms institucijoms 250 abiejų rūšių pranešimų, apimančių kelis tūkstančius puslapių.

Iki 1942 m. balandžio mėn. RSHA buvo paruošta vienuolika⁵³ „Ataskaitų apie saugumo policijos ir SD veiklą bei situaciją Sovietų Sąjungoje“ („*Tätigkeits- und Lageberichte der Sicherheitspolizei und des SD in der UdSSR*“) ir pagal griežtą paskyrą išsiuntinėta adresatams NSDAP, Reicho ministerijose bei Vermachto struktūroms. Ataskaitos turėjo aukščiausio slapto žymą: „Slaptai. Valstybinės reikšmės reikalas“ („*Geheime Reichssache*“). Pirmoji tokia ataskaita apėmė periodą nuo karo pradžios su Sovietų Sąjunga iki 1941 m. liepos 31 d. Kitos penkios buvo leidžiamos kas dvi savaites iki 1941 m. spalio 31 d. Ataskaitos Nr. 7–11 jau buvo kasmėnesinės ir buvo nuo 1941 metų lapkričio 1 dienos iki 1942 m. kovo 31 d. Advokatai Niurnbergo procese gan skeptiškai vertino šiuos dokumentus: jie teigė, kad kai kurių ataskaitų autoriai, siekdami įtikinti H. Himleriui, jei nesugalvodavo akcijų, kurių tikrovėje nebuvo, tai bent egzekucijų aukų skaičių smarkiai padidindavo. Istorikų laimei, visos šios ataskaitos (išskyrus Nr. 9) po karo buvo rastos Vokietijos užsienio reikalų ministerijos (*Auswärtigen Amt*) archyve⁵⁴. Viename tokių saugumo policijos ir SD pranešimų buvo akcentuojama, kad „Lietuva nekariauja su Vokietija“⁵⁵, kitame – kad A. Voldemaro šalininkai ketino apsiriboti autonomijos reikalavimais savo kraštui, tai yra kaip suteikti Vokietijai galimybę formuoti Lietuvos užsienio politiką⁵⁶, o trečiame išanalizuojamas ir apibūdinamas lietuvių tautinis pasipriešinimo judėjimas⁵⁷.

---

⁵¹ G. Knopp, *SS przestroga historii*, Warszawa, 2004, s.181.

⁵² M. Morašini nurodo, kad jų buvo 50. – Michel Moracchini, *Les troupes speciales d'Hitler*, 2001, s. 137.

⁵³ Ten pat.

⁵⁴ J. Kubiszyn, *Jedwabne – droga do prawdy? „Nasz dziennik“*, 12 12 2002.

⁵⁵ М. И. Семиряга, *Тюремная империя нацизма и ее крах*, Москва, 1991, с. 269.

⁵⁶ М.Ю. Крысин, *Прибалтика между Сталиным и Гитлером*, Москва, 2004, с. 133.

⁵⁷ LCVA, f. R-1399, ap. 1, b. 33, l. 12.

„Pranešimus iš užimtų rytinių teritorijų“ bei „Ataskaitas apie saugumo policijos ir SD veiklą bei situaciją Sovietų Sąjungoje“ ruošdavo RSHA skyrius IV A 1, vadovaujamas SS šturmbannfiurerio Kurto Lindovo (*Kurt Lindow*)⁵⁸, bei daktaras Giunteris Knoblochas (*Dr. Günter Knobloch*)⁵⁹. Šio skyriaus kompetencijoje buvo komunizmas, marksizmas bei mažesnės svarbos organizacijos, kariniai nusikaltimai, nelegali ir legali priešo propaganda. Nuo 1941 m. spalio 21 d. šis skyrius buvo reorganizuotas į „Vadovaujantį štabą“ („*Kommandostab*“), kuris papildomai ėmėsi vadovauti RSHA žvalgybai. „Vadovaujantis štabas“ buvo įpareigotas atrinkti ir įvertinti operatyvinių grupių bei būrių, dalyvaujančių operacijoje „*Barbarossa*“, pranešimus. Partinės nomenklatūros spaudžiamas, kuriai nepatiko SD kišimasis į jos reikalus, H. Himleris 1944 m. buvo priverstas uždrausti SD suvestinių sudarymą bei platinimą⁶⁰.

Šiuo straipsniu autorius nepretenduoja išsamiai atskleisti Vokietijos saugumo policijos ir SD institucijos buvimo bei veiklos Lietuvos generalinėje srityje Antrojo pasaulinio karo metais. Ši studija, manau, padės suprasti šios Trečiojo Reicho policinės struktūros esmę, funkcijas bei organizacinę struktūrą. Studijos pagrindinis tikslas – remiantis kai kuriais patikimais Lietuvos archyvų šaltiniais, karo meto periodiniais leidiniais, pokario mokslinė literatūra, ją kritiškai nagrinėjant ir vertinant, išanalizuoti vokiečių saugumo policijos ir SD institucijos misiją ir vaidmenį Lietuvos generalinėje srityje 1941–1944 m., pristatyti šios institucijos Lietuvoje vadovus ir jų likimus bei aptarti kitus su straipsniu susijusius klausimus. Šioje studijoje pirmą kartą lietuvių istoriografijoje pateikiamos vokiečių saugumo policijos ir SD vadovybės Lietuvoje bei SD operatyvinių grupių „A“ ir „B“ organizacinės schemas, operatyvinių grupių valdymo sistema, vokiečių saugumo policijos ir saugumo tarnybos Ostlande ir Lietuvos generalinėje srityje 1941–1945 m. schema, Vokietijos saugumo policijos ir saugumo tarnybos (SD) schema, archyvinės nuotraukos iš asmeninio autoriaus archyvo.

---

⁵⁸ Gimė 1903-02-16 Berlyne. Filosofijos daktaras. 1935 tapo SS nariu Nr. 272350, o nuo 1937-05-01 NSDAP nariu Nr. 4609289. Nuo 1941-03-01 kriminalinis komisaras ir RSHA referato IVA1 vadovas. Nuo 1942 iki 1944 RSHA IV valdybos kriminalinis direktorius, sekcijos IVA1a vadovas. 1948 nuteistas 3,5 metų kalėjimo. Atgavęs laisvę, dirbo Siemseno koncerne. Nuo 1960 parduotuvės savininkas Bielefelde (Westfalija).

⁵⁹ Gimė 1910-05-13. NSDAP Nr. 1025597, SS Nr. 290998. Nuo 1938-07-02 SS *untersturmführeris* ir SD-Hauptamt pareigūnas.

⁶⁰ Vakarų Vokietijos mokslininkas Heinz Boberach surinko ir 1986 metais išleido visus slapτους SD biuletenius (iš viso 17 tomų).

Ab incunabulis (Viskas prasideda nuo lopšio (lot.))

Nacistinės Vokietijos saugumo policija ir SD iki Antrojo pasaulinio karo

Be retrospektyvaus žvilgsnio į vokiečių saugumo policijos ir SD genezę, neišanalizavus šios labai svarbios Trečiojo Reicho slaptos policinės institucijos atsiradimo peripetijų, neįmanoma pateikti jos vaidmens karo metais Lietuvos generalinėje srityje. 1931 m. iš pačių patikimiausių „bendrujų SS“ narių NSDAP (*Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei, NSDAP* – Vokiečių nacionalsocialistinė darbininkų partija) vadovybė sudarė specialią SS formuotę – vadinamąją „saugumo tarnybą“, 1932 m. liepos 29 d. performuotą į *SS reichsführerio* Saugumo tarnybą – SD (*Sicherheitsdienst des RFSS*). Nuo 1931 m. spalio 1 d. naujai įsteigtos tarnybos vadovu buvo paskirtas dvidešimt septynerių metų jūrų vyr. lt. Reinhardas Haidrichas (*Reinhard Haidrich*). Nepastebimai SD įsiskverbė į visas Vokietijos politines partijas, tvirtai įsigalėjo spaudoje bei kultūros įstaigose. SD tapo savotiška NSDAP „namine policija“. Svarbiausias SD uždavinys iki 1933 m. buvo sekti nacizmo priešininkų partijas bei organizacijas, taip pat stebėti NSDAP, kad nekiltų vidinių sąmokslų.

1934 m. birželio 9 d. nutarimu SD buvo paskelbta vienintele NSDAP slaptąja žvalgybos ir kontržvalgybos tarnyba, su kuria kiekvienas pilietis privalėjo bendradarbiauti. Taigi NSDAP tapo valdančiąja partija, kuri, esant valstybinėms saugumo tarnyboms, turėjo nuosavą specialiąją tarnybą. Nei prevencinio sulaikymo, nei suėmimo, nei tardymo SD atlikti savarankiškai negalėjo – viskas buvo Gestapo ir kriminalinės policijos prerogatyva.

1935 m. sausio 30 d. SD padėtis vėl buvo paaukštinta: dabar R. Haidricho vadovaujama organizacija pradėjo vadintis Vyriausiąja SD valdyba (*SD-Hauptamt* arba *SS-Sicherheitshauptamt*)⁶¹. Vyriausiosios SD valdybos sudėtyje buvo trys valdybos (*Amt*), iš jų III–oji valdyba (*III-Auslandsnachrichtendienst*) organizavo užsienio žvalgybą⁶². III–oji valdyba buvo padalinta į du centrinius skyrius: III 1 (vidinė informacinė tarnyba) ir III 2 (išorinė politinė kontržvalgyba). Antras centrinis skyrius dalijosi į penkis skyrius, o skyrius III 111 (Rytų Europa) domėjosi ir Lietuva. SD rezidentai užsienyje veikė dažniausiai prisidengę diplomatine padėtimi.

⁶¹ A. Ramme, *Služba bezpieczeństwa SS*, Warszawa, 1975, s. 56.

⁶² W. Schellenbergas, *Atsiminimai*, Kaunas, 2000, p. 12.

Vokiečių policijos ir SS vadas reichsfiureris Heinrichas Himleris

Nuo to laiko, kai 1936 m. birželio 17 d. H. Himleris tapo vokiečių policijos vadovu⁶³, o R. Haidrichui, SD viršininkui, buvo perduotas vadovavimas saugumo policijai, tai pastarasis sutelkė savo rankose tokios apimties valdžią, kurios iki šiolei neturėjo nė vienas policijos valdininkas per visą Vokietijos istoriją. Vėliau, 1938 m. birželio 23 d. dekretu, buvo nurodyta, jog visas saugumo policijos (gestapo ir kriminalinė policija) personalas turi įstoti į SS gretas⁶⁴.

SD ir Gestapo veiklos sferos dažnai susikirsdavo, todėl tarp jų kildavo tam tikra trintis. Gestapo vadovas Heinrichas Miuleris (*Heinrich Müller*), profesionalus policininkas, giliai niekino SD ir jos „intelektualus“. SD sekimo mašina tapo tokia aktyvi, kad jos agentai neišvengiamai lipo ant kulnų Gestapo pareigūnams, atliekantiems panašų darbą ir turintiems vykdomąją galią suminti bei izoliuoti. Susiklosčiusioje situacijoje R. Haidrichas nutarė padaryti tvarką. Nuo 1937 m. liepos 1 d. jis išleido „Instrukciją apie funkcijas“, kurioje padalijo veiklos sritis tarp šių žinybų: Gestapui atiteko daug pavojingesni nacionalsocializmui marksizmas, valstybiniai nusikaltimai, emigracija, o SD – mokslas, menas, auklėjimas, partija, valstybė, konstitucija, užsienis, masonai. Gestapas tapo Trečiojo Reicho rankomis, o SD – akimis ir ausimis. Laipsniškai SD pareigūnų skaičius augo: 1932 m. joje buvo 33 pareigūnai, o 1933 m. SD nariais buvo 94⁶⁵, 1934 m. – 204, 1935 m. – 224, 1936 m. – 269, 1937 m. – 372 karininkai ir puskarininkai⁶⁶, 1938 m. pr. – 5050, o metų pabaigoje – 7230⁶⁷. 1937 m. „patikimų asmenų“ skaičius – taip buvo vadinami savanoriai pagalbininkai – išaugo iki 50 tūkstančių⁶⁸. 1943 m. SD gretose buvo

⁶³ Oficialiai jo pareigos skambėjo taip: SS reichsfiureris ir vokiečių policijos vadas Reicho vidaus reikalų ministerijoje. Šios pareigos leido H. Himleriui pavaduoti ministrą ir dalyvauti Vyriausybės posėdžiuose. 1937-05-15 H. Himleris nustatė, kad jo štabo potvarkiai turi vidaus reikalų ministro įsakymo galią.

⁶⁴ E. Crankshaw, *Gestapo – narzędzie tyranii*, Warszawa, 1960, s. 90.

⁶⁵ *Encyklopedia II Wojny światowej*, Warszawa, 1975, s. 563 teigiama, kad 1933 m. SD buvo 170 pareigūnų karininkų.

⁶⁶ A. Ramme, *Služba bezpieczeństwa SS*, Warszawa, 1975, s. 57.

⁶⁷ M. Cygański, *SS w ruchu narodowosocjalistycznym i w III Rzeszy 1925 – 1945*, Poznań, 1978, s. 250.

⁶⁸ K. Залесский, *РСХА*, Москва, 2004, стр. 21.

Gestapo pareigūno tarnybos žetonas

Vyriausiosios Reicho saugumo valdybos viršininkas SS obergruppenfiureris Reinhardas Haidrichas

3000 pareigūnų⁶⁹, o 1944 m. vokiečių užimtose teritorijose SD ir saugumo policijos padalinuose tarnavo 19254 pareigūnai⁷⁰. Niurnbergo proceso metu SD organizacijos gynėjas Gavlikas pareiškė, kad karo metais 50 % visų SD darbuotojų buvo moterys, neturėjusios teisės dėvėti SD uniformos⁷¹. Labai įslaptinta saugumo tarnyba užėmė svarbią vietą SS organizacijoje. 1937 m. SD pareigūnai sudarė tik 2,3 % visų SS narių, o SD vadų visame SS karininkų korpuse buvo net 10,7 %⁷².

Paskutinė Trečiojo Reicho policinių tarnybų reorganizacija įvyko 1939 m. Organizaciškai sujungus Vyriausiąją saugumo policijos valdybą su Vyriausiąją saugumo tarnybos valdyba (SD valdyba), SS *reichsfiurerio* H. Himlerio įsakymu 1939 m. rugsėjo 27 d. buvo įkurta Vyriausioji Reicho saugumo valdyba (*Reichssicherheitshauptamt – RSHA*), suvienijusi, šį kartą jau instituciškai, SD, Gestapą ir kriminalinę policiją⁷³. Formaliai abi vyriausiosios valdybos buvo pavaldžios Reicho vidaus reikalų ministrui V. Frikui (*Wilhelm Frick*), tačiau tikru jų vadovu buvo SS ir vokiečių policijos vadas H. Himleris. RSHA tapo viena iš dvylikos vyriausiųjų SS valdybų. Jos vadovu buvo paskirtas saugumo policijos ir saugumo tarnybos vadovas SS grupenfiureris Reinhardas Haidrichas. Toji institucija, iš tiesų nepri-

klausanti Reicho vidaus reikalų ministerijos kompetencijai, buvo pavaldi tik H. Himleriui, o per jį – A. Hitleriui⁷⁴. RSHA buvo sudaryta iš šešių, nuo 1940

⁶⁹ Encyklopedia II Wojny światowej, Warszawa, 1975, s. 564. Tuo metu Gestapo gretose kartu su pagalbinio personalu buvo 40000 narių.

⁷⁰ H. Höhne, *Der Orden unter dem Totenkopf*, Sigbert Mohn Verlag, Gütersloh, 1967, s.10.

⁷¹ Нюрнбергский процесс, Москва, 1960, т. VI, с. 499, 509. Šios studijos autorius šiais gynėjo teiginiais labai abejoja.

⁷² A. Ramme, *Služba bezpieczeństwa SS*, Warszawa, 1975, s. 91.

⁷³ A. Hitlerio valdomoje Vokietijoje buvo negailestingai kovojama su kriminaliniais nusikaltimais, kurie sudarė grėsmę ne tik piliečiams, bet ir valstybei. Todėl ši kova buvo valstybės saugumu besirūpinančių institucijų kompetencijoje, konkrečiai – RSHA.

⁷⁴ W. Schellenbergas, *Atsiminimai*, p. 16.

m. vid. – septynių, o karo pabaigoje – iš aštuonių valdybų. Būtent RSHA trečioji (*Hauptamt für SD Taetigkeit im Innland*)⁷⁵, šeštoji (*Hauptamt für SD Taetigkeit im Ausland*)⁷⁶ ir septintoji (*Amt für Weltanschauliche Forschung*) valdybos ir buvo SS saugumo tarnyba – SD, ketvirtoji (*Geheime Staatspolizei – Gestapo*) ir penktoji (*Kriminalpolizei – Kripo*) – saugumo policija (*Sicherheitspolizei*). RSHA, kaip valstybinė institucija, dar vadinama „žinyba, kurios nebuvo“, buvo ypač įslaptinta – eiliniai Vokietijos piliečiai apie jos egzistavimą nieko nežinojo, o oficialiuose Trečiojo reicho dokumentuose ji neminima. R. Haidricho nurodymu, žymenį „RSHA“ galima buvo naudoti tik Reicho vidaus reikalų ministerijos viduje, o už jos ribų būtina naudoti tik „saugumo policijos ir SD viršininkas“⁷⁷. Buvo kategoriškai uždrausta

RSHA pastatas – Prinz-Albrecht-Strasse 8, Berlynas, 1932 m. nuotrauka

šią instituciją minėti spaudoje bei oficialiame susirašinėjime. Nebuvo įsteigta RSHA viršininko pareigybė, o jos vadovai (R. Haidrichas ir E. Kaltenbruneris) buvo įvardijami kaip saugumo policijos ir SD vadai. Netgi vokiečių teisininkai nesugebėjo įvardyti naujo mažai suprantamo valstybinio partinio naujadaro padėties. Jos centrinė būstinė buvo Berlyne, *Prinz-Albrecht-Strasse* gatvėje, nr. 8⁷⁸, tačiau dauguma RSHA tarnybų buvo išmėtyta po visą miestą 38 pastatuose.

Vokietijos teritorijoje bei Antrojo pasaulinio karo metais okupuotose srityse aukščiausioji vokiečių policinė institucija buvo įvairaus rango SS ir vokiečių policijos vadovai (*SS- und Polizeiführer*). Ši institucija buvo įsteigta bendru Reicho bei Prūsijos vidaus reikalų ministrų 1937 m. lapkričio 15 d. potvarkiu⁷⁹. Ji atsirado įgyvendinant bendrą mobilizacinį planą bei ruošiant

⁷⁵ Šios valdybos grupės IIIB (vadovas *SS obersturmbannführeris* dr. Hansas Ehlichas) pogrupio IIIB2 kompetencijoje buvo Lietuva ir lietuviai.

⁷⁶ Šios valdybos grupės VIC (vadovas *SS sturmbannführeris* dr. Heinzas Grefe) kompetencijoje buvo sovietų įtakos sfera, o jos vieno iš trylikos referatų kompetencijoje buvo Lietuva (vadovas *SS sturmbannführeris* dr. E. Hengelhauptas).

⁷⁷ Нюрнбергский процесс, Москва, 1960, т. VI, с. 162.

⁷⁸ Oficialus saugumo policijos ir SD pašto adresas.

⁷⁹ K. Grünberg, *SS gwardia Hitlera*, Warszawa, 1994, s. 199. M. Cygański, op. cit., p. 231 ir 379 nurodo lapkričio 13 d. Šią datą patvirtina ir Mark C. Yerger knygoje „Allgemeine-SS. The Commands, units and leaders of the general SS“, USA, 1997, s. 22.

SS ir policijos struktūras būsimam karui. 1939 m. gruodžio mėn. kiekvieno SS ir policijos vadovo žinioje buvo įsteigta saugumo policijos ir SD inspekto-rius (vado/viršininko) pareigybė.

1940 m. gegužės 18 d. R. Haidricho išleistame cirkuliare buvo aprašyta griežta kandidatų į RSHA paruošimo programa. Kandidatas privalėjo būti jaunas ir baigęs teisės studijas SS mokykloje arba universitete. Keturis mėne-sius jis turėjo stažuotis kriminalinėje policijoje ir susipažinti su policijos dar-bo pagrindais, po to turėjo būti trijų mėnesių tarnyba iš eilės SD ir Gestape ir tik tada, įvertinant potencialias galimybes bei nuopelnus, kandidatas galėjo būti pervestas į vieną iš septynių RSHA valdybų. Be to, dauguma šios tarny-bos pareigūnų privalėjo atlikti bent trumpalaikę karinę tarnybą, geriausiai fronte, kur jie turėjo galimybę pademonstruoti savo narsą ir pelnyti kovinių apdovanojimą. Tai turėjo išsklaidyti klaidingą įspūdį, jog RSHA valdybų ir skyrių personalas – tai bailiai, „užnugario žiurkės“, besislapstančios už fronto linijos. Todėl dauguma vadovaujančių RSHA pareigūnų atliko tarnybą Ry-tuose SD operatyvinių grupių, operatyvinių būrių ir ypatingų būrių vadovų postuose, o ši tarnyba buvo prilyginama tarnybai fronte. Pats RSHA vadovas SS grupenfiureris R. Haidrichas, kaip *Luftwaffes* kapitonas, atliko trumpalai-kę fronto tarnybą aviacijos padalinyje ir buvo apdovanotas koviniu ženklu.

Dar iki Vokietijos – SSSR karo, gavus tiesioginį A. Hitlerio įsakymą, 1941 m. ankstyvą pavasarį⁸⁰ iš specialiųjų policijos institucijų buvo sudary-tos specialios motorizuotos ir labai mobilios vokiečių saugumo policijos ir SD operatyvinės grupės (*SS Einsatzgruppe*), arba kitaip – „veiklos grupės“, priskirtos prie armijų grupių ir atskirų armijų. Operatyvinių grupių pava-dinimas vokiečių kalba skamba taip: *Einsatzgruppen der Sicherheitspolizei und des SD*, nors SD karininkų skaičius juose tesudarė tik apie 3 %. Žmo-nių kiekiu jos prilygo batalionui. Šios grupės skirstomos į operatyvinius būrius (*SS Einsatzkommando*) (70 – 150 žmonių, juose 10 – 15 karininkų ir 40 – 60 puskarininkų), priskirtus prie armijų ir veikiančius jų operaty-viniame užnugaryje, o pastarieji – į ypatingus būrius (*SS Sonderkomman-do*)⁸¹ (20 – 30 žmonių), veikiančius armijų dislokavimo rajonuose. Vokiečių terminologijoje išskirtiniais atvejais terminas *Sonderkommando* buvo var-

⁸⁰ Konkrečios datos nepavyko surasti. Teisės mokslų daktaras Aleksėjėvas N. S. teigia, kad šios operatyvinės grupės buvo pradėtos formuoti ruošiant operaciją „Jūrų liūtas“ prieš Angliją, o tik vėliau buvo reformuotos veiklai Rytuose. Н. С. Алексеев, Злодеяния и возмездие, Москва, 1986, с. 17.

⁸¹ A. Mollo, *Uniforms of the SS. Volume 5: Sicherheitsdienst und Sicherheitspolizei 1931 – 1945*. London, 1992. P. 19.

tojamas pažymėti ypatingos paskirties daliniui nebūtinai SS struktūroje. Prie kai kurių operatyvinių būrių buvo sudaryti mažesni būriai, vadinami *SS Teilkommando* (20 – 30 žmonių). Visi mobilūs operatyvinės grupės padaliniai turėjo lengvuosius ir specialiuosius automobilius, sunkvežimius ir motociklus, ginkluoti moderniaisiais automatiniiais ginklais. Kiekvienos operatyvinės grupės štabas susidėjo iš adjutantūros ir penkių skyrių: jungtinio I/II (administracija ir finansai), III (SD) ir jungtinio IV/V (gestapo/kriminalinė policija).

Prancūzų autorius Mišelis Morašini (*Michel Moracchini*) nurodo, kad absoliutų visų operatyvinių grupių dydį nustatyti yra sunku. Atsižvelgiant į pastovią kadro rotaciją, žmonių skaičius keturiose grupėse niekadose neviršijo 5000⁸². Tarp operatyvinių grupių vadovų ir kitų karininkų, pasiūstų į Sovietų Sąjungos teritoriją, buvo labai daug teisininkų ir kitų intelektualų⁸³.

Iš pat pradžių, formuojant saugumo policijos ir SD operatyvines grupes, R. Haidrichas pajuto kariškių pasipriešinimą. Daugumai Vermachto generolų nepatiko, kad jų užnugaryje veiks SS ir *Sipo* baudžiamieji daliniai. Priešlėktuvinės artilerijos gen. Karlas fon Rokas (*Karl von Roques*)⁸⁴ atvirai žygį į Rusiją vadino „karine beprotybe“, J. fon Ribentropą – „idiotu“, o *Einsatzgruppe* narius – „galvažudžiais“. Pradėta ieškoti kompromiso. Kadangi saugumo policijos ir SD operatyvinės grupės Rytuose privalėjo veikti Vermachto jurisdikcijos teritorijoje, buvo paruošta daug teisės aktų, kurie reglamentavo saugumo policijos ir kariuomenės tarpusavio santykius bei paramą vienas kitam. 1940 m. SS brigadefiureris V. Bestas (*W. Best*) kartu su R. Haidrichu paruošė pagrindines SD ir saugumo policijos būsimos veiklos teisinės nuostatas „naujomis sąlygomis“, t. y. naujai užimtose teritorijose. 1941 m. sausio 4 d. tarp Vyriausiosios sausumos kariuomenės vadovybės (*Oberkommando des Heeres – OKH*) ir saugumo policijos ir SD viršininko R. Haidricho buvo sudaryta sutartis, pagal kurią saugumo policijos įgaliotinis atlieka referento funkcijas prie kariuomenės vado konkrečioje teritorijoje bei vykdo jo nurodymus. Prieš tai, 1940 metų spalio 4 dieną, buvo pasirašytas Vyriausiosios ginkluotojų pajėgų vadovybės (*Oberkommando der Wehrmacht – OKW*) įsakymas apie

---

⁸² Michel Moracchini, *Les troupes speciales d'Hitler*, 2001, s. 27.

⁸³ Pavyzdžiui, *SS Einsatzgruppe D* vadas O. Olendorfas turėjo trijų universitetų diplomus ir buvo teisės mokslų daktaras. E. Bibersteinas, vienas iš *SS Einsatzgruppe C* vadovu, buvo protestantų pastorius, teologas ir bažnyčios tarnautojas.

⁸⁴ Gimė 1880-05-07. Priešlėktuvinės artilerijos generolas, 1941-03-16 – 1942-12 armijų grupės „Šiaurė“ užnugario kariuomenės vadas. Mirė 1949-12-24.

saugumo policijos ir SD įgaliotinio bei ypatingų komandų kompetenciją⁸⁵.

Tuo pat metu tarp RSHA vadovo R. Haidricho ir OKH generalinio armijos intendanto gen. mj. Eduardo Vagnerio (*Eduard Wagner*)⁸⁶ 1941 m. kovo 13 d. įvyko pasitarimas dėl operatyvinių grupių teisinės padėties karinio konflikto metu. 1941 m. kovo 26 d. ir balandžio mėn. 4 d. tarp OKW Krašto apsaugos skyriaus viršininko gen. mj. Valterio Varlimonto (*Walther Walrimont*) ir Vermachto žvalgybos ir kontržvalgybos viršininko adm. Vilhelmo Kanariso (*Wilhelm Canaris*) pasirašyti susitarimai dėl saugumo policijos rolės kariuomenėje. Buvo akcentuojama, kad turimų Vermachto policinių pajėgų (slaptoji lauko policija bei lauko žandarmerija) nepakaks sausumos kariuomenės operatyvinei erdvei apsaugoti. Vėliau, 1941 m. birželio 10 d., netoli Berlyno įvyko V. Kanariso ir R. Haidricho bei jų tarnybų atsakingų karininkų pasitarimas. Buvo aptarti bendradarbiavimo tarp *Einsatzgruppen* ir saugumo tarnybos bei armijos kontržvalgybinių padalinių (tarp jų specialaus pulko „*Brandenburg*“) klausimai ir pasirašyta sutartis dėl kompetencijos apribojimo bei ginkluotųjų pajėgų bendradarbiavimo su SS operatyvinėmis grupėmis būsime kare su Sovietų Sąjunga. Buvo nustatyta, kad ryšininkais tarp *Einsatzgruppen* ir kariuomenės bus prie kiekvienos armijos, korpuso ar divizijos štabo veikiantys Ic karininkai, kaip žvalgybos vadovai. *Einsatzgruppen* vadas buvo įpareigotas teikti raštiškus pranešimus žvalgybos vadovams⁸⁷. Kariuomenės vadovybė buvo paskirta atsakinga už operatyvinių grupių materialinį bei techninį aprūpinimą. 1941 m. balandžio 28 d., likus mažiau nei dviem mėnesiams iki operacijos „*Barbarossa*“ įgyvendinimo, šis susitarimas buvo įformintas Vermachto sausumos kariuomenės vado gen. plk. Valterio fon Brauchičo (*Walther von Brauchitsch*) slaptu įsakymu „Dėl saugumo policijos ir SD panaudojimo sausumos kariuomenės daliniuose sureguliuojamo“ (*Regelung des Einsatzes der Sicherheitspolizei und des SD im Verbände des Heeres*)⁸⁸. Įsakyme buvo nustatyta, kad sausumos pajėgų operatyvinėje erdvėje „ypatingų užduočių“ vykdymui veiks „saugumo policijos sonderkomandos“.

---

⁸⁵ T. Szarota, U progų zagłady. Zajścia antyżydowskie i pogromy w okupowanej Europie. Warszawa, 2000, s. 158 – 159.

⁸⁶ Gimė 1884-04-01 Kirchenlamitze. Karo tarnybą pradėjo 1912-08. Nuo 1935-04-01 – pulkininkas leitenantas, nuo 1937-10-01 – pulkininkas, nuo 1940-08-01 – generolas majoras, nuo 1942-04-01 – generolas leitenantas, nuo 1943-08-01 – artilerijos generolas. 1940-08-01–1944-07-23 – sausumos pajėgų generalinio štabo generalinis intendantas. Ramus ir objektyvus žmogus, nors gana temperamentingas. 1944-07-23 nusižudė.

⁸⁷ J. Litan, Ostatni z „Zeppelina“, Warszawa, 1962, s. 76.

⁸⁸ Der deutsche Überfall auf die Sowjetunion. Frankfurt a. Main, 1991, s. 41.

Buvo apibrėžtos bendradarbiavimo formos tarp Vermachto ir SS fronto rajonuose ir užnugaryje. 1941 m. birželio mėn. RSHA susitarė su OKW, kad, jei kils karas su Sovietų Sąjunga, už saugumo policijos ir SD operatyvinių grupių aprūpinimą bei transportą bus atsakinga kariuomenė.

Tų pačių metų gegužės mėnesį Saxe įvyko slapta konferencija, kurioje dalyvavo 120 operatyvinių grupių ir komandų vadovų bei aukštas pareigas užimančių karininkų. Joje R. Haidrichas visiems susirinkusiems įteikė instrukcijas, kaip reikia elgtis karo atveju Rytuose. Už visų operatyvinių grupių komplektavimą buvo atsakingas RSHA I valdybos viršininkas SS *brigadeführeris* Bruno Heinrichas Štrekenbachas (*Bruno Heinrich Streckenbach*)⁸⁹. Kadru atranka į šias grupes buvo labai kruopšti, atsižvelgiant į kiekvieno kandidato moralines ir psichologines savybes. Grupių gretose vyravo griežta disciplina. SS *reichsführeris* H. Himmleris paskubėjo viešai deklaruoti, kad atleidžia EG narius nuo atsakomybės ir prisiima ją visą sau. B. Štrekenbacho nurodymu jau sukomplektuoti specialus SS daliniai buvo apmokyti Prečo (*Pretsch*) (Saksonija) pasienio bei saugumo policijos sportinio lavinimo mokykloje prie Elbės netoli Torgau ir Diuben miestelyje (viršininkas SS *standardenführeris* Herbertas Edleris fon Daniels).

1941 m. birželio 17 d. RSHA konferencijų salėje (*Prinz-Albrecht-Strasse 8*) įvyko labai svarbus operatyvinių grupių vadovybės pasitarimas. Pranešimus perskaitė R. Haidrichas, B. Štrekenbachas, gestapo viršininkas H. Mülleris, URM atstovas ir kiti. Kaip teigia daugybė šią temą rašančių autorių, saugumo policijos ir SD operatyvinių grupių vadai gavo žodinį SS reichsführerio H. Himlerio nurodymą naikinti užimtoje Sovietų Sąjungos teritorijoje komunistų veikėjus, žydus, čigonus, psichinius ligonius ir asocialius asmenis. Iki šiolei nėra rastas joks dokumentas, kuris būtų iki 1941 m. birželio 22 d.,

---

⁸⁹ Gimė 1902-02-07 Hamburge. Gavo universitetinį ekonominį išsilavinimą, mokėjo anglų bei prancūzų kalbas. Nuo 1930-12-01 – NSDAP narys (Nr. 489972), nuo 1931-08-31 – SS narys (Nr. 14713). Nuo 1933 m. – Hamburgo policijos viršininkas. 1939-01-30 apdovanotas NSDAP aukštinu ženkleliu. 1939-08–1939-11-20 – I Einsatzgrupės Lenkijoje vadas. 1939-11-20–1940 – saugumo policijos ir saugumo tarnybos Krokuvėje viršininkas. Nuo 1941-11-09 – SS grupenführeris ir policijos bei *Waffen-SS* generolas leitenantas. 1940-10-10 apdovanotas II klasės Geležinio kryžiaus ordinu, o 1943-07-15 – I klasės Geležinio kryžiaus ordinu. 1943-12-15 apdovanotas Vokiečių aukso kryžiumi. Vyriausiosios Reicho saugumo valdybos I (personalo) valdybos viršininkas. Latvių SS legiono 19-osios divizijos vadas. 1944-08-17 apdovanotas Geležinio kryžiaus Riterio kryžiumi, 1945-01-16 apdovanotas „Ažuolo lapais“ prie Geležinio kryžiaus Riterio kryžiaus. H. Himmleris apdovanojo jį SS Garbės špaga ir SS „Mirties galvos“ žiedu. Nuo 1945-05-20 buvo rusų nelaisvėje. 1952-02-18 karo tribunolo nuteistas 25 metus kalėti stovyklose. 1955-03-10 paleistas į Vakarų Vokietiją. Mirė 1977-10-28 Hamburge.

kuriame būtų pateiktos instrukcijos operatyvinėms grupėms, kaip ir ką jos turi veikti Sovietų Sąjungos teritorijoje: arba jų nebuvo, arba jų nepavyko išsaugoti karo ugnyje. Tik jau prasidėjus karui su Sovietų Sąjunga, 1941 m. liepos 2 d., R. Haidrichas savo visiškai slaptame cirkuliare nubrėžė EG uždavinius, kurių tarpe artimiausias buvo „pacifikuoti naujai užimtas teritorijas“. Saugumo policijos ir SD operatyvinės grupės ir komandos privalėjo:

- užimti ir apieškoti partines ir teisėsaugos patalpas bei karinių dalių štabus;
- užimti įstaigas, turinčias archyvus bei kartotekas;
- užnugario rajonuose negailestingai kovoti su visais antivokiškais ekscesais;
- informuoti vokiečių armijų užnugario vadus apie padėtį jiems pavaldžiuose rajonuose⁹⁰.

Be šio „inteligentiško“ darbo, SS padaliniais teko atlikti ir ne visai malonų darbą – „likviduoti išvardintus asmenis:

- kominterno bendradarbius, ir visus profesionalius komunistinius veikėjus;
- aukščiausios ir vidutinės grandies, taip pat aktyviausius žemesniosios grandies darbuotojus partijoje, Centro Komite, apygardų ir rajonų komitetuose;
- liaudies komisarų;
- žydus – partijos narius ir dirbančius valstybinėje tarnyboje, taip pat kitus radikalius asmenis (diversantus, sabotuotojus, propagandistus, snaipečius, žudikus, padegėjus ir pan.)“⁹¹.

Į ieškomų ir skirtų likviduoti sąrašą buvo įrašyti ir prokomunistiškai nusiteikę etniniai vokiečiai⁹². Toliau šiame dokumente rašoma, kad „<...> jeigu atskirais atvejais jie (išvardyti asmenys – P. S.) nėra reikalingi politiniais ar ūkiniais tikslais, kurie turi ypatingą reikšmę tolimesniems veiksams saugumo srityje arba padėtų atstatyti užimtų sričių ūkį. Ypač reikia atkreipti dėmesį į tai, kad nelikviduoti ūkiniu, sąjunginiu ir prekybiniu korporacijų, jeigu nėra asmenų, galinčių suteikti kompetentingą informaciją“⁹³. Šiai užduočiai įgyvendinti kiekviena operatyvinė grupė turėjo „Ypatingą

---

⁹⁰ С. Г. Чув, Спецслужбы III Рейха. Книга II, Санкт-Петербург, 2003, с. 24.

⁹¹ G. Deschner, Reinhard Heydrich namiestnik władzy totalitarnej, Warszawa, 2000, s. 185.

⁹² G. Williamson, Gwardia Adolfa Hitlera, Warszawa, 1995, s. 125.

⁹³ T. Szarota, U progę zagłady. Zajścia antyżydowskie i pogromy w okupowanej Europie. Warszawa, 2000, s. 214 – 215.

paieškos knygą Sovietų Sąjungai“, taip pat „Informacinį lapą gyvenamajai vietai nustatyti“. Operatyvinei grupei „A“ buvo išduotas informacinis leidinys „Baltijos šalys“ su visų didesnių miestų detaliais planais.

Operatyvinės grupės „B“ vadas SS grupenfiureris A. Nebė

Didžiausią entuziazmą ruošiant specialias SD operatyvines grupes savo funkcijoms atlikti parodė saugumo policijos ir SD vadovas R. Haidrichas. Tačiau steigdamas operatyvines grupes jis susidūrė su tam tikrais sunkumais, kurių pagrindinis buvo aukštų RSHA pareigūnų atviras nenoras vykdyti ne visai karišką užduotį. Nei O. Olendorfas⁹⁴, nei W. Štalekeris, nei V. Šelenbergas (*W. Schellenberg*), nei B. Štrekenbachas (*B. Streckenbach*), nei H. Miuleris nesutiko savo noru vykdyti Rytų fronto užnugarį. Tik vienintelis kriminalinės policijos viršininkas Arturas Nebė (*Arthur Nebe*) pasisiūlė savanoriu⁹⁵.

Ar galima buvo nesutikti stoti į specialius dalinius? Manau, tai buvo labai sunku atlikti, nes tuoj pat atsirasdavo nepaklusnumo problema. Sunku yra įsivaizduoti nesubordinaciją grynai vokiškoje aplinkoje, kurioje disciplinos tradicija buvo visados labai smarkiai išsisknijusi. Tai ypač akivaizdu buvo nacionalinio socializmo laikais, kuris primesdavo visiems, o ypač priešais saistomiems esesininkams, atsakyti visiškos individualybės. Tarptautiniame Niurnbergo procese į SS ir SD organizacijų gynėjo Liudvigo Babelio klausimą, ar galėjo EG narys pasipriešinti vadovybės įsakymų vykdymui, O. Olendorfas atsakė, kad negalėjo, nes po to lauktų karinis teismas ir tam tikras nuosprendis⁹⁶, o jei nepaklusnumo faktas atsitiktų fronte, nelaimėtis

⁹⁴ *Otto Ohlendorf* – gimė 1907-02-04 Hoheneggelsen. Nuo 1925-05-28 NSDAP narys (bilieto Nr. 6531) ir SS narys (bilieto Nr. 880). Baigė Gottingeno universitetą. Nuo 1935 skyriaus viršininkas Reicho ekonomikos ministerijoje. 1936-07-09 *SS hauptsturmführeris*. 1936-09-27 perėjo į SD ir paskirtas III valdybos viršininku. 1937-04-20 *SS sturmbannführeris*. 1941-06-1942-07 operatyvinės grupės „D“ viršininkas. 1941-11-09 *SS oberführeris*. 1942-07 grįžo į Berlyną. Reicho ekonomikos ministerijos Planavimo valdybos *Ministerialdirektor* ir jaunesnysis valstybės sekretorius. 1944-11-09 *SS grupenführeris* ir policijos generolas leitenantas. Apdovanotas NSDAP auksiniu ženkleliu, *SS reichsführeris* Garbės špaga ir SS žiedu „Mirties galva“. 1945-05 Vakarų armijų suimtas ir 1948-04-10 nuteistas mirties bausme pakariant. Pakartas 1951-01-08 Landsberg kalėjime (Bavarija).

⁹⁵ Buvo numatytas policijos vadovu Maskvoje.

⁹⁶ J. Heydecker, J. Leeb, Trzecia Rzesza w świetle Norymbergi. Bilans tysiąca lat, Warszawa, 1979, s. 441.

tučtuojau būtų nuteistas mirties bausme⁹⁷. Vokietija yra šalis, kurioje duotas įsakymas yra šventas reikalas. Reikia nepamiršti, kad pradinė, labai griežta atranka buvo jau esančiose formacijose (įvairios policijos rūšys, *Waffen SS* ir kt.), kur mobilizacija buvo paremta gan griežtais reikalavimais. Nepriėmimas kurio nors pareigūno į EG gretas buvo greičiau komplektuojančiojo asmens sprendimas, nei paties kandidato atsisakymas. Pasipriešinimas tapti EG nariu pareigūnui grėsdavo prasta pabaiga. Galima drąsiai daryti išvadą, kad kurio nors pareigūno įtraukimas į EG gretas buvo atliekamas tam tikra tvarka. Be to, atsižvelgiant į ne visai aukštą pragyvenimo lygį prieskario Vokietijoje, nereikėtų atmesti finansinio faktoriaus: kiekvienas operatyvinės grupės narys gaudavo gan nemažą uždarbį. Todėl eilinių savanorių vykdytojų tikrai netrūko.

1941 m. gegužės 30 d. R. Haidrichas pasirašė potvarkį, kuriuo likvidavo arba sustabdė keletą gestapo ir saugumo policijos padalinių veiklą, o kitų pažemino padėtį iki karo pabaigos⁹⁸, bei sumažino pareigybių skaičių. Be to, į SD struktūras pradėta priiminėti moteris⁹⁹. Ši reorganizacija įsigaliojo

Po R. Heydricho žūties RSHA vadovu tapo advokatas SS obergruppenfiureris E. Kaltenbruneris

nuo 1941 m. liepos 1 d. ir sudarė efektingą prielaidą likviduoti kadrų trūkumą besikuriančiose SD operatyvinėse grupėse. Po didelių vargų R. Haidrichui pavyko sukomplektuoti reikiamą žmonių skaičių, tačiau vėliau dauguma jų visomis išgalėmis stengėsi ištrūkti iš šios struktūros ir grįžti į Vokietiją. Anglų autorius E. Krankšovas (*E. Crankshaw*), pasiremdamas Tarptautinio Niurnbergo proceso medžiaga, teigia, kad kai kurių RSHA valdybų vadovų buvimas SD gretose, kol jie vadovavo operatyvinėms grupėms, buvo suspenduotas¹⁰⁰.

Operatyvinių grupių veikla tęsėsi dar 1943 – 1944 m. *SS obergruppenfiureriui* R. Haidrichui žuvus, jo įpėdinis *SS obergruppenfiureris* Ernstas Kaltenbruneris (*Ernst Kaltenbrunner*) perėmė organizaciją, jau mokančią vykdyti visas svar-

⁹⁷ Michel Moracchini, *Les troupes speciales d'Hitler*, 2001, s. 52.

⁹⁸ Biuletyn głównej komisji badania zbrodni hitlerowskich w Polsce, tom XXIII, Warszawa, 1971, s. 19.

⁹⁹ A. Ramme, *Služba bezpečnosti SS*, Warszawa, 1975, s. 220.

¹⁰⁰ E. Crankshaw, *Gestapo – narzędzie tyranii*, Warszawa, 1960, s. 157.

biausias akcijas, kuriomis palaikoma tvarka valstybėje. RSHA septynios valdybos griežtai apibrėžtomis funkcijomis sudarė Vokietijos politinės valdžios branduolį. 1943 m. RSHA IV valdybos (gestapo) IV D skyrius pasipildė nauja sekcija – IV D 5 (užimtos teritorijos Rytuose). Analogiškos reformos įvyko ir RSHA III valdyboje, kur III D skyrius buvo papildytas sekcija „Užimtos teritorijos Rytuose“¹⁰¹. Artėjant karo pabaigai, RSHA vadovo funkcijos plėtėsi: nuo 1944 m. rudens A. Hitlerio įsakymu H. Himleris perėmė muitinių kontrolę ir perdavė ją saugumo policijos vadui, kuris papildomai tapo pasienio maito apsaugos vadu (*Zollgrenzschutz*). 1944 metais RSHA buvo evakuota į Teresiną, kur ir sulaukė karo pabaigos.

SD Lietuvos generalinėje srityje

Iš trijų Pabaltijo valstybių Lietuvai, atsižvelgiant į jos strateginę padėtį, vokiečių specialiosios tarnybos skyrė didžiausią dėmesį. Lietuvos autonominis Klaipėdos kraštas nuo 1923 m. pastoviai buvo vokiečių dėmesio centre. Dar ankstyvais 1933 m., kai vokiečių tauta patikėjo savo likimą A. Hitlerio vadovaujama NSDAP, šios partijos užsienio politikos vadovas A. Rosenbergas vasario mėnesį parengė koncepciją, pagal kurią perversmą Klaipėdoje siejo su valstybiniu perversmu Kaune, įvykdytu kariuomenę remiant „Geležinio Vilko“ organizacijai, kuri tuo metu bendradarbiavo su vokiečių nacionalsocialistų darbininkų partijos įstaiga užsienio politikos klausimais (*Aussenpolitisches Amt der Nationalsozialistischen Deutschen Arbeiterpartei – APA*), vadovaujama NSDAP reichsleiterio A. Rosenbergo. Nuo pat pirmų įsteigimo dienų ši organizacija aktyviai veikė ir Lietuvoje. Šiems vokiečių planams skaudų smūgį sudavė 1934–1935 m. teismo procesas Kaune, kur tarp 126 kaltinamųjų buvo teisama nemažai SD agentų. Įtampos tarp Lietuvos ir Vokietijos viršūnė buvo A. Hitlerio kalba Reichstage 1935 m. gegužės 21 d., kurioje buvo grasinama Lietuvai ir atsisakoma bet kokių derybų ir bendradarbiavimo. Įsteigtas *SD-Oberabschnitt Nord-Ost* bei Kionigsbergo Gestapo įstaiga bendradarbiavo, savo veiklą nukreipę prieš Lietuvą, siekiant atgauti Trečiajam Reichui Klaipėdos kraštą¹⁰². SD ir Gestapas lygiagrečiai su Vokietijos ginkluotųjų pajėgų žvalgyba ir kontržvalgyba – Abveru (*Abwehr*) globojo naujai įkurtą nacistinę organizaciją *Memeldeutscher Kulturverband* Klaipėdoje (vadovai SS standar-

---

¹⁰¹ K. Grünberg, SS – czarna gwardia Hitlera, Warszawa, 1975, s. 167.

¹⁰² M. Cygański, SS w polityce zagranicznej III Rzeszy w latach 1934 – 1945, Warszawa, Wrocław, 1975, s. 182.

tenfiureris dr. Ernstas *Noimanas*, *Reichertas*, *Kosmanas* ir SA šturmbanfiureris *Vilis Bertuleitas*). Visa ši įvairiapusė veikla buvo apvainikuota skaudžia netektimi Lietuvai – 1939 m. Lietuva prarado Klaipėdą.

Buvęs vyriausiasis karo komendantas Lietuvoje 1941 – 1944 m. gen. mjr. E. Justas savo pokariniuose parodymuose sovietų tardymo organams rašė: „Kai 1938 m. buvau karo atašė, išžiūrėjau, su koku išžulumu dirbo SD *Nachrichtendienst* Lietuvoje“¹⁰³. Be to, generolas savo parodymuose teigė, kad „lietuviai tarnautojai jau prieš karą ir prieš Raud. Armijai okupuojant <...>Lietuvą buvo SD agentai arba gestapo šnipai“¹⁰⁴. Ypač aktyviai Lietuvos kryptimi dirbo vokiečių karinės žvalgybos organas „*Abwehrstelle Königsberg*“ (iki 1939 m. rugsėjo mėn. vadovavo mjr. fon Davancas (*von Davanz*), po jo iki 1942 m. kovo mėn. – plk. Johanas Kipas (*Johann Kip*)¹⁰⁵. Juos skatino Abvero vadovas adm. V. Kanaris, ne kartą akcentuodamas, kad būtina žaisti Vilniaus korta, siekiant stumti lietuvius į konfliktą su Lenkija. Šioje srityje ypač aktyvus buvo vokiečių žvalgybos ryšininkas su Lietuvos žvalgyba kpt. Joachimas Kleinas (*Joachim Klein*). Jis metodiškai kūrė savo

Lietuvos valstybės saugumo departamentu direktorius Augustinas Povilaitis

agentūrą Lietuvoje ir noriai padėjo lietuvių žvalgybai dirbti ir prieš Sovietų Sąjungą, ir prieš Lenkiją. Kaune J. Kleinas įsteigė Abvero poskyrį (kodinis pavadinimas „*Likog*“), kuriam vadovavo kartu su kontržvalgybinio darbo specialistu ltn. Augustu Riesenu (*August Riesen*). Savo ruožtu lietuvių žvalgybininkai noriai dalijosi surinkta informacija su J. Kleinu, o šis ją perduodavo koduotais pranešimais Abvero skyriaus rezidentui Rytų Prūsijoje mjr. Justui. Lenkijos kontržvalgybos raportuose randame daug pranešimų apie lietuvių bendradarbiavimą su Vokietijos specialiosiomis tarnybomis. Dar iki 1939 m. kovo mėn. Abvero poskyris buvo įsteigtas Klaipėdoje ir artimai bendradarbiavo su lietuvių karo apygardos štabu.

Nuo 1937 m. beveik visi SS Vyriausiosios saugumo tarnybos valdybos padaliniai pradėjo kaupti informaciją, kurios gali prireikti galimo karo

¹⁰³ Lietuviai okupantų vokiečių akimis. Generolo Emilio Justo parodymai. Laisvės kovų archyvas, t. 9, Kaunas, 1993, p. 146.

¹⁰⁴ Ten pat, p. 138.

¹⁰⁵ Jo nuotrauka yra LCVA, f. 56, b. 763, l. 80.

metu. Papildant agentų raportus, SD siekė registruoti ir vertinti visus pasirodantiems rimtesnius straipsnius apie Lietuvą bei ją supančias valstybes. Jau 1938 m. spalio 7 d. Vyriausiosios SD valdybos (*SD-Hauptamt*) II valdybos pareigūnai gavo nurodymus planuojant užduotis prioritetinę reikšmę skirti Pabaltijo kraštams. Todėl Vyriausiosios SD valdybos II valdyba 1939 m. birželio 29 d. raštu kreipėsi į Trečiojo Reicho užsienio reikalų ministrą J. fon Ribentropą (*von Ribbentrop*) skirti piniginių lėšų profašistinei Augustino Voldemaro organizacijai „Geležinis vilkas“ paremti (*Woldemaras-Leute*)¹⁰⁶.

SD agentų rezidentūrai Lietuvoje vadovavo oficialūs SD pareigūnas. Pas jį suplaukdavo visi agentų pranešimai, kuriuos persiūsdavo į RSHA. Duomenų persiuntimas buvo atliekamas paštu, naudojant simpatinį rašalą, per kurjerius vokiečių laivais bei per pasiuntinybę Kaune. Rusų autorius F. Sergejevas savo knygoje teigia, kad iki 1941 m. gegužės mėn. Lietuvos teritorijoje NKVD organai likvidavo 75 Abvero ir SD agentūrinės grupes¹⁰⁷.

Kai Lietuvą okupavo Sovietų Sąjunga, vokiečių žvalgyba nenutraukė ryšių su lietuviais. 1940 m. liepos mėn. viename Suomijos pusiasalyje buvo įsteigtas specialus žvalgybos mokymo centras, kuriame buvo mokomi ir ruošiami agentai lietuviai¹⁰⁸. Kilus karui, jie privalėjo atlikti daug svarbių užduočių, tarp jų užimti geležinkelio tunelius bei tiltus netoli Vilniaus. Abvero specialaus pulko „*Brandenburg*“ 1-ojo bataliono viena kuopa, vadovaujama barono ltn. Adriano fon Folkersamo (*Adrian von Foelkersam*)¹⁰⁹, buvo sukomplektuota daugiausiai iš lietuvių.

Yra kai kurių duomenų, kad be priešiško veiksmų prieš Lietuvą ir netekus dalies savo teritorijos, Europoje jau vykstant Antrajam pasauliniam karui ir Lietuvą okupavus bolševikams, kai kurie Lietuvos politiniai veikėjai užmezgė ryšius su Vokietijos saugumo tarnybomis dar iki vokiečių – rusų karo pradžios. Deja, dėl autentiškų dokumentų stokos mažai šiandien galima pateikti aplinkybių dėl lietuvių derybų su RSHA atstovais Berlyne. 1941 m. balandžio 18 d. Lietuvių aktyvistų fronto vadovas plk. Kazys Škirpa apsilankė saugumo policijos būstinėje Berlyne, „kur įvyko pasikalbėjimas su

---

¹⁰⁶ A. Ramme, *Stużba bezpieczeñstwa SS, Warszawa, 1975, s. 103, 106.*

¹⁰⁷ Ф. Сергеев, *Тайные операции нацистской разведки (1933–1945), Москва, 1991, с. 158.*

¹⁰⁸ *St. Lewicki, Szpiedzy Kajzera i Hitlera, Warszawa, 1978, s. 295.*

¹⁰⁹ Gimė 1918. Kilęs iš senos Pabaltijo vokiečių šeimos. Už kovinius nuopelnus 1942-09-14 apdovanotas Geležinio kryžiaus Riterio kryžiumi. Žuvo 1945-01-21 turėdamas *SS šturmabannfiurerio* laipsnį.

Lietuva susijusiais klausimais¹¹⁰. Aukštas vokiečių saugumo pareigūnas, atsakingas už ryšius su lietuviais, SS *sturmbannfiureris* dr. Heincas Grefė pasiūlė K. Škirpai neakcentuoti Lietuvos nepriklausomybės reikalavimo, nes vykstant karui ir jam pasibaigus, kol nesistabilizuos padėtis Europoje, visiška mažų tautų nepriklausomybė yra negalima¹¹¹.

Vokiečių saugumo policijos pareigūnas, atsakingas už ryšius su lietuviais, SS *sturmbannfiureris* dr. H. Grefė

Teisės mokslų daktaras Heincas Grefė (*Heinz Gräfe*)¹¹² buvo viena įdomiausių ir paslaptlingiausių vokiečių saugumo policijos figūrų, veikusi lemtingais Lietuvai 1939 – 1940 m. įvykių užkulisiuose. Vokiečių saugumo policijos pareigūno, atsakingo už ryšius su lietuviais, H. Grefės konfidencialūs pasimatymai su Lietuvoje veikusiais vokiečių agentais vykdavo Kaune, A. Černiauskiėnės viešbutyje, greta geležinkelio stoties. Jame H. Grefė apsistodavo tik kelioms valandoms ir tą pačią dieną išvykdavo atgal į Rytų Prūsiją. 1940 m. birželio 16 d. RSHA vadovybės nurodymu jam teko internuoti Prezidentą A. Smetoną su palydovais, pabėgusiais iš Lietuvos ir atsirusiais Eitkūnuose, bei rūpintis jų saugumu. Tačiau

¹¹⁰ J. Bulavas, Vokiškųjų fašistų okupacinis Lietuvos valdymas (1941–1944 m.), Vilnius, 1969, p. 40–41.

¹¹¹ L. Truska, Lietuva bolševikų ir nacių smurto metais, Lietuvos rytas, 1993 01 16, Nr. 9.

¹¹² Gimė 1908-07-15 Leipcigo knygų prekybininko šeimoje. Nuo 1928 studijavo teisę Leipcigo universitete ir įsitraukė į Vokietijos nacionalsocialistų studentų sąjungos veiklą. Nuo 1933-12-21 S narys, Nr. 107213, Oberregierungsrat. 1935 buvo paskirtas Kylio saugumo policijos viršininko pavaduotoju. Tikslai 1937-05-01 tapo NSDAP nariu, bilieta Nr. 3959575. Nuo 1937-10 iki 1940-01 Tilžės (dabar Sovetskas – P. S.) gestapo viršininkas, kartu eidamas Gumbinės (dabar Gusevas – P. S.) SS kovinio padalinio vado pareigas, o vėliau visos Rytų Prūsijos gestapo vadas. 1939-09 Lenkijoje vadovavo SS V-os operatyvinės grupės 1-am operatyviniam būriui. 1939-04-20 jam suteiktas SS *sturmbannfiurerio* laipsnis. Netrukus buvo pervestas į RSHA ir nuo 1941-04-01 skiriamas VI valdybos (SD) C grupės viršininku (ši grupė kuravo Rytų valstybes, tame tarpe ir Baltijos šalis). Šį postą užėmė iki 1942-03. Užmezgęs kontaktus su Lietuvos saugumo departamento vadovybe, bendradarbiavo atskleidžiant įvairių tarptautinių aferistų ir kontrabandininkų veiklą. Laisvai kalbėjo rusiškai, mokėjo anglų bei prancūzų kalbas ir neblogai mokėjo lietuviškai. Nuo 1942-03 saugumo policijos vadovaujancio sąstato mokyklos Berlyne viršininkas. 1943-04-20 tapo SS *Obersturmbannfiureriu*. Buvo apdovanotas II klasės Geležiniu Kryžiumi. 1944-01-25 žuvo lėktuvo katastrofoje. 1944-04-15 po mirties jam už ypatingus nuopelnus suteiktas SS *standartenfiurerio* laipsnis. Buvęs sovietų užsienio žvalgybos vadovas Pavelas Sudoplatovas teigia, kad Antrojo pasaulinio karo išvakarėse H. Grefė Kaune buvo užverbuotas Sovietų Sąjungos specialiųjų tarnybų.

jo pastangos padėti savo geriesiems pažįstamiems – vidaus reikalų ministrui Kaziui Skučui ir Valstybės saugumo departamento direktoriui Augustinui Povilaičiui – pereiti Lietuvos ir Vokietijos sieną baigėsi nesėkme.

Šioje vietoje verta priminti, kad iki karo tarp Sovietų Sąjungos ir Vokietijos galiojo tarptautinis generalinis susitarimas tarp Sovietų Sąjungos Vidaus reikalų liaudies komisariato Valstybės saugumo vyriausiosios valdybos ir Trečiojo Reicho NSDAP Vyriausiosios saugumo valdybos, pasirašytas 1938 m. lapkričio 11 d. Maskvoje tarp 1 rango valstybės saugumo komisaro Lavrentijaus Berijos ir Ketvirtos valdybos (Gestapo) viršininko *SS brigadeführer* H. Miulerio. Susitarimo pirmame paragrafe abi pusės išsipareigojo negailestingai kovoti su bendrais priešais, trečiame paragrafe – atlikti bendras žvalgybines ir kontržvalgybines operacijas. Ketvirtame paragrafe konstatuojama, kad, susiklosčius situacijai, kai iškilus grėsmė kuriai nors susitariančiai valstybei, jos informuos viena kitą ir imsisi abiem pusėms naudingų priemonių pašalinti iškilusią nepalankią situaciją. Čia galima iškelti prielaidą, kad, Lietuvą okupavus Sovietų Sąjungai, Vokietijos specialiosios tarnybos nutarė pamokyti nesukalbamus lietuvius NKVD rankomis, pateikdami Maskvai informaciją apie augantį Lietuvoje antibolševikinį pogrindį. Gal tuo galima paaiškinti pagausėjusius lietuvių patriotų areštus?

Lietuvių aktyvistų fronto vadovas pulkininkas Kazys Škirpa

1941 m. birželio 14 d. Vokietijos saugumo tarnybos pakartotinai pareikalavo iš Lietuvos pasiuntinio ir įgalioto ministro Berlyne K. Škirpos, kad, kilus karui, nebūtų skelbiama Lietuvos nepriklausomybė ir sudaroma vyriausybė. Vokietijos valdžios ultimatyvų reikalavimą K. Škirpai pakartojo buvęs nepriklausomos Lietuvos valstybės saugumo darbuotojas S. Čenkus, kuris būdamas emigracijoje Vokietijoje palaikė glaudžius ryšius su savo kolegomis gestape ir SD.

Besiruošiant karui su Sovietų Sąjunga buvo panaudota visa bendradarbiavimo su Lietuvos žvalgyba medžiaga. 1941 m. birželio 22 d. vokiečių *Wehrmachtas* staiga ir netikėtai pradėjo įgyvendinti „*Barbarossos*“ planą. Buvo suformuotos trys armijų grupuotės: „Šiaurė“ (*Nord*), „Centras“ (*Mitte*) ir „Pietūs“ (*Süd*). Paskui kariuomenę traukė jau sukomplektuoti vokiečių civilinės administracijos organų padaliniai bei SS struktūros.

Birželio mėn. sukilimas Lietuvoje palengvino Vermachto žygį į Rytus. Lietuvių pastangos atkurti Lietuvos nepriklausomybę prasidėjus Vokietijos – SSSR karui, iš SD pusės žiūrint, vokiečiams negalėjo patikti. Birželio 25 d. K. Škirpa buvo iškvieistas į RSHA pasiaiškinti, kodėl paskelbta Lietuvos Nepriklausomybė, sudaryta Vyriausybė, o plk. K. Škirpa tapo jos Ministru Pirmininku. Čia pat jam buvo paskirtas namų areštas, kuriame jis prabuvo iki liepos 19 d.¹¹³ Vokiečių saugumo policijos pareigūnas Lietuvoje SS *sturmbannführeris* dr. H. Grefė reikalavo, kad Laikinoji Lietuvos vyriausybė (toliau LLV) išsiskirstytų, jog ta Vyriausybė paskelbta be susitarimo su Vokietijos institucijomis ir todėl negali būti pripažinta. LLV tokį dr. H. Grefės reikalavimą atmetė ir nutarė savo veiklą tęsti. Kai kurios vokiečių žinybos (Reicho užimtų Rytų kraštų ministerija, URM, Vyriausioji ginkluotojų pajėgų vadovybė (*Oberkommando der Wehrmacht – OKW*), *abwehras* ir SD) lietuvių pasitikėjimo tarybos (*Vertrauensrat*), kurią planavo įsteigti likvidavus LLV, priešakyje ketino pastatyti div. gen. Stasį Raštikį, kuris, jų manymu, laikėsi krikščioniškų demokratinių pažiūrų. Jau birželio 27 d. lietuvių generolas lėktuvu kartu su operatyvinės grupės „A“ štabu buvo pristatytas į Kauną. Naujuoju derybininku su nepaklusniaisiais lietuviais Berlynas paskyrė irgi su saugomo policija susijusį esesininką SS *sturmbannführerį* P. B. Kleistą (*Peter Bruno Kleist*)¹¹⁴, kuris liepos 19 d. atvyko į Kauną. Kai LLV atsi-

Lietuvos pasiuntinys ir įgaliotasis ministras Berlyne K. Škirpa su SS brigadefiureriu dr. Evaldu fon Massov

¹¹³ A. Gražiūnas, Lietuva dviejų okupacijų replėse: 1940–1944. Vilnius, 1996. p. 142.

¹¹⁴ Gimė 1904-01-29. Daktaras, nuo 1931 NSDAP narys (bilieto Nr. 1277679), SS narys (bilieto Nr. 203045), 1934–1935 lenkų ir Baltijos valstybių referato vadovas, J. fon Ribentropo biuro (*NSDAP Dienststelle von Ribbentrop*) pareigūnas; 1940 m. Užsienio reikalų ministerijos departamento viršininkas, paskui perėjo į A. Rosenbergo vadovaujamą Užimtų Rytų sričių ministeriją. Germanizavimo akcijos Lietuvoje, Latvijoje ir Estijoje vadovas, visų užimtų Rytų sričių suvokietinimo ekspertas. Nuo 1941-04-20 – SS *sturmbannführeris*, apdovanotas SS *reichsfiurerio* Garbės špaga ir SS žiedu „Mirties galva“. Lietuvos teritorijoje vadovavo specialiai sukurtos smogiamosios A grupės daliniams. 1943 – ministerijos regentas, Užimtų Rytų sričių ministerijos I/2 skyriaus (Ostland) vadovas. Po karo – neofašistinės organizacijos „Paspriešinimo akcija“ vadovas. Knygų „Tarp Hitlerio ir Stalino“ (1950) ir „Europos tragedija“ (1972) autorius.

sakė pati nutraukti savo veiklą, SD ėmėsi kitos taktikos: skaldyti vieningą lietuvių nusiteikimą pačių lietuvių rankomis.

Vokiečiams rūpėjo likviduoti Lietuvių aktyvistų frontą, kuris buvo įvykęs antibolševikinį sukilimą, organizavęs Laikinąją Vyriausybę ir toliau organizavo lietuvių patriotinę visuomenę. Vėliau, 1941 m. rugsėjo 21 d., vokiečių saugumo policijos ir SD pareigūnai užėmė LAF štabą Kaune. Vienas iš jo vadovų L. Prapuolenis buvo suimtas.

Užimti Pabaltijį buvo pavesta vienai iš trijų pagrindinių karinių grupuočių – armijų grupei „Šiaurė“ (*Nord*) (16-oji ir 18-oji armijos bei 4-oji tankų grupė), vadovaujamai gen. feldmaršalo Vilhelmo fon Leebo (*Wilhelm Ritter von Leeb*)¹¹⁵. Jai buvo priskirta viena iš septynių paruoštų veikti Rytuose SS operatyvinių grupių, pažymėtų simboliu „A“ (*SS Einsatzgruppe A*) (vadas SS brigadefiureris ir policijos gen. mjr. teisės dr. F. V. Štalekeris¹¹⁶). Grupė pradėjo savo veiklą 16 armijos (vadas gen. plk. Ernstas Bušas (*Ernst Busch*)) užnugaryje šiaurinėje fronto dalyje – Pabaltijyje, taip pat ir Lietuvoje. Be kitų funkcijų, grupei buvo pavesta aktyviai įgyvendinti agentūrines kontržvalgybines priemones armijų grupės „Šiaurė“ užnugaryje, taip pat vykdyti užfrontės žvalgybą – visų pirma Leningrade. Šį darbą paprastai atlikdavo grupė, susi-

---

¹¹⁵ Gimė 1876-09-05 Passau. Karo tarnybą pradėjo 1895-07-16. Pirmojo pasaulinio karo metais apdovanotas II ir I klasės Geležinio kryžiaus ordinu. Nuo 1925-02-01 – pulkininkas, nuo 1929-02-01 – generolas majoras, nuo 1930-02-01 – generolas leitenantas. 1930-02-01–1933-10-01 – 7-osios pėstininkų divizijos vadas. Nuo 1934-01-01 – artilerijos generolas, nuo 1938-11-01 – generolas pulkininkas. 1939-08-26–1941-05 – armijų grupės „C“ vadas. 1940-06-24 apdovanotas Riterio kryžiumi prie Geležinio kryžiaus ordino. Nuo 1940-07-19 – generolas feldmaršalas. 1941-05–1942-01-16 armijų grupės „Šiaurė“ vadas. Mirė 1956-04-29 Hohenschwangau.

¹¹⁶ Prie kiekvienos įžengusios į Sovietų Sąjungos teritoriją armijų grupės vadovybės buvo priskirtas saugumo policijos ir SD vado įgaliotinis, kuriam buvo pavaldi po vieną SS operatyvinę grupę (*SS Einsatzgruppe*) – atitinkama pažymėtos simboliais „A“, „B“, „C“. Savo laiku Austrijoje ir Čekoslovakijoje veikusios operatyvinės grupės turėjo savo vardą, Lenkijoje buvo žymimos romėnišku skaičiumi, o Sovietų Sąjungoje – raidiniu indeksu. Operatyvinė grupė „D“ buvo priskirta prie 11 armijos, veikiančios Rusijos pietuose. Be paminėtų keturių grupių dar buvo „Ypatingos paskirties grupė“ (*Einsatzgruppe zur besonderer Verwendung*) (veikė vakarų Baltarusijoje, vadas *SS brigadefiureris E. Schöngarth*), operatyvinė grupė „G“ (veikė Juodosios jūros rajone, vadas *SS štandartenfiureris J. Kreuzer*) ir *Einsatzgruppe Reinhardt* (veikė vakarų Ukrainoje – Galicijoje, vadas *SS brigadefiureris E. Schöngarth*). Kiekvienai operatyvinei grupei vadovavo aukšto rango bei pareigų – ne žemesnio kaip valdybos viršininko – RSHA karininkas, turintis SS generolo laipsnį. Visos operatyvinės grupės organizaciniais bei taktiniais klausimais buvo pavaldžios operatyvinės grupės „D“ (*SS Einsatzgruppe D*) viršininkui, 36 metų teisės ir ekonomikos mokslų daktarui, saugumo policijos ir SD vado įgaliotiniui prie 11 armijos vadovybės, *SS brigadefiureriui* O. Olenдорfui, kuris lygiagrečiai buvo RSHA III valdybos viršininkas. Pažymėtina, kad į Sovietų Sąjungą įžengusios saugumo policijos ir SD operatyvinės grupės, palyginus su ankstesnėmis, veikė ilges metus, o jų specifinės užduotys buvo daug radikalesnės.

Lietuvos gyventojai su džiaugsmu sutinka vokiečių wehrmachto karius (1941-06-26)

dedanti iš vieno karininko, 2–3 puskarininkių, kelių kareivių SS rezervistų bei kelių vietinių vertėjų. Ši Kionigsberge įsteigta operatyvinė grupė veikė taip pat šiaurinėje Rusijoje (Pskovas, Novgorodas), o jos štabas nuo 1941 m. spalio 7 d. buvo dislokuotas Krasnogvardejske (Gatčina) prie Leningrado. Atsižvelgiant į teritorijos dydį (beveik pusė Vakarų Europos), grupės vadui *SS brigadefiureriui*

dr. F. V. Štalekeriui geresniam ir operatyvesniam pareigų atlikimui bei inspekinėms kelionėms buvo priskirtas specialus ryšio lėktuvas „*Storch*“.

Operatyvinės grupės „A“ vadas *SS brigadefiureris* dr. F. V. Štalekeris privalėjo reguliariai teikti ataskaitas apie savo grupės veiklą armijų grupės „Šiaurė“ žvalgybos viršininkui plk. Fridrichui Jeseliui (*Friedrich Jeesel*). F. Jeselis savo parodymuose Tarptautiniame Niurnbergo procese teigė, kad F. V. Štalekerio raportuose būdavo žvalgybinio pobūdžio bei žmonių nuotaikas atspindinti informacija, bet ne žodžio apie kitą operatyvinės grupės veiklą¹¹⁷. Tik atskirais atvejais jiems teko dalyvauti koviniuose veiksmuose. 1941 m. pab. parengtuose pranešimuose apie grupės veiklą randame informacijos apie vis aktyvėjantį dalyvavimą kovojant su sovietiniais partizanais. Būtent dėl šios priežasties į operatyvinės grupės sudėtį buvo paskirtas tam tikras skaičius *Waffen SS*¹¹⁸ karininkų. Pagal savo sudėtį operatyvinė grupė „A“ daugiau buvo panaši į štabą (būsimoji policinė administracija) negu į kovinį padalinį. Operatyvinės grupės vadovybės sudėtyje buvo vienas *SS brigadefiureris*, penki *SS šturbannfiureriai* ir vienas kriminalkomisaras¹¹⁹. Grupės štabas (viršininkas *SS štandartenfiureris* Walteris Potzeltas (*Walter Potzelt*)¹²⁰)

¹¹⁷ J. Litan, *Ostatni z „Zeppelina“*, Warszawa, 1962, s. 76.

¹¹⁸ SS koviniai daliniai.

¹¹⁹ Gestapo pareiginis laipsnis.

¹²⁰ Gimė 1903-07-16 Chemnitz. Banko tarnautojas. 1930-06-01 NSDAP narys Nr.266433, 1930-11-22 SS narys Nr. 3838. 1932-08-24 *SS šturmfiureris*, 1933-11-09 *SS oberšturmfiureris*, 1934-04-20 *SS šturbannfiureris*, 1934-07-04 *SS oberšturbannfiureris*, 1936-04-20 *SS štandartenfiureris*. 1939-09 *Einsatzgruppe VI* vado pavaduotojas. 1942-04-20 – 1942-07-01 *Einsatzgruppe A* štabo narys, viršininkas. Apdovanotas II klasės Geležiniu kryžiumi. 1944 RSHA.

1941 m. rudenį savo sudėtyje turėjo adjutantūrą (adjuntas *SS obersturmführeris* Horstas Eichleris (*Horst Eichler*)¹²¹) bei penkis skyrius.

Prancūzų autorius Mišelis Morašinis, kuriam 1950 m. pavyko susipažinti su operatyvinių grupių teismo proceso Nr. 9 Niurnberge archyvine medžiaga, pateikė šį operatyvinės grupės „A“ vokiečių pareigūnų pasiskirstymą pagal organizacinę priklausomybę¹²²:

Lentelė nr. 1 „Operatyvinės grupės „A“ vokiečių pareigūnų pasiskirstymas pagal organizacinę priklausomybę“

Waffen SS	360
Ordnungspolizei	145
Gestapo	90
Kripo	72
SD	66
Nenustatyti	48
Iš viso:	781

Tuo tarpu šios *Einsatzgruppe A* pareigūnų tautinė sudėtis, to paties autoriaus duomenimis, 1941 m. lapkričio mėn. buvo tokia:

Lentelė nr. 2 „Operatyvinės grupės „A“ pareigūnų tautinė sudėtis“

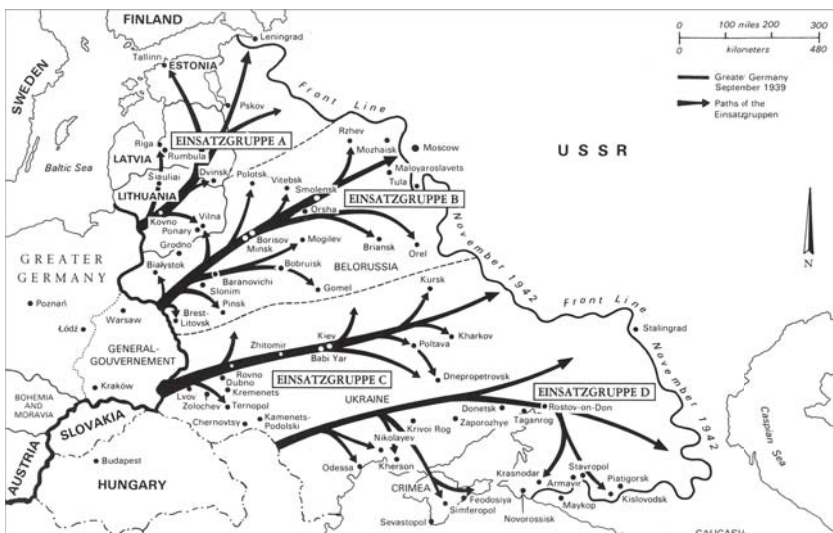
Vokiečiai (austrai)*	781
Lietuviai**	36
Latviai	22
Rusai	21
Lenkai	19
Suomiai	18
Estai	9
Kiti	25
Iš viso:	931

* Austrai sudarė trečdalį EG personalo. P. Johnson, *Žydų istorija*, Aidai, 1999, p. 725.

** Manyčiau, kad tai dalis Vilniaus SD ypatingojo būrio, kuris nebuvo pavaldus lietuviškai administracijai.

¹²¹ Gimė 1910-07-19 Dancige. 1931-02-01 NSDAP narys (Nr.469670), 1933-03-01 SS narys (Nr. 66309). Mokėjo anglų kalbą. Už nuopelnus apdovanotas II klasės Geležiniu kryžiumi.

¹²² Michel Moracchini, *Les troupes speciales d'Hitler*, 2001, s. 28.

Operatyvinių grupių žygių maršrutai

Būtina pažymėti, kad karo pradžioje gana didelę operatyvinių grupių personalo dalį sudarė kitataučiai¹²³. Tai paaiškinama tuo, kad dalis užimtų teritorijų vietinių gyventojų buvo pasiruošę tarnauti vokiečiams kompleksuodami savo atstovais pagalbinus padalinius. Tarp operatyvinės grupės „A“ karininkų, kaip nurodo M. Morašinis, nebuvo lietuvių, kaip ir kitų tautybių atstovų. Ne visada vokiečiai pripažino lietuvių karininkus karininkais ir jiems reikdavo tenkintis eilinio arba puskarininkio padėtimi. Bendradarbiavimo su vokiečiais reiškinys buvo labai įvairus, priklausomai nuo laiko ir vietos, bet gan ženklius. Per laiką kitataučių skaičius vis mažėjo – daugiausiai dėl dezertyravimo¹²⁴.

SS Einsatzgruppe A su įvairiais struktūriniais pasikeitimais veikė Baltijos bei Rusijos šiaurėje tolimame fronto užnugaryje (kitos grupės veikė iš karto už fronto linijos karinės administracijos zonoje) daugiau nei 3 m. 1942 m. pavasarį prie šios operatyvinės grupės, kaip ir prie kitų, veikusių Rytuose, buvo įsteigta fronto komanda „Cepelin“ (*Sonderkommando*

¹²³ Уничтожение евреев СССР в годы немецкой оккупации, ЯД ВА-ШЕМ, Иерусалим, 1992, с. 10.

¹²⁴ Vokiečių saugumo policijos ir SD vado ataskaitos RSHA vertimo į lietuvių kalbą nuorašas, LCVA, f. R-1399, ap. 1, b. 61, l. 15.

unternehmen Zeppelin), kurios tikslas – rinkti žvalgybinę informaciją apie Raudonąją Armiją bei organizuoti diversinę veiklą SSSR teritorijoje. „Cepelino“ komandos steigimo iniciatyva priklausė *SS Sturmabfuhrerui* dr. H. Grefei. 1943 m. vasario mėn. buvo atlikta operatyvinės grupės „A“ reorganizacija: buvo paskirti nauji operatyvinių būrių (*SS Einsatzkommando*) ir ypatingų būrių (*SS Sonderkommando*) vadai, kad nutrauktų jų funkcijų susipynimą su saugumo policijos ir SD vado funkcijomis, ypač rajonuose, jau seniai nutolusiuose nuo fronto. Operatyvinė grupė „A“ galutinai buvo išformuota 1944 m. spalio 17 d., o jos nariai buvo paskirstyti į įvairius *Waffen-SS* dalinius.

1941 m. gruodžio 1 d. buvo įsteigta vyriausioji SD apygarda „*Ostland*“ (*Leitabschnitt SD Ostland*), kuri turėjo tris SD apygardas (*Abschnitt SD*) – Estija, Latvija ir Lietuva. Iki 1942 m. kovo mėn. visiems vokiečių saugumo policijos ir SD padaliniams Ostlande vadovavo operatyvinės grupės „A“ viršininkas. Vėliau buvo įsteigta vyresniojo saugumo policijos ir SD vado Ostlande pareigybė. Jo žinion perėjo operatyviniai (*SS Einsatzkommando*) ir ypatingieji būriai (*SS Sonderkommando*) bei teritoriniai saugumo policijos ir SD padaliniai. Jam pavaldžiose saugumo policijos gretose buvo 800 žmonių¹²⁵. Be to, jam pavaldūs buvo apsauginiai batalionai, mobilūs policijos daliniai, pagalbinės policijos padaliniai bei tarnybos: techninės pagalbos, NSKK¹²⁶, priešgaisrinė apsauga, vietiniai apsauginiai ir policiniai daliniai – vietinė policija ir žandarmerija. 1942 m. jo pavaldumui iš Abvero buvo perduota slaptoji lauko policija – GFP¹²⁷. Teritoriniai saugumo policijos ir SD padaliniai buvo viena įstaiga, vykdanči Gestapo, policijos ir SD funkcijas. Šios įstaigos steigimas vyko operatyvinių grupių turimų struktūrų bazėje. Vyresniojo saugumo policijos ir SD vado Ostlande štabas Rygoje buvo nedidelis ir turėjo iki 25 pareigūnų ir tarnautojų. Štabas vykdė jiems pavaldžių saugumo policijos ir SD įstaigų vadovavimą ir atsiskaitė už jų veiklą RSHA. Štabo vidinė struktūra beveik atitiko RSHA struktūrą:

- 1–asis skyrius – kadro atranka, paruošimas ir komplektavimas;
- 2–asis skyrius – materialinis–techninis aprūpinimas;
- 3–asis skyrius – saugumo tarnyba (SD);

---

¹²⁵ J. Gdański, *Cudzoziemskie jednostki policyjne w służbie Trzeciej Rzeszy. Przyczynek do historii Schutzmannschaften. Pamięć i sprawiedliwość. Biuletyn głównej Komisji Badania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu Instytutu Pamięci Narodowej. XL, Warszawa, 1997 – 1998, s. 356.*

¹²⁶ *Nationalsozialistische Kraftwagenkorps* – Nacionalsocialistinis vairuotojų korpusas.

¹²⁷ *Geheime Feldpolizei* – slaptoji lauko policija.

4-asis skyrius – Gestapas;

5-asis skyrius – kriminalinė policija (kripo).

Kiekvienas skyrius buvo padalytas į tam tikrus skyrius ir poskyrius. Štabo personalas dirbo ne tik popierinį darbą, bet aktyviai dalyvavo tariant bylas bei tardant sulaikytuosius.

Pirmieji į vakarinius Lietuvos rajonus 1941 m. birželio 22 d. įvažiavo SD operatyvinės grupės „A“ *Einsatzkommando* „Tilsit“ kariai, vadovaujami SS *sturmbanführerio* Hanso Joachimo Biomės (*Hans-Joachim Böhme*). Jų kelias ėjo per Tauragę, Kudirkos Naumiestį, Virbalį, Kybartus, Vilkaviškį, Švėkšną. Birželio 25 d. rytą kartu su savo operatyvinės grupės „A“ priešakiniu būriu (*Vorkommando*) į Lietuvos laikinąją sostinę Kauną išengė SS *brigadeführeris* ir policijos gen. mjr. dr. F. V. Štalekeris. Atvykusios vokiečių saugumo policijos ir SD operatyvinės grupės vadas stengėsi sukoordinuoti ginkluotus lietuvių būrius, atsikuriančią lietuvių saugumo ir viešąją policiją, tvarkyti jų veiklą norima vokiečiams linkme. Šios grupės operatyvinis būrys 3/A ypač aktyviai ėmė komanduoti vietiniams ginkluotiems lietuvių būriams. Būrių vadai gavo įgaliojimus bei tarnybinius pažymėjimus *in blanco*, kuriuose buvo parašas: „*Dr. Stahlecker SS-Brigadeführer und Chef der Einsatzgruppe A der Sicherheitspolizei und des SD*“. Įgaliojime buvo teigiama, kad pažymėjimo savininkas veikia vokiečių saugumo policijos ir saugumo tarnybos įgaliotas ir visi prašomi suteikti jam reikiamą pagalbą. Pažymėjimo savininkui buvo garantuota asmeninė Štalekerio globa, suteikta teisė būti gatvėje komendanto valandos metu bei turėti su savimi šaunamąjį ginklą¹²⁸. Tačiau Vermachto junginių vadovybė Lietuvoje kategoriškai pasisakė prieš tokių dokumentų *in blanco* išdavimą ir jie per laiką nebebuvo išduodami.

Karo su Sovietų Sąjunga pradžioje į Lietuvos pietinę teritoriją buvo išengę dar vienos saugumo policijos ir SD operatyvinės grupės, pažymėtos raidiniu simboliu „B“ ir priskirtos prie armijų grupės „Centras“, padaliniai. Jau birželio 23 d. operatyvinė grupė „B“¹²⁹ atvyko į Poznanę (Lenkija), kad kitos dienos ryte žygiuotų į Varšuvą. Vykdamt RSHA nurodymą, buvo užmegztas ryšis su armijų grupės „Centras“ („*Mitte*“) vadovybe bei šios grupės užnugario zonos nr. 102 vadu. Po suderinimo grupės ypatingasis būrys 7a (*Sonderkom-*

---

¹²⁸ K. Stang, *Kollaboration und Massenmord. Die litauische Hilfspolizei, das Rollkommando Hamann und die Ermordung der litauischen Juden*, Frankfurt am Main, 1996, p. 116.

¹²⁹ Iki 1941-07-11 ši SS *brigadeführerio* Arthuro Nebe vadovaujama operatyvinė grupė turėjo indeksą „C“ arba pakaitalą „III“. 07-11 operatyvinė grupė „B“ gavo indeksą „C“. – *“Ereignismeldungen UdSSR”*, 1941-07-09, Nr. 17.

mando 7a, vadas *SS obersturmbannführeris* Valteris Blumė (*Walter Blume*)¹³⁰ birželio 26 d. buvo priskirtas prie 9-osios armijos ir per Rytų Prūsiją ketino keliu nr. 4 žygiuoti į Vilnių. Tačiau gavo operatyvinės grupės vado nurodymą pakeisti žygiavimo kryptį į pietus ir žygiuoti į Minską, kur ir atvyko liepos 4 d. Operatyvinis būrys 9 (*Einsatzkommando 9*, vadas *SS obersturmbannführeris* dr. Alfredas Filbertas (*Alfred Filbert*)¹³¹ birželio 29 d. atvyko į Vilnių ir čia išbuvo iki rugpjūčio 9 d. Jis Vilniuje iš Vermachto perėmė vietos savivaldybės sukurtą lietuvių policiją¹³². Atsakingais už tvarkos palaikymą paskirti policijos pareigūnai ir lietuvių aktyvistų apsaugos būrys. Visiems gyventojams buvo įsakyma paklusti ne tik vokiečių karinės administracijos, bet ir jos paskirtų vietinių savivaldos institucijų, taip pat lietuvių pagalbinės policijos įsakymams, juos vykdyti. Vokiečių karinės administracijos viršininkai uždraudė vietos valdžios institucijoms (lietuvių policijai) suimti gyventojus ne žydus, jei nėra iš anksto gauto vokiečių karinių ar policinių įstaigų raštiško sutikimo¹³³. Vilniaus miesto ir srities piliečių komitetas buvo informuotas, kad „<...> vokiečių <...> saugumo policijos ir SD veiksmai turi pirmenybę prieš Lietuvos teismo įstaigų veiksmus“¹³⁴. Rugpjūčio 9 d. operatyvinis būrys 9/B išvyko į Pskovą.

Galiausiai 1941 m. rugpjūčio 9 d. Vilnių perėmė operatyvinio būrio 3/A padalinys (*Teilkommando 3/A*), vadovaujamas *SS Obersturmführeris* Ericho Volfo (*Erich Wolff*), o vėliau *SS Hauptsturmführeris* Hermano Gertho

---

¹³⁰ Gimė 1906-07-23 Dortmunde Martene. Studijavo Erlangen, Bonos, Jenos, Mюнsterio universitete, teisės daktaras. Nuo 1933-05-01 – NSDAP narys (bilieto Nr. 3282505). Iki 1934 dirbo Vestfalijos SA Ic grupės referentu. 1935-04-11 įstojo į SS (bilieto Nr. 267224). 1935, turėdamas *SS untersturmführeris* laipsnį, priimtas į SD, paskui ėjo įvairias pareigas gestapo Dortmund, Halės ir Hanoverio įstaigose. 1941 RSHA personalo skyriaus pareigūnas. 1941-07-01 – 09-07 Vilniaus ypatingojo būrio 7a vadovas. Nuo 1941-11-09 *SS štandartenführeris*. Nuo 1942-08 Zalcburgo saugumo policijos ir SD komendantas, o nuo 1943-09 vokiečių saugumo policijos ir SD vadas Graikijoje, vėliau tos pačios pareigos Diuseldorfe. Apdovanotas I klasės Geležiniu kryžiumi. 1948-04-10 Niurnbergo procese Nr. 9 nuteistas mirties bausme, bet 1951-01 bausmė sumažinta iki 25 metų kalėjimo. 1953 m. išlaisvintas. Mirė 1977 Dortmunde.

¹³¹ Gimė 1905-09-08. Daktaras, NSDAP narys (bilieto Nr. 1321414), SS narys (bilieto Nr. 44552), *SS obersturmbannführeris*, iki 1941-08-02 operatyvinio būrio 9/B (*SS – Einsatzkommando 9/B*) iš *Einsatzgruppe B* vadas Vilniuje, vėliau išvyko į Pskovą. Po karo, 1962-06-22 Berlyne nuteistas 10 metų kalėti.

¹³² Vitzhakas Aradas teigia, kad tuo metu EK-9 buvo 150 lietuvių policininkų. V. Arad, *Ghetto in flames. The struggle and destruction of the Jews in Vilno in the holocaust*, Jerusalem, 1980, s. 347.

¹³³ Vokiečių karinės administracijos viršininko gen. mjr. Volfgango fon Difturtho (*Wolfgango von Difturtho*) 1941-07-16 įsakymo vertimo į lietuvių kalbą nuorašas, LCVA, f. R – 1436, ap. 1, b. 38, l. 81.

¹³⁴ Ten pat, f. R-685, ap. B. 2, l. 16.

Operatyvinės grupės karininkai aptaria kovos situaciją

(*Hermann Artur Gerth*)¹³⁵. Šiame padalinyje tarnavo apie 40 pareigūnų. Apie 1942 m. vasario mėn., *Teilkommando 3/A* buvo pavadintas vokiečių saugumo policijos ir SD Vilniaus skyriumi. Jam iš pat pradžių vadovavo minėtasis H. Gerthas, o po jo *SS Obersturmführeris* Rolfas Neugebaueris (*Rudolf Neugebauer*)¹³⁶ ir Augustas Miuleris (*August Müller*)¹³⁷. Šio skyriaus organizacinę struktūrą, pasiremdamas A. Ramės studija apie SS saugumo tarnybą, gan smulkiai yra pateikęs A. Bubnys¹³⁸.

Birželio 28 dieną į Kauną atvyko kitas operatyvinės grupės „A“ padalinys – ypatingasis būrys 1b (*Sonderkommando 1b*), vadovaujamas *SS obersturmbannführeris* dr. Ericho Ehrlingerio (*Erich Ehrlinger*)¹³⁹, kuris trumpai

¹³⁵ Gimė 1901 Berlyne. 1941–1942 Vilniaus miesto saugumo policijos ir SD skyriaus viršininkas.

¹³⁶ Gimė 1912-12-21. NSDAP narys (bilieto Nr. 1086615), SS narys (bilieto Nr. 266047), *SS obersturmführeris*, vokiečių saugumo policijos ir SD štabo Vilniuje IV skyriaus (gestapo) B poskyrio viršininkas. Nuo 1942-02 iki 1943-10 vokiečių saugumo policijos ir SD vadas Vilniuje. Pakeltas į *SS hauptsturmführeris* laipsnį. Vėliau perkeltas į Kauną, į SD štabą Lietuvoje. Iš Lietuvos išvyko į Budapeštą. Pokarinis likimas autoriui nežinomas.

¹³⁷ *SS obersturmführeris*, vokiečių saugumo policijos ir SD įstaigos Lietuvoje IV skyriaus (gestapo) viršininkas. Nuo 1943 m. – vokiečių saugumo policijos ir SD Vilniaus skyriaus viršininkas.

¹³⁸ Stankeras P. Vokiečių ir lietuvių saugumo policija (1941 – 1944), Genocidas ir rezistencija, 1997, Nr.1, p. 162–163; A. Bubnys, Vokiečių okupuota Lietuva (1941–1944), Vilnius, 1998, p. 79, 83.

¹³⁹ Gimė 1910-10-14 Vuurtemberge. Studijavo Kielio, Berlino, Tiubingeno universitetuose. Mokėjo anglų kalbą. Nuo 1931-04-15 NSDAP (Nr.541195) ir SA narys. Nuo 1935-06-22 SS narys (Nr.107493). 1935-07-01 *SS untersturmführeris* ir SD Vyriausiosios valdybos pareigūnas Berlyne. 1938-03-12 *SS šturmabannführeris*. 1939 *SS obersturmbannführeris* vadovavo *Einsatzkommando IV* Lenkijoje. 1940-04-12 – 08-14 tarnavo SS pulke „Adolf Hitler“ Vakaruose. 1941 pradžioje buvo V. Quislingo patarėju Osle. Nuo 1941-03 darė puikią karjerą RSHA. 1941-06 – 1941-11 vadovavo *Sonderkommando 1b*. Nuo 1941-12-03 saugumo policijos ir SD vadas Baltarusijoje. 1943-08-28 – 1944-04 operatyvinės grupės „B“ vadas. Nuo 1944-04-01 *SS štandartenführeris* ir RSHA I (kadrai) valdybos viršininkas, o po to tapo RSHA vadovo E. Kaltenbrunerio pavaduotoju. 1944-11-09 *SS oberführeris*. Apdovanotas I klasės Geležiniu Kryžiumi. Karo pabaigoje persirengęs *Vermachto* puskarininkio uniforma, pasislėpė anglų karo belaisvių stovykloje. Tik 1958-12-09 patrauktas teisminėn atsakomybėn ir 1959 Ludvigsburge nuteistas 12 metų kalėti. 1963 dėl sveikatos būklės paleistas iš kalėjimo. Dirbo Volkswageno gamykloje.

buvo aukščiausia vokiečių policinė valdžia mieste. Jau tą pačią dieną jo įsakymu karo lauko komendantūra nuginklavo ir išformavo lietuvių sukilėlių būrius. Po derybų su Kauno miesto ir apskrities karo komendantu plk. K. Bobeliu (dr. E. Ehrlingerio pritarimo ir pagalbos dėka), iš jų buvo pradėtas formuoti ir vėliau apginkluotas lietuvių pagalbinės policijos batalionas „*Polizeihilfsbataillon Kaunas*“, lietuviškai vadinamas Tautinės darbo Apsaugos 1–asis batalionas¹⁴⁰. Batalione buvo penkios kuopos, iš kurių dvi buvo sukomplektuotos iš „Geležinio vilko“ narių. Būtent šios dvi kuopos buvo priskirtos prie SS ypatingojo būrio 1b¹⁴¹. Lenkų autorius R. Korab–Žebrykas šį Heinricho Hamano¹⁴² padalinį įvardija kaip „*Sonderkommando 3/A*“ ir teigia, kad jame šalia 8 – 10 esesininkų buvo apie 80 lietuvių aktyvistų¹⁴³. Operatyvinė grupė „A“ savo 1941 m. liepos 5 d. raporte informavo R. Haidrichą, kad Kaune, nepriklausomai nuo įsteigtų iš vietinių gyventojų pagalbinės policijos dalinių, dar papildomai įsteigti du padaliniai ypatingoms užduotims¹⁴⁴. Vyriausiosios Reicho saugumo valdybos pagal 1941 metų liepos 6 dienos operatyvinės grupės raportą parengtame „Pranešime apie įvykius Sovietų Sąjungoje“ („*Ereignismeldungen UdSSR*“) aprašoma susidariusi situacija Kaune: „<...> Partizanai ir su jais susiję žmonės vokiečių lauko komendanto įsakymu buvo nuginkluoti. Pagalbinės policijos padalinys, susidedantis iš penkių kuopų, buvo įsteigtas iš patikimų partizanų. Dvi iš tų kuopų buvo priskirtos prie *SS Einsatzkommando* <...>“¹⁴⁵.

Po kelių dienų buvimo Panevėžyje, birželio 29 d., į Kauną atvyko operatyvinės grupės „A“ operatyvinis būrys 3/A (*Einsatzkommando 3/A*), kuriam vadovavo *SS štandartenführeris* Karlas Jegeris (*Karl Jäger*), ir vokiečiai galiausiai valdžią Kaune paėmė į savo rankas. Ltn. B. Norkus, iškvietas į K. Jegerio įstaigą, gavo nurodymą savo veiksmus derinti su gestapo vadovu *SS hauptsturmführeriu* dr. Heinrichu Šmitcu (*Heinrich Schmitz*)¹⁴⁶ arba *SS*

¹⁴⁰ LCVA, f. R–1444, ap. 1, b. 8, l. 35.

¹⁴¹ *Ereignismeldungen UdSSR*, Nr.14 vom 6.07.41.

¹⁴² A. Damušis Hamanui suteikia vardą „Guenther“. A. Damušis, Lietuvos gyventojų aukos ir nuostoliai antrojo pasaulinio karo ir pokario (1940–1959) metais, Kaunas, 1991, p. 73.

¹⁴³ R. Korab–Žebryk, *Biała księga w obronie Armii Krajowej na Wileńszczyźnie*, Lublin, 1991, s. 12.

¹⁴⁴ T. Szarota, *U progu zagłady. Zajścia antyżydowskie i pogromy w okupowanej Europie*. Warszawa, 2000, s. 260–261.

¹⁴⁵ Ten pat, p. 261.

¹⁴⁶ Gimė 1890-12-26. Daktaras, NSDAP narys (bilieto Nr. 2895358), SS narys (bilieto Nr. 141696), *SS hauptsturmführeris*, visų vokiečių saugumo policijos ir SD vadų Lietuvoje (K. Jegerio, W. Fuchso, H. Biome) pavaduotojas, šios tarnybos įstaigos Kaune IV skyriaus (gestapo) viršininkas.

Gestapo vadovas
Lietuvoje SS haupt-
sturmführeris dr.
H. Šmitcas

obersturmführeriu Hamanu. Dar tris dienas vokiečių saugumo policijai ir SD mieste vadovavo SS *obersturmbannführeris* dr. E. Ehrlingeris. Tačiau jau 1941 m. liepos 2 d. operatyvinis būrys 3/A perėmė saugumo policijos funkcijas Lietuvoje. K. Jegeris tapo saugumo policijos ir saugumo tarnybos (SD) vadu Lietuvos generalinėje srityje.

Anglų autorius E. Crankšovas (*E. Crankshaw*) teigia, kad operatyvinio būrio, veikiančio Lietuvoje, žymią dalį sudarė lietuviai¹⁴⁷ ir jie buvo labai aktyvūs. Jam pritariantis rusų autorius M. Krysinas rašo, kad tarnybai prie operatyvinės grupės A operatyvinio būrio 3/A (*Einsatzkommando 3/A*) „savanoriškai stoji 1150 lietuvių, vadovaujamų Antano Iškausko“¹⁴⁸. Tuo tarpu vokiečių saugumo policijos ir SD (tuo pačiu operatyvinių grupių) vadų 1941 m. liepos 11 d. raporte Nr. 19 Vyriausiajai Reicho saugumo valdybai „Pranešimai apie įvykius Sovietų Sąjungoje“ (*„Ereignismeldungen UdSSR“*) yra teigiama, kad *Einsatzgruppe A* sudėtyje aktyviai veikia 250 žmonių lietuvių *Sonderkommando*¹⁴⁹. Po dviejų dienų parengtame raporte jau kalbama apie 150–ies lietuvių būrį, veikiantį *Einsatzgruppe A* sudėtyje¹⁵⁰.

A. Bubnys rašo, kad 1941 m. rugsėjo 23 d. operatyvinis būrys 3/A buvo reorganizuotas į vokiečių saugumo policijos ir SD vado Lietuvoje įstaigą¹⁵¹. Nuo 1941 m. liepos 15 d. iki 1942 m. balandžio 24 d. oficialiuose dokumentuose buvo vartojamas dvejopas šių pareigų pavadinimas: „Saugumo policijos ir SD vadas, operatyvinis būrys 3“. Vėliau buvo vartojama tik pirmoji pavadinimo dalis. Pagrindinės operatyvinio būrio 3/A pajėgos bei štabas po trumpo užtrukimo Panevėžyje apsistojo Kaune, o į Vilnių, Šiaulius bei kitus Lietuvos miestus išvyko kiti šio būrio padaliniai. Būrio sudėtyje buvo 141 žmogus, tarp jų: 32 *Waffen-SS* kariai, 34 vairuotojai, 1 administracijos darbuotojas, 10 SD pareigūnų, 10 kriminalinės policijos pareigūnų, 29

¹⁴⁷ E. Crankshaw, Gestapo – narzędzie tyranii, Warszawa, 1960, s. 191.

¹⁴⁸ М.Ю. Крысин, Прибалтика между Сталиным и Гитлером, Москва, 2004, с. 139, 338.

¹⁴⁹ *Ereignismeldungen UdSSR, Nr.19 vom 11.07.41.*

¹⁵⁰ *Ereignismeldungen UdSSR, Nr.21 vom 13.07.41.*

¹⁵¹ A. Bubnys, Vokiečių okupuota Lietuva (1941–1944), Vilnius, 1998, p. 78.

gestapo darbuotojai, 15 pagalbinės policijos narių, 1 tarnautoja (moteris), 8 vertėjai, 1 radijo operatorius.

Saugumo policijos ir SD operatyvinės grupės (*SS Einsatzgruppe*) ir operatyviniai būriai (*SS Einsatzkommando*) į nedidelius Lietuvos miestelius bei gyvenvietes nusiųsdavo mažesnius būrius, vadinamus *SS Teilkommando*. Tokie nedideli būriai turėjo viršininką, 5 – 6 tardytojus, 2 raštvedžius, 4 – 5 vertėjus, 4 – 5 vairuotojus bei 6 – 8 apsaugos policininkus. Ypatingieji būriai (*SS Sonderkommando*) prieš įžengdami į miestelį ar kitą gyvenvietę iš savo sudėties suformuodavo priešakinį būrį (*Vorkommando*) svarbiems objektams – partiniams organams, NKVD valdyboms ir skyrių pastatams bei archyvams – užimti bei kitoms užduotims vykdyti.

Šiauliuose iki 1941 m. spalio 1 d. veikė operatyvinis būrys 2/A (vadas *SS sturmbannführeris* Rudolfas Batcas (*Rudolf Batz*)¹⁵²). Netrukus jis buvo reorganizuotas į vokiečių saugumo policijos ir SD Šiaulių skyrių¹⁵³. R. Batcui išvykus į Latviją, spalio 2 d., Šiauliai perėjo operatyvinio būrio 3/A padalinio žinion.

Karo pradžioje Lietuvos teritorijoje veikusios SD operatyvinės grupės „A“ kai kurie padaliniai nebuvo dideli.¹⁵⁴

---

¹⁵² Gimė 1903-11-10 Langensalza. Baigė teisės studijas, dirbo advokatu. Nuo 1933 NSDAP narys (bilieto Nr.2955905), SS narys (bilieto Nr.272458). 1935-12 pradėjo tarnybą SD. Nuo 1936-06-01 Breslau gestapo viršininko pavaduotojas. Nuo 1938-08-01 *SS hauptsturmführeris, Regierungsrat*. 1940 *SS sturmbannführeris*. 1940–1941 dirbo saugumo policijos ir SD vado įstaigoje Olandijoje. 1941-06-01 – 1941-11-04 tarnavo EG „A“, buvo *Einsatzkommando 2* vadas ir lygiagrečiai saugumo policijos ir SD vadas Latvijoje. 1942 Hanoverio Gestapo viršininkas. 1943-12 – 1945 *SS štandartenführeris* ir saugumo policijos ir SD vadas Krokuvoje. 1961 nusižudė.

¹⁵³ Šiaulių getas: kalinių sąrašai, 1942: almanacho „Žydų muziejus“ priedas, Vilnius, 2002, p. 28.

¹⁵⁴ French L. MacLean, *The Field Men. The SS Officers Who Led the Einsatzkommandos – the Nazi Mobile Killing Units, U.S.A.*, 1999, s. 13.

Lentelė nr. 3 „SD operatyvinės grupės „A“ padalinių dydis“

	<i>Sonderkommando 1a</i>	<i>Sonderkommando 1b</i>	<i>Einsatzkommando 2</i>	<i>Einsatzkommando 3</i>
<i>Waffen SS</i>	25	26	41	32
Vairuotojai	23	34	50	34
Administracija	3	2	4	1
SD	8	3	8	10
Kripo	11	6	13	10
Gestapo	18	12	26	29
Pag. policija	0	20	0	15
Ordnungspolizei	0	0	0	0
Moterys	1	0	4	1
Tardytojai	14	6	18	8
Telegrafinkai	0	0	3	0
Radijo operat.	2	1	3	1
Iš viso:	105	110	170	141
Iš jų karininkų:	5	13	26	5

1941 m. rugpjūčio mėn. operatyvinės grupės ir operatyvinių komandų, veikusių Ostlande ir Lietuvoje, vadus pasiekė rugpjūčio 24 d. Gestapo vado H. Miulerio telegrafinis nurodymas, kad, atliekant prevencines akcijas, nukreiptas prieš komunistus ir žydus, nekreipti dėmesio į civilinių įstaigų galimą įsikišimą. Šis dokumentas atsirado kaip reakcija į Ostlando reicho komisaro Hinricho Lozės (*Hinrich Lohse*) bandymus¹⁵⁵ pristabdyti akcijas prieš komunistus ir žydus¹⁵⁶.

Formaliai tik 1942 m. kovo mėn. buvo įsteigta vokiečių saugumo policijos ir SD (*Sicherheitspolizei und Sicherheitsdienst – SD*) vado Lietuvos generalinėje srityje pareigybė (*Kommandeur der Sicherheitspolizei und des SD*) bei įstaiga. Naujoji vokiečių policijos įstaiga Lietuvoje gavo karo lauko pašto numerį 15 641¹⁵⁷. Šios įstaigos steigimas vyko operatyvinės grupės „A“ turimų struktūrų bazėje. Įstaiga dislokavosi Kaune ir jos struktūra beveik atitiko RSHA struktūrą. Saugumo policijos ir SD vado pareigybė užimtoje teritorijoje atitiko saugumo policijos ir SD inspektoriaus (*Inspekteur der Sicherheitspolizei und des SD*) pareigybę Vokietijoje. Be savo

¹⁵⁵ 1941-07-27 H. Lohse parengė memorandumą „Elgesio su žydais Ostlande patarimai“, kuriame rekomendavo išnaudoti žydus darbe Reicho labui.

¹⁵⁶ А. Зегер, Гестапо-Мюллер, Москва, 1997, с. 230–231.

¹⁵⁷ V. Fugalevičius, Pašto antspaudai Lietuvoje, 1990, p. 239.

aparato, saugumo policijos ir SD vadai turėjo žemesnius teritorinius organus: išorinius skyrius *Aussendienststelle*, apskričių centruose *Aussenstelle* ir *Zweigstelle* bei punktus *Blokstelle*. Vokiečių saugumo policija ir saugumo tarnyba turėjo centrinę įstaigą Kaune bei skyrius Vilniuje, Panevėžyje, Marijampolėje, Kretingoje ir Šiauliuose (*Aussendienststelle Sipo und SD*). Kituose miestuose ir miesteliuose buvo vadinamieji SD ir gestapo postai. Saugumo policijos ir SD skyrių vadovai atitinkamų apygardų komisarams nebuvo pavaldūs. Vokiečių saugumo policijos ir SD skyriuje Kaune 1943 m. gruodžio 1 d. dirbo 112 valdininkų, Vilniaus miesto skyriuje – 40 valdininkų, Šiaulių apygardoje – 7, Panevėžio – 6 valdininkai¹⁵⁸. 1943–1944 m. centrinėje įstaigoje Kaune svarbiausi buvo šie skyriai: III – SD, IV – gestapas ir V – kriminalinė policija¹⁵⁹. Vokiečių saugumo policija ir SD Lietuvoje, turėdama labai plačiai išsišakojusį savo padalinių tinklą, be kitų funkcijų, sėkmingai vykdė RSHA direktyvą kontroliuoti vokiečių administracijos ir jos įstaigų veiklą.

Vokietijoje ir okupuotose teritorijose gestapo, kriminalinė policija ir SD formaliai veikė atskirai; užimtose rytų šalyse jų veiklos koordinacija buvo glaudesnė ir jie buvo pavaldūs ne tik RSHA vadovui, bet ir SS ir policijos vadui, esančiam administracijos aparato sudėtyje. Lietuvos generalinėje srityje vokiečių kriminalinė policija veikė patarnaudama Gestapui, atlikdama pagalbines funkcijas. Vėliau, siekiant sudaryti kriminalinei policijai efektyvesnes veiklos sąlygas, jos funkcijos buvo plečiamos.

Ypatingą vietą šioje struktūroje užėmė gestapo skyrius, ypač jo sekcija IV A b, nagrinėjusi žydų klausimus. Ši sekcija dirbo labai savarankiškai, lyg nebūtų organizacinės struktūros sudėtinė dalis. Faktiškai saugumo policijos ir SD vadai turėjo minimalią valdžią šiam padaliniui ir menkai žinojo, ką veikia jos vadovai, dažniausiai turintys kpt. laipsnį (*SS-Hauptsturmführer*). Šioje veiklos srityje buvo nustatytas konkretus tarnybinis pavaldumo kelias: Hitleris – Himleris – Haidrichas (Kaltenbruneris) – Miuleris – Eichmanas – ir toliau, aplenkiant SS ir policijos bei saugumo policijos ir SD vadus, – teritorinis *SS šturmabfuhrerio* Adolfo Eichmano atstovas, kuris iš tiesų turėjo neribotą valdžią bei įgaliojimus.

Personalo poskyriui vadovavo ir pareigūnų tarnybos bylas savo seife saugojo pats saugumo policijos ir SD vadai. Naujų darbuotojų atranka buvo labai

---

¹⁵⁸ A. Bubnys, „Vokiečių ir lietuvių saugumo policija (1941–1944)“, *Genocidas ir rezistencija*, 1997, Nr. 1, p. 166.

¹⁵⁹ Masinės žudynės Lietuvoje (1941–1944), Dokumentų rinkinys, I dalis, p. 327.

kruopšti ir griežta, atsižvelgiant į jų politinį lojalumą bei profesinius gabumus. Visi SD darbuotojai buvo padalyti į dvi grupes: operatyviniai pareigūnai ir techniniai – ūkiniai administracijos tarnautojai. Antroje grupėje žmonių skaičius buvo beveik dvigubai didesnis negu pirmoje, bet be jų sąžiningo ir kruopštaus darbo negalėtų funkcionuoti ši svarbi vokiečių administracijos institucija. Dažnai čia darbą surasdavo vokiečių pareigūnų žmonos. Svarbią vietą struktūroje užėmė specialaus pašto poskyris: saugumo policija nepatikėdavo savo slaptų siuntinių bendrai pašto tarnybai, vadinamai Vokiečių rytų paštu.

SD įstaigose Lietuvoje, kaip etatinių tarnautojų, dirbo nemažai 1940–1941 m. repatriantų, buvusių Lietuvos piliečių, dabar grįžusių atgal į Lietuvą¹⁶⁰. Jie nesijautė eiliniaus Lietuvos piliečiais, bet dėjosi esą *Herrenvolk* – valdančios tautos atstovai.

Ostlando vyriausiojo saugumo policijos ir SD vado (*Befehlshaber der Sicherheitspolizei und des SD Ostland/Riga, BdS Ostland/Riga*), o lygiagrečiai Pabaltijyje veikusios operatyvinės grupės „A“ viršininko (*Befehlshaber der Einsatzgruppe A*) pareigas nuo 1941 m. birželio 22 d. iki 1944 m. spalio 17 d. vykdė šie aukštieji vokiečių SS karininkai:

1941 06 22 – 1942 03 23 – *SS brigadeführeris* ir policijos gen. mjr. teisės dr. Francas Valteris Štalekeris (*Franz Walter Stahlecker*)¹⁶¹;

---

¹⁶⁰ *Ars Historica*, Poznań, 1976, s. 783.

¹⁶¹ Gimė 1900-10-10 Sternenfelse (Austrija). 1918-09-21 – 12 07 karinė tarnybą fronte. Po karo Tiuringijos universitete baigė teisės studijas ir tapo teisės mokslų daktaru (1927) bei valstybės tarėju. Nuo 1930-08-28 iki 1933-05-28 darbo biržos direktorius. Pirmą kartą NSDAP nariu buvo 1921/23 metais. Dar kartą juo tapo 1932-05-01 (bilieto Nr. 1069130, po naujo perregistravimo Nr. 3219015). Tuo pačiu metu tapo SS nariu (Nr. 73041) ir 1933-12-18 jam suteiktas pirmas SS karininko laipsnis – *SS sturmfiureris*. 1935-04-20 *SS obersturmfürer* ir pradėjo vadovauti Wuertembergo politinei policijai. 1936-01-30 tapo *SS hauptsturmfüreriu*, o lygiai po metų – *SS sturmbannführeriu*. Nuo 1937-05-11 iki tų pačių metų gruodžio – Breslau saugumo policijos ir SD viršininkas. 1938-05-20 užėmė saugumo policijos ir SD inspektoriaus pareigas Vienoje (XVII ir XVIII karinės apygardos), lygiagrečiai buvo *SS Einsatzgruppe Wien* ir *SS Einsatzgruppe II Brünn* vadovas. Tų pačių metų 04-20 jam buvo suteiktas *SS obersturmbannführeris*, o po nepilno mėnesio, 05-15 – *SS štandartenführeris* laipsnis. Nuo 1939-03-15 tapo *SS Einsatzgruppe Dresden* (Sudetai) vadu. 1939-05-01 suteiktas *SS oberführeris* laipsnis ir nuo 06-02 paskirtas saugumo policijos ir SD vadu Bohemijos ir Moravijos protektorate. 1940-05 – 11 mėnesiais vykdė tokias pat pareigas Osle (Norvegija). Nuo 1940-11-14 iki 1941-06-18 dirbo patarėju Užsienio reikalų ministerijoje. Vienu metu šis jaunas ir agresyvus SS generolas Užsienio reikalų ministerijoje vadovavo „Ypatingam biurui Indijos klausimais“, nors jo žinios Rytų klausimais buvo gan kuklios. 1941-03 buvo komandiruotas į Belgradą vadovauti žvalgybinei veiklai. 1941-02-06 gavo pirmą generolišką laipsnį – *SS brigadeführeris* ir policijos gen. mjr. RSHA VI valdybos departamento A (SD žvalgyba užsienyje) vadovas. Už sąžiningą tarnybą buvo apdovanotas *SS reichsführeris* Garbės špaga ir Mirties kaukolės žiedu.

1942 03 29 – 1942 09 02 – *SS brigadefiureris* ir policijos gen. mjr. teisės dr. Heincas Jostas (*Heinz Maria Karl Jost*);

1942 09 10 – 1943 09 04 – *SS oberfiureris* teisės dr. Humbertas Achameris-Pifraderis (*Humbert Achamer-Pifrader*)¹⁶²;

1943 09 05 – 1944 05 06 – *SS oberfiureris* Fridrichas Pancingeris (*Friedrich Panzinger*);

1944 05 06 – 1944 10 17 – *SS oberfiureris* ir policijos plk. Vilhelmas Fuchsas (*Wilhelm Fuchs*).

Ostlando vyriausiasis saugumo policijos ir SD vadas, Pabaltijyje veikusios operatyvinės grupės „A“ viršininkas *SS brigadefiureris* ir policijos generolas majoras dr. F. V. Štalekeris

ligoninėje Estijoje¹⁶⁴. Prahos pilyje įvykusioje gedulo ceremonijoje, skirtoje žuvusio *SS brigadefiurerio* ir policijos gen. mjr. dr. F. V. Štalekerio paminėjimui, kalbą pasakė pats RSHA vadovas *SS ober-*

Baltijos valstybių teritorijose veikusiai *SS Einsatzgruppe A* iš pat pradžių vadovavo ir lygiagrečiai vyresniojo saugumo policijos ir SD vado Ostlando reichskomisariate pareigas vykdė *SS brigadefiureris* ir policijos gen. mjr. teisės dr. F. V. Štalekeris. Nuo 1941 m. birželio 22 d. *SS Einsatzgruppe A* viršininkas ir nuo lapkričio mėn. Ostlando vyresnysis saugumo policijos ir SD vadas. Sutikdamas vadovauti operatyvinei grupei, dr. F. V. Štalekeris siekė atgauti *SS grupenfiurerio* R. Haidricho malonę, kuris neįtardė jam simpatijos. Be to, tai buvo įsakymas (*Befehl ist Befehl*). Pažeisdamas griežtą nurodymą, kad „asmenys, žinantys valstybines paslaptis, jokiu būdu neturi teisės dalyvauti operacijose, kuriuose jie rizikuoja patekti į priešų nelaisvę“¹⁶³, generolas nesėdėjo štabe, o aktyviai dalyvavo kovos veiksmuose. 1942 m. kovo 23 d. jis buvo mirtinai sužeistas netoli Krasnogvardejsko kovoje su bolševikų partizanais ir mirė karo

¹⁶² 1942 metų lapkrityje dr. H. Achamerio–Pifraderio pareigas laikinai vykdė mažai žinomas *SS* karininkas Röhlm.

¹⁶³ Gestapo ir SD pareigūnai ne bet kada galėjo būti siunčiami į frontą. Ж. Деларю, История гестапо, Смоленск, 1993, с.189.

¹⁶⁴ Anglų autorius E. Crankshaw teigia, kad tai buvo estų partizanai. E. Crankshaw, Gestapo – narzędzie tyranii, Warszawa, 1960, s. 174.

F. V. Stahleckerio mirties nekrologas

SS brigadefiureris ir policijos generolas majoras dr. H. Jostas

Dr. F. V. Stahleckerio ir policijos gen. mjr. teisės dr. Heincas Jostas¹⁶⁹ (*Heinz Maria Karl*

gruppenfiureris R. Haidrichas¹⁶⁵. Ši ceremonija R. Heidrichą gal šiek tiek ir džiugino, nes dauguma RSHA laikė dr. F. V. Štalekerį rimtu R. Haidricho konkurentu užimti RSHA vadovo postą¹⁶⁶.

Plačiau istorikų visuomenei tikslios dr. F. V. Stahleckerio žuvimo aplinkybės nėra žinomos. Oficialiame pranešime, paskelbtame vokiečių policijos laikraštyje „*Die Deutsche Polizei*“, rašoma, kad generolas „su meile Fiureriui ir Didžiajai Vokietijai žuvo kovoje su bolševizmu“¹⁶⁷. Tuo tarpu rusų autorius S. Čertoprudas rašo, kad Sovietų Sąjungos Raudonosios Armijos vadovybė, prasidėjus vokiečių – rusų karui, savo tikslams išnaudojo likusius gyvus po stalininių represijų vokiečių komunistus emigrantus, juolab kad dauguma iš jų įgavo puikios žvalgybinės – diversinės veiklos patirtį pilietinio karo Ispanijoje metu. Juos permesdavo per fronto liniją atlikti agitacijos tarp vokiečių kareivių ir karininkų bei likviduoti Vermachto ir Trečiojo Reicho administracijos vidurinės grandies vadus. Tarp nužudytųjų rusų autorius pamini *SS oberfiurerį* dr. Hansą Nockemaną ir *SS Einsatzgruppe A* vadą *SS brigadefiurerį* dr. F. V. Štalekerį¹⁶⁸.

Žuvusį dr. F. V. Štalekerį *SS Einsatzgruppe A* viršininko ir Ostlando vyresniojo saugumo polici-

¹⁶⁵ SS-Mann im Leben und im Sterben, Die Deutsche Polizei, Nr.8, 15 04 1942, s. 113.

¹⁶⁶ Apie SS brigadefiurerio dr. F.V. Stahleckerio žuvimą oficialus vokiečių saugumo policijos leidinys *Befehlsblatt des Chefs der Sicherheitspolizei und des SD* informavo tik 1942 m. rugpjūčio 1d. – *Befehlsblatt des Chefs der Sicherheitspolizei und des SD*, Nr.33, 1.08.1942. – LCVA, f. R-1399, ap. 1, b. 49, l. 122.

¹⁶⁷ Die Deutsche Polizei, 15. April 1942, Nr. 8.

¹⁶⁸ С. Чертопруд, Охота на Фюрера. Тайна неуязвимости Адольфа Гитлера, Москва, 2004, с. 208.

¹⁶⁹ Befehlsblatt des Chefs der Sicherheitspolizei und des SD, Nr.16, 18.04.1942. – LCVA, f. R-1399, ap. 1, b. 49, l. 72.

Jost)¹⁷⁰. Būtent jam kai kurie nacizmo istorijos ekspertai priskiria *Einsatzgruppe* sukūrimo autorystę. Nuo 1939-09-27 iki karo su Sovietų Sąjunga pradžios jis buvo RSHA VI valdybos (SD) viršininkas. Valdybos veikloje buvo atskleista pažeidimų panaudojant valiutinius fondus bei vedant apskaitą. Įtarmimo šešėlis krito ir ant H. Josto ir jam 1941 m. birželio 22 d. laikinai reikėjo palikti aukštas pareigas. Jį šiame poste pakeitė V. Šelenbergas. H. Jostas buvo pažemintas iki eilinio laipsnio ir nusiųstas į Rytų frontą. Šį įvykį H. Josto biografijoje iki šiolei gaubia paslaptis. Kito tokio pavyzdžio Trečiojo Reicho slaptųjų tarnybų istorijoje nėra. Nė kiek nenukentėjęs karo ugnyje, buvo pasigailėtas bei reabilituotas ir 1941 m. rudenį pervestas į Reicho ministerijos užimtoms Rytų sritims darbinį štabą „Kaukazas“. Vėliau, 1942 m. liepos 29 d. rašte A. Hitleriui, reichsministeras A. Rosenbergas rekomendavo H. Jostą į Kalmukijos krašto generalinio komisaro postą. 1942 m. pr. H. Jostui buvo gražintas SS generolo laipsnis ir jis pradėjo vadovauti *Einsatzgruppe A*, tačiau ir šias pareigas vykdė neilgai.

Kalbant apie dr. H. Jostą, tenka pažymėti tuos kurie sugebėjo gan pavojingai pasipriešinti nacistų ketinimams¹⁷¹. Ir nors tas „perėjimas į opoziciją“ buvo pavėluotas, tenka į tai atkreipti dėmesį. Dr. H. Jostas, energinga ir autoritarinė asmenybė, kone vienintelis iš SS elito, kuris kategoriškai atsisakė vykdyti jam skirtą misiją: pasirinko nepaklusnumą ten, kur lojalumas neatneštų jam garbės. Vadovaudamas *Einsatzgruppe A*, jis susitiko su R. Haidrichu, o po to net su H. Himleriu, kad jiems asmeniškai pareikštų savo priešišką žydu eksterminacijos programai. Dėl tokio aktyvumo H. Jostui buvo skirta disciplininė nuobauda ir jis atsidūrė Gestapo priežiūroje. 1942 m. rugsėjo 2 d. jis buvo atleistas iš *Einsatzgruppe A* vado pareigų

---

¹⁷⁰ Gimė 1904-07-09 Holzhausene. Išsilavinimą teisės ir ekonominių mokslų srityje įsigijo Hesenso ir Miuncheno universitetuose ir netrukus tapo teisės mokslų daktaru. 1928-01-02 NSDAP narys, bilieto Nr. 75946, o nuo 1929 – SA narys. 1931 advokatavo Lorsche. 1933-03 pradėjo dirbti komisariniu policijos direktoriumi Wormse, po to nuo spalio Giessene. 1934-07-25 SS narys, Nr. 36243, 07-27 SS *sturmbannfuiereris* laipsnyje perėjo tarnauti į SD. 1935-04-20 SS *obersturmbannfuierer*. 1936-04-20 SS *standartenfuiereris* ir Vyriausiosios SD įstaigos kontržvalgybos skyriaus vadovas. Organizavo žvalgybinį darbą pilietinio karo metu Ispanijoje. 1937-04-20 SS *oberfuierer*. 1938-09 vadovavo SS *Einsatzgruppe Dresden*. Nuo 1939-03-15 SS *Einsatzgruppe Wien* (Sudetai) vadas. 1939-04-20 suteiktas SS *brigadefuiereris*, o 1941-01-01 policijos gen. mjr. laipsnis. Už sąžiningą tarnybą buvo apdovanotas auksiniu NSDAP ženkleliu, SS *reichsfuiereris* Garbės špaga ir Mirties kaukolės žiedu.

¹⁷¹ H. Josto pažiuoms atvirai pritarė EG „D“ aukštas pareigūnas EK 12 vadas SS *obersturmbannfuiereris* Gustavas Nosske. Kaip teigė teismo proceso metu, panašiai elgėsi EG „D“ vadas SS *gruppenfuiereris* Otto Olendorf as ir šiuo klausimu buvo netgi pas H. Himlerį, su kuriuo nebuvo abipusės simpatijos.

ir paskirtas Reicho ministerijos užimtoms Rytų sritims įgaliotinių prie armijų grupės „A“ su būstine Nikolajeve. 1944 m. pr. grįžo į Berlyną ir išėjo į pensiją. Po ilgo tyrimo, 1944 m. balandžio mėn., SS gen. H. Jostas buvo degraduotas iki seržanto laipsnio ir pervestas tarnauti į *Waffen – SS* dalinius. Tačiau, kaip rodo dokumentai, tų pačių metų rudenį buvo reabilituotas. SS Vyriausiosios personalo valdybos leidžiamame SS karininkų sąrašė jo pavardė užėmė garbingą 227–ą vietą¹⁷². Vis dėlto 1945 m. sausį jis buvo išbrauktas iš SS narių sąrašų. Po karo, 1949 m., amerikiečių karinio tribunolo nr. 9 nu- teistas mirties bausme, tačiau, atsižvelgiant į jo priešškumą nacistinei žydų eksterminacijos programai bei tarpininkaujant VFR vyriausybei, 1951 m. sausio mėn. bausmė buvo sumažinta iki 10 metų, o 1951 m. gruodžio mėn. dr. H. Jostas paleistas į laisvę. Iki mirties, t. y. 1964 m. lapkričio 12 d.¹⁷³, buvo daugelio Vokietijos koncernų patarėjas teisininkas ekonomikos klausimais bei savarankiškas ekonomistas Diuseldorfe.

Pašalintą iš pareigų *SS brigadeführer*į H. Jostą pakeitė į Rygą atvykęs jo kolega *SS štandartenführer*is teisės dr. Humbertas Achameris–Pifraderis (*Humbert Achamer–Pifrader*)¹⁷⁴. Nuo 1942 m. rugpjūčio 26 d. iki 1943 m. rugsėjo 4 d. jis buvo Ostlando vyresnysis saugumo policijos ir SD vadas bei saugumo policijos ir SD įgaliotinis prie armijų grupės „Šiaurė“, o nuo rugsėjo 10 d. – lygiagrečiai operatyvinės grupės „A“ viršininkas. Be šių pareigų nuo 1942 m. spalio 23 d. iki 1943 m. liepos 28 d. jis buvo kovos su sovietiniais partizanais kovinių junginių štabo viršininkas (*Führungsstab für Bandenbekämpfung*). Už sėkmingą pareigų

---

¹⁷² Dienstaltersliste der Schutzstaffel der NSDAP (SS-Oberstgruppenführer – SS-Standartenführer), Stand vom 9. November 1944, Berlin, 1944, s. 16.

¹⁷³ Leidinyje *Энциклопедия Третъого рейха, Москва, 1996, с. 247* teigiama, kad H. Jostas buvo vienas iš paskutinių karinių nusikaltėlių, pakartų 1951 metais Landsbergo kalėjime.

¹⁷⁴ Gimė 1900-11-21 Sudetuose. Dalyvavo I p. k., o po karo baigė aukštąsias teisės studijas. Mokėjo prancūzų kalbą. 1940 apsigynė disertaciją ir tapo mokslų daktaru. Kai po I p. k. Sudetai atsidūrė Čekoslovakijos sudėtyje, išvažiavo į Austriją ir pradėjo tarnybą Zalcburgo geležinkelių policijoje. 1931-11-10 įstojo į NSDAP austrų skyrių (bilieto Nr. 614104). Saugodamasis arešto, pabėgo į Vokietiją ir priimtas į Miuncheno policiją. 1935-09-03 SS narys (bilieto Nr. 275750), 1936-04-15 pervestas į gestapo centrinį aparatą Berlyne. 1936-01-30 *SS oibsturmfiührer*is. 1938 metais *SS hauptsturmfiührer*io laipsnyje pradėjo vadovauti gestapo II C 1 skyriui (austrų pabėgėliai). 1938-03-12 *SS obersturmfiührer*is. 1939-03 komandiruotas į Vieną organizuoti gestapo tarnybos. 1940-04-14 saugumo policijos ir SD inspektoriaus pavaduotojas Wiesbadene ir lygiagrečiai nuo 06-01 vadovavo gestapo poskyriui Darmštadte. Abi šias pareigas ėjo iki 1942-07-01. Tą dieną jis tapo saugumo policijos ir SD inspektoriumi Wiesbadene. 1941-11-09 SS štandartenfiühreris. Nuo 1942-04 dirbo RSHA. Nuo 1943-09-04 iki 1944-01-09 saugumo policijos ir SD inspektorius Štetine. Nuo 1944-02-26 pervestas į centrinį aparatą Berlyne ir tapo RSHA IV valdybos vadovaujančios grupės „B“ bei referato IV B 1 vadovu. Žuvo 1945-04-25 Linze oro antskrydžio metu.

vykdymą Ostlande 1943 m. sausio 1 d. pakeltas iki *SS oberfiurerio* laipsnio, o tu pačių metų rugpjūčio 31 d. apdovanotas II klasės Geležiniu kryžiumi.

SS oberfiureris
F. Pancingeris

1943 m. rudenį E. Kaltenbruneris į Ostlandą atsiuntė aukštą Vyriausiosios Reicho saugumo valdybos pareigūną *SS oberfiurerį* Fridrichą Pancingerį (*Friedrich Panzinger*)¹⁷⁵. Jis dar 1941 m. birželio mėn. Pabaltijyje veikė su „A“ operatyvine grupe. 1943 m. rugsėjo 5 d. paskirtas vokiečių saugumo policijos ir SD vyresniuoju vadu Ostlande. Kartu jis buvo atsakingas už SD operatyvinę grupę „A“.

Naujasis Ostlando saugumo policijos ir SD vadovas F. Pancingeris *SS reichsfiiureriui* H. Himleriui įsipareigojo sunaikinti bet kokias bolševizmo apraiškas jo teritorijoje, visiškai likviduoti sovietinį ir kitą partizaninį judėjimą Pabaltijyje bei pagerinti žvalgybinę veiklą. Savo pokario parodymuose 1949 m. gruodžio 16 d. sovietiniams tardymo organams jis teigė: „Vyriausiosios Reicho saugumo valdybos įsakymu aš buvau paskirtas į Pabaltijį saugumo policijos vyresniuoju vadu. Man buvo pavaldūs visi gestapo ir SD organai Latvijos, Lietuvos ir Estijos teritorijoje. <...> Saugumo policijos vado pareigoms Pabaltijyje buvo reikalingas ne buidelis, koku buvo Pifradėris, o kvalifikuotas žvalgas, turintis puikių žvalgybinio darbo <...> žinių. <...> Miuleris specialiai man nurodė atkreipti ypatingą dėmesį į kovą su komunistiniu pagrindžiu Pabaltijyje ir partizanų slopinimą... Taikant griežtas priemones man pavyko iki tam tikro lygio nuslopinti partizaninį judėjimą kai kuriuose Pabaltijo rajonuose ir likviduoti daug komunistinių pagrindinių organizacijų... Po pusantro mėnesio, kai aš pradėjau eiti savo par-

---

¹⁷⁵ Gimė 1903-02-01 Miunchene. Po I p. k. universitete studijavo teisę. Nuo 1933-07-10 SA narys. 1934-12-01 pradėjo tarnybą policijoje. 1937-10-01 perkeltas į gestapo būstinę Berlyne. 1937-05-01 NSDAP narys (bilieto Nr. 5017341), 1939-04-20 SS narys (bilieto Nr. 322118). Nuo 1939-04-20 SD pareigūnas. Tapęs artimu H. Miulerio draugu, 1940-08 perėjo į RSHA ir vadovavo IVA grupei (kova su nacionalsocializmo priešais, sabotazas, apsaugos tarnyba). Buvo „*Sonderkommission Rote Kapelle*“, tiriančios „Raudonosios kapelos“ veiklą (sovietų žvalgybos tinklas Vakarų Europoje – P. S.), vadovas. Apdovanotas I klasės Kovinių nuopelnų kryžiumi su kalavijais. Nuo 1943-01-25 paauskštintas iki *Regierungsdirektor*. Nuo 1944-08-15 tapo RSHA V valdybos (kriminalinė policija) viršininku. 1946-10-03 dieną pateko į rusų rankas ir teismo, įvykusio 1952-03-22 Maskvoje, nuteistas 25 metus kalėti. Būdamas nelaisvėje, buvo užverbuotas ir tapo sovietinio saugumo agentu. 1955-09 amnestuotas ir perduotas Vakarų Vokietijai. Atsidūręs Tėvynėje, atvyko į R. Gehleno tarnybą ir prisipažino esąs užverbuotas sovietų žvalgybos. 1959, netrukus prieš numatomą suėmimą, 08-08 dieną Miunchene nusinuodijo ciano kaliu.

eigas, inspekcijos tikslais į Rygą atvyko Himleris <...>¹⁷⁶.

Šias atsakingas pareigas Ostlande F. Pancingeris vykdė iki 1944 m. gegužės 6 d. Nuo 1943 m. balandžio 20 d. – *SS štandartenfiureris*. 1944 m. gegužės 21 d., jau kaip *SS oberfiureris*, grįžo į Berlyną ir vėl tapo Vyriausiosios reicho saugumo valdybos IVA grupės vadovu.

Paskutiniuju Ostlando saugumo policijos ir SD vyresniuoju vadu nuo 1944 m. gegužės 6 d. iki tų pačių metų spalio 17 d. buvo *SS oberfiureris* ir policijos plk. Vilhelmas Fuchsas (*Wilhelm Fuchs*), apie kurį plačiau bus kalbama vėliau.

Faktiškai jau nuo 1941 m. liepos 2 d. iki 1944 m. gruodžio 31 d. vokiečių saugumo policijos ir SD vado Lietuvos generalinėje srityje (dokumentuose šios pareigos oficialiai skambėjo taip: *Der Beauftragte des Chefs der Sicherheitspolizei und des SD für Litauen, Dienststelle Kauen*) pareigas vykdė šie aukšto rango vokiečių SS karininkai:

1941 07 02 – 1943 07 31 – *SS štandartenfiureris* Karlas Jegeris (*Karl Jäger*);

1943 08 01 – 1944 05 11 – *SS oberfiureris* ir policijos plk. Vilhelmas Fuchsas (*Wilhelm Fuchs*);

1944 05 11 – 1944 12 31 – *SS obersturmbannfiureris* Hansas Joachimas Biomė (*Hans-Joachim Böhme*).

Tai buvo energingi, užgrūdinti ir išsimokslinę savo srityje specialistai. Vieni su savo SS ir policijos vadais sugyveno harmoningai, kiti konfliktuodavo. Pirmuoju vokiečių saugumo policijos ir SD vadu Lietuvos generalinėje srityje tapo operatyvinės grupės „A“ operatyvinio būrio 3/A (*Einsatzkommando 3/A*) vadas, gan senyvo amžiaus SS štandartenfiureris (plk.) Karlas Jegeris (*Karl Jäger*)¹⁷⁷. Nuo pat karo pradžios su Sovietų Sąjunga jis buvo

---

¹⁷⁶ Л. Барков, В делях аверга, Таллин, 1971, с. 91–92.

¹⁷⁷ Gimė 1888-09-20 Schaffhausene (Šveicarija). Mokėsi prekybos amatų mokykloje bei Valdkirche konservatorijoje. Į p. k. dalyvavo kaip eilinis kareivis: už kovinius nuopelnus buvo apdovanotas II ir I klasės Geležiniais kryžiais. Po karo dirbo techniku, vėliau užsiėmė komercija. Netrukus tapo muzikinių instrumentų fabriko bendrasavininku. Taip vadinamojo „Juodojo reichsvero“ narys. 1923-03 įstojo į NSDAP (bilieto Nr. 359269). 1932-03-15 įstojo į SS (bilieto Nr. 62823). 1934-04-20 gavo pirmą SS karininko laipsnį – *SS untersturmfürerio*. 1935-09-15 pakeltas iki *SS obernsturmfürerio*. Nuo 1935 tarnavo Liudvigsburge ir Ravensburge SS padalinio vadovu. 1936-09-13 tapo *SS hauptsturmfüreriu*, 1937-09-12 *SS sturmbannführeris*. Nuo 1938 SD viršininkas Miunstere ir nuo tų pačių metų 09-11 *SS obersturmbannführeris*. Dalyvavo užimant Beniliukso šalį. 1940-09-01 buvo paskutinią kartą paaugštintas iki *SS štandartenfiurerio*. Policijos plk. laipsnis jam niekadus nebuvo suteiktas, kadangi dauguma SD karininkų turėjo tik SS laipsnius. 1942 m. jo sūnus žuvo Rytų fronte. 1943 m. pabaigoje grįžo į Vokietiją. Po laikino buvimo rezerve, 1944-05-24 tapo komisariiniu policijos prezidentu Reichenberge (Sudetai). Po karo pasikeitė pavardę ir tapo fermeriu. Tik praėjus keturiolikai metų po karo buvo atpažintas ir 1959-06 vokiečių policijos buvo suimtas ir apklausiamas. 1959-06-22 nusizudė, pasikardamas kalėjimo kameroje Hoenasperge.

Saugumo policijos ir SD vadas Lietuvos generalinėje srityje SS štandartenfiureris K. Jegeris

operatyvinės grupės „A“ 3-jojo operatyvinio būrio viršininkas. Ir tik nuo 1941 m. gruodžio 3 d. užėmė saugumo policijos ir SD vado postą Lietuvos generalinėje srityje, lygiagrečiai iki 1942 m. lapkričio mėn. vykdydamas operatyvinės grupės „A“ 3-jojo operatyvinio būrio (*Einsatzkommando 3/A*) vado pareigas¹⁷⁸. Kaip sovietų tardymo organams savo pokariniuose parodymuose teigė vyriausiasis karo komendantas Lietuvoje gen. mjr. Emilis Justas¹⁷⁹, esą dėl savo minkštumo, ypač pasireiškusio akcijoje prieš žydus ir kovose su sovietiniais partizanais, K. Jegeris netiko į tas pareigas ir 1943 m. rugsėjo 15 d. buvo atleistas iš užimamo posto¹⁸⁰.

Likus šešioms dienoms iki mirties, 1959 m. birželio 15 d., K. Jegeris spėjo duoti tardymo organams parodymus apie pasitarimą RSHA, įvykusį 1941 m.

birželio 17 d., kurio metu buvo sukonkretintos SS operatyvinių grupių bei saugumo policijos ir SD vadų funkcijos būsimo karo Rytuose metu¹⁸¹. Vokiečių istorikas *Hansas-Heinrichas Wilhelmas* savo knygoje „*Rassenpolitik und Kriegsführung. Sicherheitspolizei und Wehrmacht in Polen und in der Sowjetunion 1939–1942*“ įvardijo Karlą Jegerį „kaip veikiausiai produktyviausią masinį žudiką naujausioje istorijoje“. Tuo tarpu pats kaltinamasis priešmirtiniame laiške, adresuotame jį apklausiantiems tardytojams, rašė: „Atsisveikinu su šiuo pasauliu <...>. Dar kartą pabrėžiu <...>, kad niekad nepripažinau žydų šaudymo ir kad karo metu buvau paskirtas į pareigas prieš savo įsitikinimus. Niekados neliečiau šaudyti žydų, niekad neįsakiau vykdyti egzekucijų, tepadedu man Dievas. Neįvykdžiau jokio nusikaltimo <...>“¹⁸².

1997 m. *Simono Wiesenthalio* centras 60–yje laikraščių 27 pasaulio šalyse paskelbė po Antrojo pasaulinio karo Šveicarijos bankuose paslėptų

¹⁷⁸ Nuo 1942-11 iki 1943-05 operatyvinės grupės „A“ 3-jojo operatyvinio būrio (*Einsatzkommando 3/A*) (štabas Pskove) vadu buvo SS *obersturmbannführeris* Karlas Traut.

¹⁷⁹ Lietuviai okupantų vokiečių akimis. Generolo Emilio Justo parodymai. Laisvės kovų archyvas, t. 9, Kaunas, 1993, p. 148.

¹⁸⁰ K. Rukšėnas, pasiremdamas vokiškais šaltiniais, savo disertacijoje (p. 211) rašo, kad K. Jegeriui pakriko nervai ir jis buvo išsiųstas gydytis.

¹⁸¹ T. Szarota, U progų zagłady. Zajścia antyżydowskie i pogromy w okupowanej Europie. Warszawa, 2000, s. 213.

¹⁸² Ten pat, s. 267.

vokiečių sąskaitų sąrašą. Tarp sąskaitų savininkų (indėlininkų) buvo paminėtas ir Karlas Jegeris¹⁸³.

Saugumo policijos ir SD vadas Lietuvos generalinėje srityje SS oberfiureris V. Fuchsas

K. Jegeris buvo atleistas iš posto ir išsiųstas į Vokietiją. Nuo 1943 m. rugsėjo 15 d. kitu vokiečių saugumo policijos ir SD vadu (*Befehlshaber der Sicherheitspolizei und des Sicherheitsdienstes*), o lygiagrečiai operatyvinės grupės „A“ operatyvinio būrio 3/A (*Einsatzkommando 3/A*) vadu Lietuvos generalinėje srityje buvo paskirtas dešimčia metų už pirmtaką jaunesnis ekonomikos mokslų daktaras SS oberfiureris Vilhelmas Fuchsas (*Wilhelm Fuchs*)¹⁸⁴. Apibūdinamas naują vadą, Kauno gestapo viršininkas SS *hauptsturmfuureris* dr. Heinrichas Šmitcas pareiškė generolui E. Justui, kad „šis pasikeitimas būsiąs nelaimė Lietuvai, nes Fuchsas yra kaip reta brutalus ir negailestingas žmogus“¹⁸⁵. Naujas SD viršininkas Lietuvoje savo ypatingu uždaviniu laikė sunaikinti slaptąją rezistencinę lietuvių spaudą ir išrankioti dar pasislėpusius Lietuvoje „žemesnės rasės Lietuvos gyventojus“. Jo įsakymu nuo 1943 m. gruodžio mėn. visas karui svarbias Lietuvos įmones pradėjo tikrinti gestapo pareigūnai. Jie žiūrėjo, kas nusizengia darbo drausmei, pabėga iš darbo, pareiškėdavo griežtus įspėjimus nusizengusiems darbo drausmei, o kai kuriais atvejais rekomenduodavo prieš pažeidėjus imtis būtinų veiksmų¹⁸⁶. Netrukus

¹⁸³ „Šveicarijos bankų sąrašė – ir Lietuvoje tarnavęs naci“, Lietuvos rytas, 1997-07-25, Nr. 172 (2001).

¹⁸⁴ Gimė 1898-09-01 Manheime. I p. k. dalyvis, apdovanotas II ir I klasės Geležiniais kryžiais. Studijavo Leipcigo universitete ekonomiką. Nuo 1932-04-01 buvo NSDAP nariu (bilieto Nr. 1038061), vėliau – 12-01 – tapo SS nariu (bilieto Nr. 62760). Už dalyvavimą nacionalsocialistiniame judėjime iki 1923, buvo apdovanotas retu Kraujo ordinu (*Blutorden*) Nr. 765. Nuo 1936 SS karininkas SS Vyriausiojoje rasių valdyboje. 1937 SS *standartenfiureris* SD Vyriausiojoje valdyboje. 1940 SD referentas prie saugumo policijos ir SD vado Generalinėje Gubernatorystėje. Nuo 1941 pavasario saugumo policijos ir SD operatyvinės grupės viršininkas Jugoslavijoje. 1942-05-01 SS *oberfiureris* ir policijos plk. Išvykęs iš Ostlando, V. Fuchsas tapo vyriausiuoju SS ir policijos vadu Serbijoje. Už nuopelnus Reichui ir SS H. Himlerio įsakymu buvo apdovanotas SS Garbės špaga ir Mirties kaukolės žiedu, I klasės Karo kryžiumi už nuopelnus su Kardais. 1946-12-22 Belgrado teismo nuteistas mirti pakariant ir 1947-01-24 pakartas.

¹⁸⁵ Lietuviai okupantų vokiečių akimis. Generolo Emilio Justo parodymai. Laisvės kovų archyvas, t. 9, Kaunas, 1993, p. 148.

¹⁸⁶ LCVA, f. R-1399, ap. 1, b. 61, l. 181.

Saugumo policijos ir SD vadas Lietuvos generalinėje srityje SS obersturmbannfiureris H. J. Biomė

Saugumo tarnybos pareigūnų ant kairės rankovės žemiau alkūnės nešiotas rombas su raidėmis SD

V. Fuchsas buvo paaukštintas ir nuo 1944 m. gegužės 6 d. užėmė analogiškas pareigas Ostlande bei lygiagrečiai tapo SS operatyvinės grupės „A“ (*SS Einsatzgruppe A*) vadu.

Paskutiniu metu Lietuvos generalinės srities saugumo policijos ir SD vadu nuo 1944 m. gegužės 11 d. iki tų pačių metų paskutinės dienos buvo gan jaunas (35 metų) *SS obersturmbannfiureris* Hansas Joachimas Biomė (*Hans-Joachim Böhme*)¹⁸⁷. Dar 1941 m. birželio mėn. Lietuvos pasienyje jis vadovavo improvizuotai *Einsatzkommando „Tilsit“*. Ir tiktai nuo 1944 m. gegužės 11 d. jis tapo Lietuvos generalinės srities saugumo policijos ir SD bei lygiagrečiai operatyvinės grupės „A“ operatyvinio būrio 3/A (*Einsatzkommando 3/A*) vadu.

Saugumo policijos ir SD vadovo pareigas užimtos Rytų srityse galėjo eiti tik tie SD karininkai, kurie pasižymėjo politiniu aktyvumu partijoje ir buvo profesionalūs policinio darbo specialistai, turintys reikiamą kvalifikaciją įsakinėti trims tarnyboms – gestapui, kriminalinei policijai ir SD. Visi jie be išimties buvo patyrę slaptosios valstybinės policijos funkcionieriai, užimantys vadovaujančias pareigas. Vyriausiajam iš jų buvo 53 metai, jauniausiajam – 35 (metų vidurkis – 44 metai). Iš to galima daryti išvadą, kad visi Lietuvos generalinės srities saugumo policijos ir SD vadai padarė tarnybos policijoje karjerą jau tuo laiku, kai vokiečių tauta patikėjo valstybės vairą A. Hitlerio partijai ir susiejo savo likimą su šia partija.

¹⁸⁷ Gimė 1909-01-10 Magdeburge. Turėjo universitetinį išsilavinimą. 1933-05-01 tapo NSDAP (bilieto Nr. 2316680) ir 11-01 SS nariu (bilieto Nr. 151121). 1941 paskirtas gestapo viršininku Tilžėje. Nuo 1941-02-06 valstybės tarėjas (*Regierungsrat*). 1941-04-20 tapo *SS sturmbannfiureriu*. 1943 paskirtas saugumo policijos ir SD viršininku Žitomire. Nuo 1945 pervestas į RSHA ir 01-30 jam suteiktas *SS štandartenfiurerio* laipsnis. Karo pabaigoje tarnavo 4-oje SS policijos divizijoje „*Polizei*“. Vakarų Vokietijos Ulmo miesto teismas 1958-04-28 – 08-29 surengė jam teismo procesą. Buvo nuteistas 15 metų sunkių darbų kalėjimo ir 10 metų pilietinių teisių sustabdymo. Tačiau atlikti bausmės jam nebuvo lemta – 1960-05-31 mirė.

Lentelė nr. 4 „Lietuvos generalinės srities SS ir policijos bei saugumo policijos ir SD vadai“¹⁸⁸

SS ir policijos vadas	Laikotarpis	Saugumo policijos ir SD vadas	Laikotarpis
<i>SS brigadefiureris</i> L. D. Vysokis	1941-08-11 – 1943-07-02	<i>SS štandartenfiureris</i> K. Jegeris	1941-07-02 – 1943-07-31
<i>SS brigadefiureris</i> H. Harmas	1943-07-02 – 1944-04-08	<i>SS oberfiureris</i> V. Fuchsas	1943-08-01 – 1944-05-11
<i>SS brigadefiureris</i> K. Hintcė	1944-04-04 – 1944-09-15	<i>SS oberšturmabannfiureris</i> H. J. Biomė	1944-05-11 – 1944-12-31

SD karininko tarnybinis munduras kasdienai

Kriminalinės policijos pareigūno tarnybinis ženklelis

Sprendžiant iš pateiktos vadovaujančių SS vadovų kadru kaitos analizės, kiekvienas naujai paskirtas SS ir vokiečių policijos vadas Lietuvos generalinėje srityje stengėsi greitai pakeisti ir vokiečių saugumo policijos ir SD vadą.

Lietuvos generalinėje srityje karo metais buvo dislokuota nemažai svarbių Trečiojo Reicho įstaigų. Jų saugumu privalėjo rūpintis saugumo policija ir SD. 1941 m. liepos 25 d. į Kauną laikinai atvyko Ostlando reicho komisaras NSDAP gauleiteris Hinrichas Lozė (Lohse). Šiame mieste jis įkūrė savo laikiną rezidenciją, kol Latvija dar nebuvo galutinai Vermachto užimta. Be to, Lietuvos generalinėje srityje veikė daugiau nei 60 vokiškų firmų bei bendrijų¹⁸⁹. 1941 – 1942 m. kažkur prie Rygos ir Minsko, t. y. netoli Lietuvos generalinės srities, o gal ir jos teritorijoje, slaptai lankėsi A. Hitleris. Vilniuje buvo dislokuota Vokietijos oro pajėgų, kovojančių Rytuose, intendatūra (gen. *Plageman*). Perkėlus iš Vokietijos į Lietuvą Vermachto mokomąsias ir atsargos divizijas, 1942 m. Kaune buvo įkurta Ver-

¹⁸⁸ P. Stankeras, „Aukščiausioji vokiečių SS ir policijos vadovybė Lietuvos generalinėje srityje 1941 – 1944 metais“, Genocidas ir rezistencija, 2001, Nr.2 (10), p. 17 – 30.

¹⁸⁹ М. И. Семиряга, Тюремная империя нацизма и ее крах, Москва, 1991, с. 201.

machto puskarininkių mokykla. 1943 m. į Lietuvos generalinę sritį buvo perkelti Vermachto LXI rezervinio korpuso, turinčio savo sudėtyje 141–ą bei 151–ą mokomąsias divizijas, daliniai.

1941 m. liepos 17 d. A. Hitleris įvesdamas civilinį administravimą pasirašė dekretą „Dėl užimtų rytinių teritorijų policinio saugumo“. Šiuo dekretu *SS reichsfiureris* H. Himleris gavo teisę leisti generalinių sričių Reicho komisarams direktyvas saugumo klausimais. Nuo to laiko SS ir policijos karininkai buvo pavaldūs ne Reicho komisarams, o H. Himleriui. Lapkričio mėnesį H. Himleris ir A. Rosenbergas (nors jų požiūris į Reicho rytų politiką skyrėsi) vis dėlto kartu apibrėžė policijos vadovų įgaliojimus; juose buvo ir vokiečių dalinių priežiūra, bendrasis saugumas, vietinė policija (*Schutzmannschaften*), ir teisę leisti atitinkamas instrukcijas. Tarp svarbių teisės aktų, išleistų per dešimt savičių nuo karo pradžios, yra dėmesio verti dekretai „Dėl aukščiausios bausmės už nepaklusnumą okupacinei valdžiai“ (rugpjūčio 23 d.), „Dėl vokiečių baudžiamojo kodekso ir vokiečių teismų veiksmingumo išplėtimo“ (rugsėjo 4 d.), „Dėl privalomo gyventojų nuo 18 iki 45 metų įsidarbinimo“ (rugsėjo 5 d.), „Dėl karo lauko teismų“ (rugsėjo 23 d.). Tų pačių metų spalio 11 d. A. Hitleris oficialiai išvedė Ostlando reichskomisariatą iš Vermachto jurisdikcijos. Egzistuoja versija, kad *SS reichsfiureris* H. Himleris tikėjosi, kad būtent jo tarnybų aparatas perims į savo rankas visą administravimo sistemą Rytuose.

Vokiečių policinė valdžia Ostlande turėjo kelis lygius. Pirmas lygis ir aukščiausioji policinė institucija buvo aukštesnysis SS ir policijos vadas (*Höherer SS- und Polizeiführer*, toliau HSSPF) *SS obergruppenfiureris* ir policijos gen. Fridrichas Jekelnas (*Friedrich Jeckeln*)¹⁹⁰. Jo būstinė buvo dislokuota Rygoje – Ostlando sostinėje. Pagal A. Hitlerio 1941 m. liepos 17 d. administracinio valdymo dekretą Ostlando HSSPF buvo pavaldus Ostlando

---

¹⁹⁰ Gimė 1895-02-02 Hamberge (Švarcvalde) fabrikančio šeimoje. I pasauliniame kare dalyvavo kaip eilinis kareivis, paskui tapo savanorių korpuso nariu. Nuo 1929 NSDAP narys (bilieto Nr. 163348), nuo 1930 SS narys (bilieto Nr. 4367). Pagal išsilavinimą architektas. Nuo 1930-03-15 SS *standartenfiureris*. 1932–1943 Reichstago deputatas. Nuo 1933 trijų provincijų SS vadovas; 1936-04–1940-07 SS apygardos „Centras“ vadas. Nuo 1936-09-13 *SS obergruppenfiureris*, 1940-07–1941-05 grupės „Vakarai“ aukštesnysis SS ir policijos vadas (Diusel Dorf). Nuo 1941-06-29 aukštesnysis SS ir policijos vadas „Rusija–Pietus“ ir Ukrainoje, o nuo 1941-11 „Rusija–Šiaurė“ ir Ostlande. 1944 gen. *Waffen-SS*. 1944-08-27 apdovanotas Geležinio kryžiaus riterio kryžiumi. 1945-03 -05 *Waffen-SS* V savanorių kalnų korpuso vadas. 1945-03-05 kaip 802-asis *Vermachto* karys apdovanotas Ažuolo lapais prie Geležinio kryžiaus riterio kryžiaus. 1946-02-03 Pabaltijų karinės apygardos karo tribunolo nuosprendžiu pakartas Rygoje.

Ostlando vyriausiasis SS ir policijos vadas SS obergruppenfiureris ir policijos generolas F. Jekelnas

reicho komisarui Hinrichui Lozei (*Hinrich Lohse*). SS ir policijos vadų veiklą Rytuose, labiau negu pačiame Reiche, nepastebimai kontroliavo tiesiogiai jiems pavaldūs saugumo policijos ir SD vadai. SS ir policijos vadai galėjo leisti tik tokius įsakymus, kurie neprieštaravo saugumo policijos ir SD nurodymams¹⁹¹.

Tuo pačiu metu vyravo nematoma įtampa ir pačioje SS organizacijoje – tarp HSSPF ir SS ir policijos vado (*SS- und Polizeiführer*, toliau SSPF) – iš vienos pusės ir saugumo policijos, t. y. RSHA bei jos vadovo Reinhardo Haidricho (*Reinhard Haidrich*), – iš kitos pusės. Pagal oficialiai patvirtintą struktūrą tarp RSHA ir jai pavaldžios saugumo policijos Ostlande egzistavo tiesioginis tarnybinis ryšis. Apie tuo keliu einančius įsakymus HSSPF ir SSPF buvo informuojami, atskirais atvejais galėjo juos netgi atkeisti arba kreiptis tuo klausimu tiesiogiai į RFSS. Be to, jiems priklausė galutinio sprendimo teisė akcijose, turinčiose ypatingą politinę reikšmę.

Antras policinis lygis Ostlande – F. Jekelno štabo nariai, kurių kiekvienas atstovavo vienai ar kitai Vyriausiajai SS valdybai (saugumo, tvarkos policijos vadai, *Waffen SS* vadas, administracinės ūkinės SS valdybos atstovas ir kt.). Taip pat antram lygiui priklausė kiekvienos generalinės srities SS ir policijos vadai (SSPF), kurie formaliai buvo pavaldūs generaliniam komisarui. Trečiam lygiui priklausė žemesnio rango SS ir policijos vadai, kurie savo ruožtu buvo pavaldūs apygardų komisarams. Bet šis pavaldumas buvo savotiškas: jo tikslas savotiškai parodyti administravimo vientisumą. Be to, minėtasis A. Hitlerio dekretas nustatė, kad užimtų sričių policinę apsaugą garantuoja *SS reichsführeris* H. Himleris, kuris savo ruožtu buvo įgaliotas tuo klausimu komisarams skirti būtinus pavedimus. Taigi situacija susiklostė tokia, kad SS ir policijos vadai buvo įtraukti į komisarų štabus, bet formaliai¹⁹². Specialūs policiniai įgaliojimai, gauti iš H. Himlerio, vadams sudarė įspūdį, kad komisarai turi būti pavaldūs jiems, o ne atvirkščiai. Be to, HSSPF ir SSPF pavaldumas *SS reichsführeriui* buvo daug svarbesnis negu formalus pavaldumas reichskomisarui

¹⁹¹ Нюрнбергский процесс, Москва, 1960, т. VI, с. 164.

¹⁹² J. Turonek, Białorus pod okupacją niemiecką, Warszawa, 1993, s. 87–88.

ar generaliniam komisarui, panašiai kaip vokiečių policijos vado formalus pavaldumas Reicho vidaus reikalų ministrui buvo žemesnio lygio palyginus su *SS reichsfiurerio* pavaldumui A. Hitleriui.

Taip pat vokiečių policijos trečiam lygiui priklausė generalinės srities saugumo policijos ir SD bei tvarkos policijos vadai. Formaliai Lietuvos generaliniam komisarui Adrianui Teodorui fon Rentelnui buvo priskirta saugumo policija ir SD ir jis darė svarbių žygių iš tikrųjų ja disponuoti. Kaip savo taryminiuose parodymuose teigė gen. E. Justas, Lietuvos generaliniam komisarui buvo pavaldus SD ir gestapo vadas¹⁹³. Faktiškai taip nebuvo ir dažnai tarp šių dviejų institucijų kildavo nesutarimų kompetencijos bei taktikos klausimais. Ir Lietuvos generalinės srities apygardų komisarams saugumo policija ir SD nebuvo pavaldi¹⁹⁴. 1943 m. kovo 25 d. *SS reichsfiureris* nurodė Ostlando vyresniajam saugumo policijos ir SD vadui, kad visuomet reikia remtis RSHA direktyvomis, o civilinės administracijos ir kariškių pretenzijas atmesti, nes vokiečių saugumo policija turinti specialų A. Hitlerio įgaliojimą veikti savarankiškai ir nekontroliuojamai kaip speciali įstaiga (*institutionelle Ermächtigung*)¹⁹⁵. Jam savo ruožtu buvo pavaldus H. Himlerio, kaip Reicho komisaro vokiečių rasės klausimais, įgaliotinis Lietuvoje, Lietuvos kolonizacijos štabo viršininkas *SS šturm-bannfiureris* dr. Dukartas (*Duckart*). Jo uždavinys buvo atkeldinti vokiečių kilmės Lietuvos gyventojus į Lietuvą. Dauguma jų būdavo įdarbinama į gestapo ir SD struktūras Lietuvoje.

Nepaisant vienos partinės priklausomybės, tų pačių tikslų siekimo, egzistavo nevieša trintis tarp SS ir policijos vado bei saugumo policijos ir SD vado. Kiekvienas pirmasis vadovas siekė turėti besąlygiškai jam paklusnų antrąjį. Lietuvos generalinės srities saugumo policijos ir SD vadas buvo įpareigotas informuoti SS ir policijos vadą apie svarbiausius įvykius, o taip pat apie gaunamus iš RSHA pagrindinius įsakymus bei aplinkraščius. Bet, matyt, saugumiečiai nelabai paisė įsipareigojimų (tikriausiai norėta tokiu būdu gauti autonominės veiklos statusą), nes 1944 m. balandį juos pasiekė griežtas RSHA vadovo priminimas apie subordinaciją¹⁹⁶.

Tą pačią dieną, kai buvo išleistas ir A. Hitlerio dekretas „Dėl užimtų

¹⁹³ Lietuviai okupantų vokiečių akimis. Generolo Emilio Justo parodymai. Laisvės kovų archyvas, t. 9, Kaunas, 1993, p. 140.

¹⁹⁴ Ten pat, t. 10, Kaunas, 1994, p. 187.

¹⁹⁵ K. Rukšėno disertacija „Hitlerininkų politika Lietuvoje 1941 – 1944 metais“, 1970, p. 100. Asmeninis autoriaus archyvas.

¹⁹⁶ Befehlsblatt des Chefs der Sicherheitspolizei und des SD, Nr. 15, 04.04.1944.

rytinių teritorijų policinio saugumo“, vokiečių saugumo policijos ir SD viršininkas R. Haidrichas po suderinimo su gen. ltn. Hermanu Reineke (*Hermann Reinecke*), kuriam buvo pavesta visų sovietinių karo belaisvių priežiūra, pasirašė operatyvinį įsakymą nr. 8, adresuotą vokiečių saugumo policijos struktūroms Rytuose dėl „valymų“ sovietinių karo belaisvių stovyklose¹⁹⁷. Vykdydami šį įsakymą, SD operatyvinių grupių vadai gavo teisę Vermachto užimtose teritorijose tarp karo belaisvių bei civilių gyventojų daryti „nepatikimų elementų“ paiešką bei atranką. Tam prie kiekvienos sovietinių karo belaisvių stovyklos buvo paskirta speciali operatyvinė SD komanda, kuri privalėjo iš belaisvių „atsijoti“ pavojingus Trečiajam Reichui elementus ir priimti tam tikrus sprendimus¹⁹⁸.

Vokietijos politinė bei karinė vadovybė nuo pat pirmų buvimo Lietuvoje dienų stengėsi panaudoti visą ūkį bei gyventojų resursus karui. Teko laviruoti taikant ir saldainio, ir botago priemones. Pačiame pradiniam karo etape, vaduojant Lietuvą iš sovietų okupacijos, Lietuvos gyventojai parodė daug draugiškumo Vokietijos *Wehrmachtui* ir norą bendradarbiauti, todėl plačiausia savivalda Lietuvos generalinei sričiai buvo suteikta ne be pagrindo. Reicho ministras užimtoms Rytų sritims NSDAP reichsleiteris A. Rosenbergas, suprastdamas, kad vietos gyventojų bendradarbiavimas su vokiečiais savanorišku pagrindu ir kuo savarankiškesne forma duos daugiau naudos, 1942 metų kovo 7 dieną paskelbė direktyvas dėl liberalesnio administracijos tvarkymo Lietuvoje, Latvijoje ir Estijoje ir dekretą dėl administracinės savivaldos įvedimo Ostlande. Tuo pačiu buvo įteisinta vietinė savivalda Baltijos šalyse.

Lietuvos teritoriją užėmus vokiečių kariuomenei, lietuvių policija buvo integruota į vokiečių policijos sudėtį. Iš pradžių aukščiausią lietuvių saugumo ir kriminalinės policijos įstaiga buvo Valstybės saugumo departamentas. Vokiečių saugumo policija ir SD griežtai kontroliavo ir savais tikslais tvarkė lietuvių saugumo bei kriminalinės policijos įstaigų darbą. Kaip matyti iš dokumentų, ši kontrolė ypač sustiprėjo nuo 1941 metų liepos pabaigos. Vokiečių saugumo policija ir SD turėjo būti informuojama apie visus suėmimus ir sankcionuodavo lietuvių saugumo policijos vykdomus suimtųjų atleidimus. Tačiau 1941 metų rugpjūčio mėnesį Vidaus reikalų vadybos Valstybės saugumo departamento padėtis buvo pažemintas iki lietuvių saugumo policijos skyriaus (*Litauische Abteilung*) prie vokiečių

---

¹⁹⁷ Н. С. Алексеев, Злодеяния и возмездие, Москва, 1986, с. 174.

¹⁹⁸ В. Краль, Преступления против Европы, Москва, 1968, с. 240.

S. Čenkus

saugumo policijos ir SD vado Lietuvos generalinėje srityje (viršininkas Stasys Čenkus¹⁹⁹).

Pagrindinė jo funkcija buvo kovoti su sovietiniu bei lenku pogrindžiu ir kriminaliniais nusikaltėliais. Visos komunistų kvotos, kurių neatliko vokiečių SD, priklausė lietuvių saugumo policijai. Rusų autorius S. Čiujevas teigia, kad lietuvių saugumo policijos skyriuje kai kurias vadovaujančias pareigas užėmė SD karininkai – konkrečiai jis paminė *SS untersturmfuiererį* Biebl, kuris būdamas vokiečių saugumo policijos ir SD Vilniaus skyriaus

IVA 1-ojo poskyrio (ginklai, šaudmenys, kova su partizanais) viršininku, lygiagrečiai ėjo vadovaujančias pareigas lietuvių saugumo policijos Vilniaus apygardos įstaigoje²⁰⁰.

Vokiečių 814-osios karo lauko komendantūros, pakeitusios 749-ąją, komendantas ir karo lauko teismo tarėjas plk. A. Cenpfenigas (*Zehnpfenig*) 1941 metų liepos 25 dieną Vilniaus miesto ir srities piliečių komiteto pirmininkui doc. Stasiui Žakevičiui raštu pranešė apie Lietuvos teismo įstaigų veiklos suvaržymą. Dokumente rašoma:

1. „Vokietijos piliečiai ir vokiečių tautiečiai Lietuvos teisingumo įstaigoms yra neteisingi.
2. Vokiečių kariuomenės, vokiečių įgulos saugumo policijos ir SD veiksmai turi pirmenybę prieš Lietuvos teismo įstaigų veiksmus.
3. Kariuomenei, įgulos saugumo policijai arba SD pareikalavus, suimtieji nusikaltėliai turi būti išduodami.
4. Visi baudžiamieji veiksmai, nukreipti prieš Vokietijos Reichą ar vokiečių kariuomenę (kaip šarlatanavimas, sabotazas, komunistinis veikimas), ar nusikaltimai prieš Valdytojo [Vilniaus miesto ir srities piliečių komiteto Vidaus reikalų valdybos valdytojas K. Kalendra. – P. S.] parėdymus turi būti pranešti drauge su nusikaltimo aktais atitinkamai vietos arba lauko komen-

---

¹⁹⁹ Gimė 1901. Prieš karą – Lietuvos policijos valdininkas, pulkininkas. 1933–1939 dirbo Saugumo departamento Marijampolės apygardos viršininku, o 1939–1940 – Vilniaus apygardos viršininku. 1940 rusams okupuojant Lietuvą pasitraukė į Vokietiją ir dirbo abwehre. Karo metais – Valstybės saugumo departamento direktorius, paskui – Lietuvių saugumo policijos skyriaus prie vokiečių saugumo policijos ir SD vado Lietuvoje viršininkas. 1944 pasitraukė į Vokietiją, o po karo – į JAV. Gyveno Niujorke, dirbo slaptu JAV imigracinės tarnybos ir Federalinio tyrimų biuro tarnautoju.

²⁰⁰ С. Г. Чуев, Спецслужбы III Рейха. Книга II, Санкт-Петербург, 2003, с. 65.

dantūrai, arba esamam igulos saugumo policijos ir SD skyriui²⁰¹.

Lietuvių policijos batalionai iki 1941 metų liepos 16 dienos tiesiogiai saugojo Kauno kalėjimą, o iki rugsėjo 1 dienos – Vilniaus kalėjimą. Formaliai kalėjimus tvarkė Vidaus reikalų vadybos Kalėjimų departamentas. Vėliau kalėjimai perėjo vokiečių saugumo policijos ir SD vado Lietuvoje įstaigos I-o skyriaus žinion, ir jo pavedimu nuo lapkričio 6 dienos visus kalėjimus prižiūrėjo Lietuvos generalinio komisariato Teisės skyriaus valdininkas A. Deinertas. Tačiau jam buvo leista kontroliuoti tik lietuvių administracijos veiksmus. Vokiečiai uždraudė be vokiečių saugumo policijos ir SD žinios imti kalinius iš Kauno, Vilniaus ir Šiaulių kalėjimų. Savo pokariniuose prisiiminimuose Priverčiamojo darbo valdybos viršininkas Bronius Aušrotas²⁰² rašo, kad beveik visuose Lietuvos didesniuose kalėjimuose SD buvo įdarbinusi savo tarnautojus agentus²⁰³.

Faktišku SD žvalgybos ir kontržvalgybos vadovu Lietuvoje buvo *SS hauptsturmführeris* Paulius Miuleris (*Paul Müller*)²⁰⁴. Visur, kur tik galėjo, jis vokiečių saugumo policijos ir SD vadovybės Lietuvoje vardu verbavo ir rezgė savo agentūrą vietinių gyventojų tarpe²⁰⁵. Karo pradžioje vokiečiai verbuojant agentus pirmenybę teikdavo asmenims nukentėjusiems nuo bolševikinio teroro. Agentai privalėjo sekti pasirodančius gyvenvietėse partizanų žvalgus, parašutininkus, partinius ir komjaunuoliškus aktyvistus. Agentų tinklas buvo jungiamas į rezidentūras. Rezidentais buvo skiriami aktyvūs lietuviai, jau tarnaujantys vokiškose įstaigose. Kiekvienas užverbuotas agentas privalėjo pasirašyti pareiškimą pasižadėjimą (*Verpflichtungserklärung*):

„Šiuo išpareigoju bendradarbiauti su saugumo policija politiniais klausimais. Lygiagrečiai išpareigoju visas surinktas žinias teikti saugumo polici-

---

²⁰¹ Armijų grupės „Centras“ užnugario kariuomenės vado pėstininkų gen. Makso fon Šenkendorfo (*Maxo von Schenkendorff*) raštas 403-iosios apsauginės divizijos vadui, LCVA, f. R-685, ap. 5, b. 1, l. 2; *ibid.*, f. R-1436, ap. 1, b. 9, l. 44–45.

²⁰² Gimė 1909-06-25. Prieš karą Lietuvos kariuomenės Generalinio štabo Antrojo skyriaus žvalgybos karininkas. 1940-06-25 pasitraukė į Vokietiją ir čia buvo įtrauktas į karinės žvalgybos darbą. Karo metu – Lietuvos generalinės srities Vidaus reikalų vadybos Priverčiamojo darbo valdybos viršininkas. LNP narys. Nuo 1949 gyveno Floridoje (JAV).

²⁰³ B. Aušrotas, *Laisvės niekas nežadėjo*, Vilnius, 1990, p. 196.

²⁰⁴ Gimė 1905-08-26. NSDAP narys (bilieto Nr. 3846146), SS narys (bilieto Nr.133633), nuo 1938-09-11 – *SS untersturmführeris*, iki 1943 – vokiečių saugumo policijos ir SD įstaigos Lietuvoje III skyriaus (SD) viršininkas.

²⁰⁵ LCVA fonde R-1399 byloje Nr. 102 randame slaptų vokiečių saugumo policijos ir SD agentų pranešimų apie generalinių tarėjų įstaigų darbuotojų antinacinę veiklą, apie getų žydų policiją ir kitais klausimais.

jos vadovybei, kuriai būsiu pavaldus. Bet kuris politinis bendradarbiavimas su kitomis žinybomis man yra griežtai uždraustas. Apie įvairią informaciją, kuri dėl su mano bendradarbiavimo su saugumo policija bus man žinoma, privalau išsaugoti paslapyje, netgi tada, kai jau nebendradarbiausiu su saugumo policija. Atkreiptas mano dėmesys, kad visados privalau vadovautis gautais nurodymais, priešingu atveju galiu susilaukti iš saugumo policijos pusės gan griežtų sankcijų“.

Saugumo policijos ir SD agentūrinio darbo instrukcijoje buvo reikalaujama visų pirma rinkti duomenis apie priešą, jo pajėgų struktūros pažinimas ir ketinimų atskleidimas, vadų nustatymas. Tai galima buvo atlikti integravus savo agentus į jo gretas, įtartinų asmenų sekimas. Buvo vedama speciali slaptoji SD kartoteka – joje buvo visi duomenys apie įtartus konspiracinėje veikloje asmenis, įvertinus jų politinį nusiteikimą ir lojalumą. Teisę naudotis šios kartotekos duomenimis turėjo labai nedaug asmenų. Įtartini bei paieškomi asmenys buvo registruojami specialiaame slaptame leidinyje „*Nachrichtendienstblatt*“.

Karo metu agentai buvo verbuojami tarp sulaikytų partizanų arba atskleistų tarybinių agentų parašiutininkų. Turėjo SD agentų ir tarp likusių gyvų žydų. Dalis agentų buvo mokomi kontržvalgybinio darbo specifikos. Be to, vokiečių saugumo policijos ir SD padaliniai Lietuvoje turėjo etatinę agentūrą, kuri buvo siunčiama ir integruojama gyvenvietėse, kur ieškojo sovietinių partizanų, parašiutininkų bei atskleisti bolševikinį pagrindį. Rytų frontui grįžus į Lietuvą, dalis SD agentūros buvo palikta bolševikų okupuotoje Lietuvos teritorijoje vykdyti žvalgybą, atlikti diversijas bei organizuoti pasipriešinimo judėjimą. Šie agentai buvo perduoti Abvero fronto padaliniais.

Gen. mjr. E. Justas, palyginus su vokiečių saugumo policijos pareigūnais, laikėsi liberalesnės politikos Lietuvos gyventojų atžvilgiu, stengėsi sušvelninti saugumo policijos ir SD veiksmus, nors, kaip teigia, su SD ir gestapo vadu nepalaikė jokių tarnybinių ryšių. Kauno gestapo viršininkas SS *hauptsturmführeris* dr. Heinrichas Schmitcas buvo vienintelis saugumo policijos karininkas, kuris palaikė glaudžius netarnybinius ryšius su komendantūros karininkais. Būtent jis, charakterizuodamas SD tarnybos pareigūnus, pareiškė generolui E. Justui, kad „<...> pasaulyje niekas nesukaupęs savyje tiek daug nepasitikėjimo ir niekas neišauklėtas tokia nepasitikėjimo dvasia, kaip SD tarnautojas“²⁰⁶.

Nuo 1942 metų vokiečių saugumo policijos ir SD vado įstaiga Kaune visai Lietuvos generalinei sričiai leido „Kriminalinės policijos žinias“ dviem

---

²⁰⁶ Lietuviai okupantų vokiečių akimis. Generolo Emilio Justo parodymai. Laisvės kovų archyvas, t. 9, Kaunas, 1993, p. 143.

kalbomis (redaktorius Petras Pamataitis). Iki tol šį leidinį nuo 1941 metų spalio 1 dienos leido Saugumo departamentas. Ostlande pradėtas leisti periodinis informacinis leidinys tik tarnybiniam naudojimui „*Befehlsblatt des Chefs der Sicherheitspolizei und des SD*“.

1942 metų rugsėjo 3 dieną vokiečių saugumo policijos ir SD vado Lietuvoje *SS štandartenfiurerio* K. Jegerio reikalavimu visų lietuvių saugumo kalinių bylos baigus tardymą ir paskyrus bausmę buvo perduodamos tvirtinti jam arba jo įstaigos II F skyriui. Jie visuomet paskirdavo didesnę bausmę²⁰⁷. Gestapo sprendimų, vadovaujantis 1936 metų vasario 10 dienos įsakų, neleidžiančių administracinei ir teisminei valdžiai kontroliuoti gestapo veiklą²⁰⁸, negalėjo pakeisti netgi Vokietijos aukščiausiasis teismas. Lietuvių kriminalinė policija analogišką informaciją privalėjo siųsti vokiečių saugumo policijos ir SD IV skyriui.

1943 metų pabaigoje–1944 metų pradžioje Kaune veikė Kriminalinės technikos institutas prie vokiečių saugumo policijos ir SD vado Lietuvoje. Jis buvo įsikūręs buvusiuose Valstybės saugumo departamento rūmuose (Kaune, Vytauto pr. 67). Institute buvo Rašysenos, Technikos, Biologijos, Fotochemijos ir Chemijos skyriai, kurie atlikdavo rašysenos ir mašinraščio, ginklų, šaudmenų, įsilaužimo žymių bei įrankių, kraujo, spermos, plaukų, dokumentų klastojimo, rašalo, įvairių pėdsakų ir kitokius reikalingus tyrimus²⁰⁹.

Su laiku vokiečių saugumo policijos ir SD nepasitikėjimas lietuvių saugumo policija augo ir K. Jegeris ketino visiškai ją likviduoti. Lietuvių saugumo policijos (LSP) skyriaus viršininkas S. Čenkus 1943 metų rugpjūčio 27 dieną parašė argumentuotą tarnybinį pranešimą naujam vokiečių saugumo policijos ir SD vadui Lietuvoje *SS oberfiureriui* V. Fuchsui dėl LSP skyriaus išsaugojimo. Savo rašte jis įrodė, kad lietuvių saugumas aktyviai kovojo ir ateityje kovos su bolševizmu bei prisidės prie krašto ramybės palaikymo. S. Čenkui pavyko vokiečiams įrodyti lietuvių saugumo policijos naudą palaiškant krašte rimtį ir saugumą, ir ji liko veikti iki karo pabaigos²¹⁰.

---

²⁰⁷ Vokiečių saugumo policijos ir SD vado 1942 m. rugsėjo 4 d. raštas, LCVA, f. R-1399, ap. 1, b. 71, 1. 16.

²⁰⁸ Jo 7 paragrafe teigiama, kad niekas jokių pagrindų negali atšaukti gestapo sprendimų, o teismai neturi teisės nagrinėti tų sprendimų pagrįstumo ir teisėtumo.

²⁰⁹ E. Palskys, „Mokslinė teismo ekspertizė prieškarinio Lietuvoje“, Kriminalinė justicija, Vilnius, 1995, t. 4, p. 53.

²¹⁰ Nacionalistų talka hitlerininkams, Vilnius, 1970, p. 47–51.

Lietuvių kriminalinės policijos pareigūno kriminalinio asistento Alekso Kušleikos tarnybinis pažymėjimas, pasirašytas vokiečių saugumo policijos ir SD vado Lietuvoje SS standartentfiurerio Karlo Jegerio

Be vokiečių civilinės administracijos išleistų potvarkių, nutarimų, įsakymų ir kitų norminių teisės aktų, saugumo policijos ir SD teisinį veiklos pagrindą sudarė ir kai kurie Trečiojo Reicho baudžiamosios ir civilinės teisės nuostatai, taikyti ne tik Lietuvos teritorijoje apsigyvenusiems vokiečiams, bet ir vietos gyventojams²¹¹, tai – „Potvarkis dėl vokiečių teismų užimtose Rytų srityse įsteigimo ir sutvarkymo“ ir „Potvarkis dėl vokiečių baudžiamosios teisės taikymo užimtose Rytų srityse“ (abu 1941 metų gruodžio 19 dienos)²¹². A. Rosenbergas 1942 metų balandžio 27 dieną pasirašė potvarkį „Apie vokiečių teisės taikymą Vokietijos piliečiams užimtose Rytų srityse“²¹³, kuriame teigiama, kad remiantis fiurerio 1941 metų liepos 17 dienos įsakymu dėl naujai užimtų Rytų sričių administravimo šiose srityse nuolat ar laikinai gyvenančių Vokietijos piliečių asmeniniai, šeimyniniai ir paveldėjimo santykiai tvarkomi pagal vokiečių teisę. Vokiečių saugumo policijos ir SD Lietuvos generalinėje srityje kompetencijoje buvo priežiūra, kaip prisilaikoma Vokietijos įstatymų bei kitų teisės aktų reikalavimų.

Vokiečių saugumui ir SD kartu su lietuvių saugumu pavykdavo atskleisti ir likviduoti nemažai sovietinio pagrindžio grupių ir organizacijų. Didėjant lenkų politiniam bei ginkluoto pasipriešinimo aktyvumui, vokiečių saugumo policijos ir SD vado Lietuvoje 1942 metų vasario 6 dienos įsaky-

²¹¹ Amtsblatt der Generalkommissar in Kauen, 1941, Nr. 1.

²¹² LCVA, f. R-634, ap. 1, b. 1, l. 273–276.

²¹³ A. Rosenbergo 1942 m. balandžio 27 d. įsakymo vertimo iš vokiečių kalbos nuorašo kopija, ten pat, l. 266–269.

mu visoje Lietuvoje buvo suregistruoti lenkų inteligentai²¹⁴. Tų pačių metų pabaigoje vokiečių saugumas pasiekė neblogų rezultatų ir sutriuškino stambią slaptą lenkų organizaciją (buvo suimti 74 lenkų kovotojai)²¹⁵. Po dviejų metų, 1944 metų vasario 10–12 dienomis tarp Vilniaus krašto *Armijos Krajowos* bei vokiečių saugumo policijos ir SD atstovų vyko derybos. Vokiečiai prašė lenkų pagalbos kovoje su bolševikų partizanais²¹⁶.

Vienas iš svarbiausių Lietuvos generalinės srities vokiečių civilinės administracijos, karinės bei policijos, taip pat SD, vadovybės uždaviniu buvo analizuoti, kovoti ir slopinti besiplečiantį partizaninį judėjimą, ypač bolševikinį. Vokiečiai buvo priversti skirti nemažai kovinių pajėgų taip vadinamam „pasyviam karui“ su partizanais: saugoti strateginius karinius objektus, geležinkelio linijas, strateginius tiltus, aerodromus, stambias pramonės įmones ir panašiai. Vermachto sausumos pajėgų generalinis štabas bandė gauti A. Hitlerio leidimą panaudoti prieš bolševikų partizanus nuodingas dujas, kad kova prieš nelegalią partizanų veiklą vyktų nelegaliu ginklu, bet fiureris kategoriškai atmetė šį pasiūlymą. Pakeliui A. Hitleris uždraudė vykdyti tyrimo darbus dėl bakteriologinio ginklo panaudojimo²¹⁷. Bet leido panaudoti rusų karo belaisvius kovoje su partizanais.

SS štandartenfiureris K. Jegeris savo 1942 metų lapkričio 27 dienos raporte savo viršininkui Rygoje teigė, kad iki 1942 metų rudens Vermachto vadovybė bei jai pavaldūs daliniai glaudžiai bendradarbiavo su vokiečių saugumo policija slopinant bolševikų partizanų judėjimą²¹⁸. Nuo pat karo Lietuvoje pradžios šioje srityje ypač aktyviai veikė Vokietijos ginkluotųjų pajėgų žvalgyba ir kontržvalgyba – abveras (*Abwehr*), kuris rinko reikiamą informaciją. Operatyviniai duomenys buvo perduodami apsauginių divizijų, dislokuotų Lietuvoje, vadovybei, kuri imdavosi konkrečių žygių bolševikų židiniams likviduoti. Nuo 1941 metų spalio 25 dienos, kai Vermachto slaptosios karo lauko policijos skyriai, rinkę žinias apie sovietinius žvalgus, partizanus bei diversantus, buvo perduoti vokiečių saugumui, kovoti su sovietinės žvalgybos agentais, partizanais, parašiotininkais, naikinti pagrindžio grupės

---

²¹⁴ Dokumento vertimo į lietuvių kalbą nuorašas, LCVA, f. R-1399, ap.1, b.70, l. 40.

²¹⁵ Ten pat, b. 61, l. 22.

²¹⁶ M. Foedrowitz, „W poszukiwaniu „*modus vivendi*“. Kontakty i rozmowy pomiędzy okupantami a okupowanymi dotyczące porozumienia niemiecko-polskiego w czasie II wojny swiatowej“. Mars, 2 tom, Warszawa-Londyn, 1994, s. 176.

²¹⁷ D. Irving, *Wojna Hitlera*, Warszawa, 1996, s. 411.

²¹⁸ Vokiečių saugumo policijos ir SD vado Lietuvoje raporto nuorašas, LCVA, f. R-614, ap.1, b. 27, l. 5.

visų pirma turėjo vokiečių saugumo policija ir SD²¹⁹.

Bet laikui bėgant, su aukščiausiosios valdžios sankcija ar be jos, SD įgijo vis grėsmingesnę galią, netgi braudamasi į armijos kompetenciją kaip elgtis su karo belaisviais. Visgi karo priešpaskutiniaisiais metais RSHA perėmė iš *Vermachto* karo belaisvių reikalų tvarkymą. Lietuvoje SD išplėtė savo veiklos sritį ir ėmė domėtis ne tik politine problematika, bet ir spręsti karinius klausimus, drauge aršiai konkuruodama su karine žvalgyba – *abwehru*. Kaip teigė savo pokariniuose parodymuose gen. mjr. E. Justas, „<...> Abvero Kauno skyrius dirbo labai glaudžiai bendradarbiaudamas su SD Kaune <...>. Kiekvieną dieną buvo galima matyti arba Abvero skyriaus karininką prie SD pastato, arba atvirkščiai – SD tarnautoją, įeinantį į Abvero skyrių“²²⁰. Bet to nevertinant, kartu tarp Abvero ir SD egzistavo pastovi trintis: ypač *abwehras* priekaištavo SD pareigūnams, kad jie skuba suimti ir sušaudyti susektą priešą agentą, taip atimdami iš Abvero galimybę išsiaiškinti ryšius bei išnarplioti visą priešą tinklą.

1942 metų sausio mėnesį vokiečių saugumo policijai ir SD sėkmingai pavyko sutriuškinti Kaune vieną aktyviausių Lietuvoje grupių, kuriai vadovavo komunistas P. Malinauskas²²¹. Be apčiuopiamų nuostolių, iš Maskvos buvo permetamos vis naujos ir naujos diversinės grupės ir jų skaičius augo. Vokietijos vadovybei teko imtis kardinalių priemonių. Gestapo viršininkas H. Miuleris, būdamas lygiagrečiai žuvusio Reicho saugumo policijos ir SD vado *SS obergruppenfuhrerio* R. Haidricho pavaduotoju, 1942 metų birželio 12 dieną pasirašė įsakymą visiems saugumo policijos ir SD bei operatyvinių grupių „A“, „B“, „C“, „D“ ir „G“ vadams sustiprinti kovą su priešiškais elementais (partizanais, pagrindininkais, parašutininkais, diversantais) ir taikyti sugriežtintus tardymo metodus²²². Ypač didelis dėmesys buvo skiriamas sovietinių žvalgų sekimui bei nukenksminimui. Kiekvienas suimtas agentas buvo tardomas vadovaujantis specialiai parengta anketa. Joje pateikti klausimai parodo su koku kruopštumu SD pareigūnai siekė išsiaiškinti priešą žvalgybinės grupės, kurios sudėtyje buvo pasiūstas agentas, sudėtį, gautą užduotį bei ryšius, o taip pat padalinį, kur jį ruošė.

Tvarkos policijos vado Lietuvoje policijos plk. ltn. dr. Valterio Musilio

²¹⁹ Pirčiupio tragedijos kaltininkai, Vilnius, 1975, p. 6.

²²⁰ Lietuviai okupantų vokiečių akimis. Generolo Emilio Justo parodymai. Laisvės kovų archyvas, t. 9, Kaunas, 1993, p. 163.

²²¹ Tegu kalba vokiški popieriai. Švyturys, 1969, Nr. 10, p. 6.

²²² A. Зереп, Гестапо-Мюллер, Москва, 1997, с. 118.

(Walter Musil)²²³ nurodymu²²⁴ visi kovoje su sovietiniais partizanais paimti ginklai privalėjo pereiti vokiečių tvarkos policijos nuosavybėn. Atiduoti ginklus kitoms įstaigoms buvo kategoriškai uždrausta. Partizanų asmeniniai daiktai (išskyrus ginklus) turėjo būti atiduodami artimiausiai SD įstaigai.

SS įgaliotinis partizaniniam judėjimui slopinti SS obergruppenführeris Erichas fon dem Bach-Celevskis

Iki 1942 metų vasaros ginkluoto pasipriešinimo Rytuose slopinimas buvo Vermachto kompetencijoje. 1942 metų liepos 28 dieną buvo išleistas H. Himlerio įsakymas, kad bolševikinio partizaninio judėjimo slopinimą į savo rankas perima SS *reichsfiureris*²²⁵. A. Hitleris, nepatenkintas saugumo užtikrinimo fronto užnugaryje padėtimi, savo 1942 metų rugpjūčio 18 dienos direktyva padalijo atsakomybę už partizaninio judėjimo slopinimą tarp Vermachto ir SS *reichsfiurerio*. Už praktinį šios direktyvos įgyvendinimą tų pačių metų spalio 23 dieną buvo paskirtas „SS įgaliotinis partizaninio judėjimo slopinimui“ (*Der Bevollmächtigte des Reichsführer SS für Bandenkämpfung*)²²⁶ SS *obergruppenfiureris* Erichas fon dem Bach-Celevskis (*Erich von dem Bach-Zelewski*). Ostlande dislokuoti *Waffen SS*, tvarkos policijos, nacionalinės policijos bei saugumo policijos, taip pat EG „A“²²⁷, daliniai priklausė jam. 1942 metų rudenį kovai prieš sovietinius partizanus Ostlande vadovauti ir telkti bei koordinuoti visas vokiečių bei lietuvių jėgas SS *reichsfiurerio* H. Himlerio įsakymu buvo pavesta aukštesniajam SS ir policijos vadui Ostlande SS *obergruppenfiureriui* ir policijos gen. Friedrichui Jeckelnui²²⁸. Vokiečiams partizaninis pasipriešinimas buvo netikėtas. Ostlando, taip pat ir Lietuvos gene-

²²³ Gimė 1894-06-08, austras, mokslų daktaras. Nuo 1942-11-30 policijos plk. ltn. 1943 – 1944 tvarkos policijos vadas prie SS ir policijos vado Lietuvos generalinėje srityje, o nuo 1943-09 lietuvių savisaugos dalinių inspektorius.

²²⁴ 1944 m. vasario 26 d. nurodymo Nr. 564/44 vertimo į lietuvių kalbą nuorašas, LCVA, f. R-409, ap. 1, b. 23, l. 61.

²²⁵ R. Majewski, *Waffen SS. Mity i rzeczywistość*, Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk, 1977, s.139.

²²⁶ 1943 metų birželio 21 dieną šios pareigos buvo pervadintos į „antipartizaninių pajėgų vadas“ (*Chef der Bandenkampfverbände*).

²²⁷ Великая отечественная война, Москва, 1985, с. 680.

²²⁸ OKW 1942 m. lapkričio 11 d. direktyvos kovai prieš partizanus vertimo į lietuvių kalbą nuorašas, LCVA, f. R-680, ap. 2, b. 10, l. 83.

ralinės srities SD struktūroms teko jau kovos metu analizuoti partizaninio karo formas, metodus, būdus, nes istorinių analogų panašių į „karo iš už kampo“ rasti nepavyko.

1942 metų rugpjūtyje Vyriausiosios sausumos kariuomenės vadovybės (*Oberkommando des Heeres – OKH*) operatyvinio skyriaus nurodymu terminas „partizanas“ buvo pakeistas į terminą „banditas“. Tuo pačiu, antipartizaninius veiksmus imta vadinti „kova su bandomis“. E. fon dem Bach-Celevskio įsakymu nuo 1942 metų lapkričio 15 dienos kovojusių prieš partizanus Ostlande SD dalinių vadams buvo suteikta teisė patiems spręsti kokių priemonių imtis slopinant šį pasipriešinimą²²⁹. Atsižvelgiant į tai, Ostlando vyresnysis saugumo policijos ir SD vadas SS *oberfuhreris* dr. H. Achamer-Pifraderis, 1942 metų lapkričio 18 dieną įsakė SD tarnybai suaktyvinti šių bolševikinių grupių žvalgybą, nustatyti dislokacijos vietas ir energingai jas bei jų pagalbininkus naikinti²³⁰.

1942 metų kovo 13 dieną Biržų apskrityje buvo likviduota LKP(b) CK sekretoriaus I. Meskupo–Adomo vadovaujama viena pirmųjų sovietinių partizanų grupių.

Norėdamas sustiprinti ir suaktyvinti ardomąją veiklą vokiečių užimtoje teritorijoje, 1942 metų lapkričio 26 dieną Sovietų Sąjungos Valstybės gynybos komitetas nutarė sukurti Lietuvos partizaninio judėjimo štabą.

1943 metais bolševikų partizanų grupės suaktyvino savo veiklą Kazėnų miškuose. Pasiremiant SD surinkta informacija, vokiečių SS ir lietuvių policijos pajėgos 1943 metų spalio 19 dieną surengė gan sėkmingą baudžiamąją ekspediciją, kurios metu buvo sunaikinta nemažai bolševikų, taip pat „Žalgirio“ brigados komisaras Domas Rocius (Baškys)²³¹. Kaip teigia rusų autorius B. Sokolovas, iki 1944 metų sausio 1 dienos Lietuvoje buvo užmuštas 101 bolševikų partizanas bei 4 dingo be žinios (iš jų tik 14 buvo atpažinti)²³².

1943 metų liepos mėnesį Vokietijos vadovas A. Hitleris pripažino: „Valdyti žmones nukariautuose kraštuose, mano nuomone, yra neabejotinai psichologinė problema. Vien jėga valdyti neįmanoma. Tiesa, jėga yra svarbiausia, tačiau ne mažiau svarbus ir truputis psichologijos, kurios reikia ir žvėrių dresiruotojui, jei jis nori būti žvėries viešpats. Jie turi įtikėti, kad nugalėtojai – tai mes“²³³.

²²⁹ Нюрнбергский процесс, т.3, Москва, 1966, стр. 392.

²³⁰ Ostlando saugumo policijos ir SD vado aplinkraščio vertimo į lietuvių kalbą nuorašas, LCVA, f. R-659, ap.1, b.1, l.133.

²³¹ Hitlerinė okupacija Lietuvoje, Vilnius, 1961, p. 299.

²³² Соколов Б.В., Оккупация. Правда и мифы, Москва, 2002, с. 103.

²³³ G. Sharpas, Pilietinė gynyba. Pomilitarinių ginklų sistema, Vilnius, 1992, p. 33.

1943 metų rugpjūtį vokiečių užimtoje teritorijoje sovietų partizanai pradėjo teroristinį, taip vadinamąjį „bėgių karą“. Tais metais H. Himleris ketino oficialiai paskelbti Ostlandą partizaninio karo sritimi, tačiau tam nepritarė A. Hitleris²³⁴. 1943 metais kovai su sovietiniu bei lenku partizaniniu judėjimu Lietuvoje, buvo įsteigti bei puikiai apginkluoti keli „Schuma“ (*Schutzmannschaft der Sicherheitsdienstpolizei*) bataliono dydžio daliniai ir priskirti visiškam saugumo policijos ir SD vado Lietuvoje pavaldumui, tačiau apie šiuos dalinius yra labai mažai duomenų.

Kovai su tautiniu lietuvių pasipriešinimu vokiečių saugumo policijos ir SD struktūroje Kaune buvo įkurtas specialus poskyris IV A 3, kuriam vadovavo *SS hauptšarfuureris* H. Rauka (*H. Rauca*). Didelį rūpestį saugumo policijai ir SD kėlė lietuvių rezistenciniai radijo siųstuvai. Jie žinojo, kad šių siųstuvų laidos yra girdimos užsienyje (Švedijoje) ir jų slopinimui įrengė specialius trukdytuvus Kaune ir Liepojoje²³⁵. Dėl nelegalių lietuvių spaudos leidinių vokiečiai laikėsi kitos politikos. Apie šią spaudą vokiečių saugumo policija ir SD žinojo, bet niekad rimtai jos nepersekiavo, nes ji skleidė antisovietinę propagandą, stengėsi sulaukyti lietuvių tautą nuo aktyvios kovos prieš vokiečius ir todėl jiems buvo netgi naudinga²³⁶.

Vokiečių saugumo policijos ir SD ataskaitoje buvo rašoma, kad Lietuvos Laisvės kovotojų sąjungai (toliau – LLKS) buvo suduotas skaudus smūgis. 1944 metų gegužės 14 dieną gestapas suėmė beveik visus LLKS vadovus, taip pat keliasdešimt eilinių jos narių, iš viso apie 60 asmenų²³⁷. Kitą dieną trokštančiai laisvės ir nepriklausomybės Lietuvai buvo suduotas dar vienas smūgis: gegužės 15 dieną vokiečių saugumo policija ir SD suėmė Vietinės rinktinės štabą Kaune ir pradėjo represijas prieš Vietinę rinktinę.

Tačiau vokiečių saugumo tarnybų požiūris į dar taip neseniai persekiojamas lietuvių pasipriešinimo organizacijas keitėsi. Vokiečiai suprato, kad lietuvių priešinsis naujai sovietinei okupacijai, o tai buvo jiems naudinga. Netgi pasitraukę iš Lietuvos teritorijos, Vokietijos karinė vadovybė buvo suinteresuota bendradarbiauti su likusiu Lietuvoje antibolševikiniu pogrindžiu. Vokiečių karinė žvalgyba (*abwehras*) užmezgė ryšius su kai kuriomis pogrindžio organizacijomis. Ypač glaudžius ryšius vokiečiai palaikė su Lietuvos laisvės

---

²³⁴ Turonek J., Białoruś pod okupacją niemiecką, Warszawa, 1993, s. 158–159.

²³⁵ A. Bubnys, Lietuvių antinacinė rezistencija 1941 – 1944 m., Vilnius, 1991, p. 51.

²³⁶ Vokiečių saugumo policijos ir SD vado ataskaitos vertimo į lietuvių kalbą nuorašas, LCVA, f. R-1399, ap. 1, b. 61, l. 10.

²³⁷ L. Truska, Lietuva bolševikų ir nacių smurto metais, Lietuvos rytas, 1993 05 08, Nr. 87.

armija (LLA). O LLA santykiai su vokiečiais rėmėsi ne pavaldumo, bet suinteresuotumo principu. Abi pusės stengėsi panaudoti viena kitą savo naudai. Vokiečių karinė vadovybė buvo suinteresuota partizanų veiksmis Raudonosios armijos užnugaryje, kurie atitraukdavo karinius dalinius iš fronto, karinė žvalgyba laukė žvalgybinio pobūdžio informacijos, o LLA norėjo gauti kuo daugiau ginklų iš vokiečių kovai prieš bolševikus. Ir iš tikrųjų, kai kurie Lietuvos laisvės armijos padaliniai gavo iš vokiečių tam tikrą kiekį kokybiškų ginklų. Be to, naujoji Abvero vadovybė (V. Kanaris buvo suimtas), pritariant saugumo policijai ir SD, sutiko karo žvalgybos mokykloje parengti partizaninei veiklai apie šimtą lietuvių savanorių, kurie 1944–ųjų pabaigoje – 1945–ųjų pradžioje desantu buvo permesti į Sovietų Sąjungos okupuotą Lietuvos teritoriją.

1944 metais Rytų frontui vėl pradėjus artėti prie Lietuvos sienos, lietuvių savivalda vis labiau neteko valdžios, kurią perėmė vokiečių SS bei saugumo policijos ir SD vadovybė. 1944 metų pabaigoje H. Himleris su savo SS kontroliavo plačiausias Šiaurinės Europos teritorijas, svarbiausius miestus ir uostus, valdė milžiniškus arsenalus naujausių ginklų, slėptuves su auksu ir valiuta. „SS biurokratija“ netgi paskutiniaisiais karo mėnesiais dirbo taip, lyg nieko neįvyko. Paaiškinimas paprastas. Nors ir kaip griozdiškai ir biurokatiškai atrodė SS struktūra, H. Himleris sugebėjo ją puikiai paruošti įvairiom metamorfozėm. „Mano sistema taip atidirbta, kad yra pavyzdys visoms būsimoms valstybėms, o mano asmeninis aparatas – driežas, kuris visados išsisuks, palikęs medžiotojui uodegą“, – teigė SS reichsfiureris 1944 metų lapkrityje.

Vokiečiai pralaimėjo Antrąjį pasaulinį karą – atėjo nugalėtojų keršto nugalėtiesiems valanda. Niurnberge tarptautinis karinis tribunolas pripažino tarp kitų nugalėtos Vokietijos organizacijų – SD ir jos trečiąją (*Hauptamt für SD Taetigkeit im Innland*), šeštąją (*Hauptamt für SD Taetigkeit im Ausland*) ir septintąją (*Amt für Weltanschauliche Forschung*) valdybas – nusikalstama organizacija, o jos visus narius bei agentus kartu su vietiniais padaliniais – nusikaltėliais, nepriklausomai, ar buvo SS nariais tik popieriuje, ar ne. Tribunolui buvo pateikta 7000 raščių parodymų SD byloje²³⁸. Tačiau daugybė svarbių SD pareigūnų užėmė aukštus postus Vokietijos Demokratinėje Respublikoje²³⁹. Kai kurie autoriai pažymi, kad šiame teismo procese nė karto nebuvo

---

²³⁸ T. Cyprian, J. Sawicki, Ludzie i sprawy Norymbergi, Poznan, 1967, s. 95. Kitoje savo veikalo vietoje (s. 149) autoriai nurodo skaičių 10000.

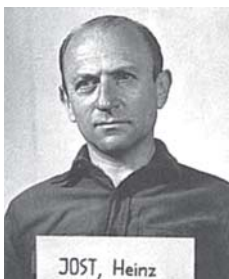
²³⁹ Simono Wiesenthalio teigimu 450 buvusių nacių užėmė aukštus postus VDR.

Vaizdas iš operatyvinių grupių narių teismo proceso

paminėta Vyriausioji reicho saugumo valdyba – RSHA²⁴⁰.

Pirmą kartą pasaulio visuomenė plačiau sužinojo apie operatyvinių grupių egzistavimą bei nuveiktus karo metu darbus amerikiečių teismo proceso Nr. 9²⁴¹ metu Niurnberge, kuris vyko nuo 1947 metų liepos 3 dienos iki 1948 metų balandžio 10 dienos.

Operatyvinės grupės „A“ vadas SS brigadefiureris ir policijos generolas majoras dr. H. Jostas teisiamųjų suole

Įvyko 78 teismo posėdžiai, be teisiamųjų apklausta 19 liudininkų. Kaltintojai pateikė 253 dokumentus, o gynėjai – 731²⁴². Dar niekad žmonijos istorijoje teisiamųjų suole nesėdėjo 24 kaltinamieji su aukštuoju išsilavinimu. Jų tarpe buvo aštuoni teisininkai, vienas universiteto profesorius, gydytojas stomatologas, meno istorikas, dvasininkas, operos dainininkas ir garsaus kompozitoriaus Franco Šuberto palikuonis. Dauguma kaltinamųjų turėjo gan aukštą karinį laipsnį: 6 – generolai, 5 – pulkininkai, 6 – papulkininkiai, 4 – majorai, 1 – kapitonas, 1 – vyresnysis leitenantas, 1 – jaunesnysis leitenantas. Kaip matome, kaltinamųjų tarpe nebuvo necivilizuotų būtybių, nesugebančių suprasti gyvenimo džiaugsmo subtilybių. Kaltinamoji išvada rėmėsi

²⁴⁰ Д. Мельников, Л. Черная, Империя смерти, Москва, 1987 с. 193. Tą patį tvirtina ir daugybė kitų rusų bei Vakarų istorikų. Tačiau 1960 metais Maskvoje išleistame septynių tomų Niurnbergo procesų dokumentų rinkinyje (t. VI, s. 121, 141, 161, 473 ir kt.) ir 1966 metais ten pat išleistame trijų tomų Niurnbergo procesų dokumentų rinkinyje (t. 3, s. 338, 461 ir kt.) abreviatūra RSHA minima dešimtis kartu.

²⁴¹ Iš viso amerikiečiai suorganizavo dvylika teismo procesų.

²⁴² Нюрнбергский процесс, Москва, 1966, том 3, с. 341.

Tarptautinio Niurnbergo karinio tribunolo medžiaga bei naujai sulaikytų buvusių vokiečių saugumo policijos pareigūnų parodymais.

Kai kuriuos parodymus reikia vertinti skeptiškai, nes jie išgauti neteisėtiais metodais: A. Eichmano štabo nario *SS hauptsturmführer* Dieterio Visliceni (*Dieter Wisliceny*) parodymai apie operatyvines grupes buvo išgauti po to, kai jis pakliuvo į čekų komunistų rankas ir buvo nežmoniška tardomas sovietų tardytojų Bratislavos kalėjime 1946 metais. O. Olendorfas pareiškė, kad jo parodymai Tarptautiniam Niurnbergo tribunolui 1946 metais apie SD grupių veiklą buvo išgauti taikant žiaurius kankinimus. Be to, kaltintojų dispozicijoje buvo unikali medžiaga: vokiečių saugumo policijos ir SD (tuo pačiu operatyvinių grupių) vadų raportu pagrindu Vyriausiojoje Reicho saugumo valdyboje paruošti „Pranešimai apie įvykius Sovietų Sąjungoje“ (*„Ereignismeldungen UdSSR“*). Kaltinamųjų tarpe nebuvo nė vieno saugumo policijos ir SD vado iš Lietuvos – K. Jegerio Vakarų šalių kontržvalgyba nesugebėjo surasti, V. Fuchsas jau buvo pakartas Jugoslavijos komunistu, o H. J. Biome buvo pamirštas ir tik 1958 metais vokiečių teismo buvo nuteistas.

Išvados

Vokietijos politinė vadovybė, organizuodama užimtų Rytų teritorijų administravimą, siekė įgyvendinti tris funkcionalius uždavinius:

1. Visų pirma, kad gyventojai būtų visiškai paklusnūs, ryžtingai slopinti visus, netgi mažiausius nepaklusnumo bei noro priešintis atvejus.

2. Antra, užtikrinti užimtos teritorijos ekonomikos funkcionavimą vokiečių karinės gamybos labui.

3. Trečia, paversti užimtus kraštus į neišsenkamą darbo jėgos vokiečių karinei pramonei rezervuarą, o atskirais atvejais – panaudoti savo karinių dalinių nuostolių kompensavimui bei naujų karinių policijos struktūrų steigimui.

Saugumo policija ir SD buvo viena iš svarbiausių Vokietijos institucijų ir vaidino labai svarbų vaidmenį, įgyvendinant Trečiojo Reicho politiką okupuotuose kraštuose. Įvedus Lietuvos generalinėje srityje civilinį valdymą, vokiečių *Wehrmachtas* buvo nustumtas į antrą barą ir iš tikrųjų valdžia perėjo į vokiečių SS ir policijos vadovų rankas. Vokiečių policija Lietuvos generalinėje srityje buvo organizuota Trečiojo Reicho pavyzdžiu, tik jos funkcijos buvo platesnės. Vokiečių užimtoje Lietuvoje visa valdžia buvo sukoncentruota SS ir policijos bei saugumo policija ir SD vadų rankose. Jie turėjo nemažai policinės jėgos. Saugumo policija ir SD buvo aukščiausioji vokiečių policinė ir politinė valdžia užimtoje Lietuvos teritorijoje. Vokiečių saugumo policijos struktūrų Lietuvoje tarpe svarbiausią vaidmenį vaidino saugumo tarnyba ir Gestapas. Jų niekuo nesuvaržyta valdžia nuolat augo atiduodant į jų rankas vis daugiau valdžios. Saugumo policija ir SD Lietuvoje buvo pavaldi RSHA ir nuo jos sprendimų Lietuvoje labai daug kas priklausė.

Įteikta 2005-11-16

Résumé

L'institution du commandant de la police de sûreté allemande et du service de sûreté (SD) sur la partie générale de Lituanie en 1941-1944

Dr. Petras Stankeras

L'auteur de cette étude analyse la période de la présence des structures de la police allemande sur la partie générale de Lituanie pendant les années de la deuxième guerre mondiale, raconte en quelques mots l'histoire de la fondation de la police de sûreté allemande et de l'institution de SD, son rôle sur la partie générale de Lituanie en 1941-1944. Cette étude est aussi une première publication historique lituanienne où les schémas d'organisation "A" et "B" de la police de sûreté allemande, de l'administration de SD en Lituanie et des groupes expéditifs de SD sont présentés.

Les institutions spéciales allemandes attribuaient la plus grande importance à la Lituanie parmi les trois Pays Baltes. Principalement, le service de renseignement militaire allemande "*Abwehrstelle Königsberg*" était très actif en Lituanie. Depuis 1937, presque toutes les divisions de l'Administration générale de sûreté de SS ont commencé à accumuler les informations concernant la Lituanie.

Les Lituaniens ont eu les premiers contacts avec la police de sûreté allemande pendant les premiers jours de la guerre avec l'Union Soviétique. Le 22 juin 1941, le groupe expéditif de SD "A" *Einsatzkommando "Tilsit"* a entré les régions de l'ouest de la Lituanie. Le matin du 25 juin, le commandant de la police de sûreté allemande et du groupe expéditif de SD est venu à Kaunas, la capitale temporaire de la Lituanie, qui essayait de subordonner les troupes armées lituaniennes, la police de sûreté et publique lituanienne en reconstruction, coordonner leur activité de façon favorable à l'Allemagne. A l'étape initial de la guerre avec l'Union Soviétique, les unités du groupe expéditif de SD "B", appartenant au groupe des armées "Centras", ont entré les régions du sud de la Lituanie. Le 29 juin, l'unité expéditive 3/A (*Einsatzkommando 3/A*) du groupe expéditif "A" est venu à Kaunas avec son commandant SS *standartenführer* Karl Jäger, et les Allemands ont pris le contrôle de Kaunas. Le 2 juillet 1941, le groupe expéditif 3/A a pris les fonctions de la police de sûreté en Lituanie et K. Jäger est devenu le premier

commandant de la police de sûreté et du service de sûreté (SD) sur la partie générale de Lituanie.

Le 1 décembre 1941, l'arrondissement général de SD "Ostland" (*Leitabschnitt SD Ostland*) a été fondé, qui a compris trois arrondissements de SD (*Abschnitt SD*) – l'Estonie, la Lettonie et la Lituanie.

Quand le territoire de la Lituanie a été annexé par l'armée allemande, la police lituanienne a été intégrée dans la police allemande. Tout d'abord, l'institution supérieure de la police de sûreté et criminelle lituanienne était le Département national de sûreté. La police de sûreté allemande et SD ont strictement contrôlé le travail des institutions de la police de sûreté et criminelle lituaniennes. Mais au mois d'août 1941, le Département national de sûreté auprès de l'Administration des affaires intérieures est devenu la division de la police de sûreté lituanienne (*Litauische Abteilung*) auprès de la police de sûreté allemande et du commandant de SD dans la partie générale de la Lituanie. La défiance de la police de sûreté allemande et SD en la police de sûreté lituanienne augmentait et K. Jäger a eu l'intention de la liquider.

L'étude fait une conclusion que la police de sûreté allemande et SD a été une des institutions les plus importantes de l'Allemagne et elle a joué un rôle principale en effectuant la politique du Troisième Reich. Après avoir créé le gouvernement civil sur la partie générale de la Lituanie, le Wehrmacht allemand a pris le rôle secondaire et le pouvoir réel a été dans les mains des commandants de SS et de la police allemande. La police allemande sur la partie générale de la Lituanie a été organisée suivant l'exemple du Troisième Reich, mais ses fonctions ont été plus vastes. Dans la Lituanie, occupée par les Allemands, tout le pouvoir a été concentré dans les mains des commandants de SS, de la police, de la police de sûreté et de SD. C'était une grande force policière. En fait, la police de sûreté et SD a été le pouvoir supérieur, policier et politique, sur le territoire occupée de la Lituanie. Les structures principales en Lituanie ont été le service de sûreté et la Gestapo. Leurs pouvoirs ont été illimités et touchaient presque toutes domaines de la vie quotidienne. La police de sûreté et SD a été subordonné à RSHA et la vie aussi que la mort des habitants dépendaient d'elle.